

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЄРШОВА НАДІЯ ГЕННАДІЇВНА

УДК 32:351:172](477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**УПРОВАДЖЕННЯ ГУМАНІСТИЧНОГО ПІДХОДУ У ВИРОБЛЕННІ
ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ**

Спеціальність 281 «Публічне управління та адміністрування»

Галузь знань 28 «Публічне управління та адміністрування»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ Н. Г. Єршова

Науковий керівник: Рейтерович Ігор Вячеславович, кандидат політичних наук, доцент

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Єршова Н. Г. Упровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування» (28 – Публічне управління та адміністрування). – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

У дисертації акцентовано проблематику впровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики для вирішення суспільно значущих завдань, квінтесенцією чого є орієнтація на людину та її потреби, забезпечення максимально ефективної творчої реалізації її здібностей.

Наголошено, що соціальні інститути, цінності й активності в усій їх складній і різноплановій сукупності формують своєрідне комунікативне середовище – публічну сферу (простір) вияву громадських інтересів, обміну думками та визначення загальноважливих цілей. Функціонування цієї символічної сфери взаємодії держави й недержавних суб'єктів обумовлює принципово новий стан політичної системи, процесів, що відбуваються в ній, і нові істотні властивості політики, результатом узагальнення яких є категорія «публічна політика». Докорінно змінюються підходи до вироблення публічної політики та її реалізації в управлінській практиці, ціннісні орієнтири й інституціональні механізми в цих процесах. Поєднуючи людей у спільному розв'язанні колективних завдань, будучи специфічним видом співпраці вільних, діяльних, відповідальних особистостей, публічна політика постає водночас способом і результатом гуманізації суспільно-політичного життя. Це конституює людиноціннісний пріоритет соціальних процесів, унормовує діалогічне спілкування, усвідомлену взаємодію, цільовизначення,

взаємоповагу людської гідності й прав, уможлиблює впевнене просування шляхом демократичних реформ відповідно до міжнародних стандартів.

Масштабні загрози, найнебезпечніша серед яких нинішня цивілізаційна війна російської федерації проти України, та зміни в різних галузях людського буття спрчинюють зростання ролі й значення гуманістичного фактора в політичному просторі в контексті ефективного публічного управління та адміністрування, спонукають до пошуку нових форм і методів прийняття рішень для посилення ефективності публічного управління через розширення можливостей громадян брати участь у розв'язанні суспільно важливих проблем.

Усе вищезазначене й зумовлює актуальність дисертаційного дослідження.

Об'єкт дослідження – вироблення публічної політики в Україні.

Предмет дослідження – впровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики в Україні.

Метою дисертаційного дослідження є науково-теоретичне обґрунтування впровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики в Україні та розробка рекомендацій щодо вдосконалення зазначеного процесу.

Під час здійснення дисертаційного дослідження здобуто *результати, які містять наукову новизну*. Зокрема:

вперше:

– комплексно визначено характерні риси гуманістичного підходу до проблем вироблення публічної політики у сфері публічного управління та адміністрування, а саме: втілення в практику врядування ідей гуманізму й концепту прав людини (людських прав); усебічне сприяння розширенню суспільного та індивідуального простору свободи й плюралізму, духовних цінностей та орієнтацій; гарантування здійснення, охорони й захисту фундаментальних людських прав; забезпечення творчого саморозвитку та реалізації здібностей особистості, її громадянської активності; усталення

досвіду комунікації, скерованої на взаємоповагу, готовність до діалогу, відповідальність;

– виявлено й описано комунікативну складову гуманістичного підходу в публічній політиці та управлінні на засадах антропоаксіологічних досліджень, проаналізованих в історичному аспекті, а також обґрунтовано доцільність розгляду цієї складової з позиції ефективності публічного управління. Зокрема, гуманістичний підхід у виробленні й реалізації політико-управлінських рішень у комунікативному зрізі розглянуто як спосіб актуалізації духовно-ціннісних факторів людської взаємодії на основі значимих моделей соціальної поведінки, що спираються на повагу до людської гідності, заради формування і підтримування демократичного суспільного порядку;

вдосконалено:

– поняття, які розкривають специфіку комунікативної складової публічної політики, зважаючи на лінгвістичні компоненти взаємодії, на базі чого запропоновано розв'язання проблеми відповідності терміна поняттєвому значенню та вживання семантичних варіантів термінів (щодо найменування сторін у процесі комунікації, використання прикметників-означень «комунікаційний» і «комунікативний» та понять «політичні комунікації» – «публічні комунікації» – «політичні комунікації публічного типу»);

– теоретико-методологічні підходи до формування публічної сфери / простору як нормативного ідеалу та аналізу публічної сфери як явища управлінської практики, що має відбивати насамперед засадничу ознаку «конституційність». Її варто розуміти не як «законність», але «верховенство права / правовладдя», духовно-аксіологічний зміст якого визначає юридичну форму (статус закону через позитивування державою);

– інтерпретацію феномена публічного управління в частині окреслення ціннісних орієнтирів публічної політики, ключовими з яких визнаємо

верховенство права (а не лише підзаконність) і скерованість на здійснення людських прав;

– систематизацію опорних моделей комунікації з розподілом їх на лінійні та нелінійні за технократичним чи інтеракційним підходом (останній доповнений акцентуацією «людського чинника» в соціальному контексті);

набуло подальшого розвитку:

– узагальнення зарубіжного й національного досвіду напрацювання антропоаксіологічного знання, внаслідок чого встановлено, що історичним стадіям суспільства притаманне своєрідне філософське бачення відносин людини зі зовнішнім світом, проте ступінь насиченості ідеями гуманізму неоднаковий; попри це простежується тенденція до наростання духовно-ціннісних орієнтацій, що позначається на змісті публічної політики та механізмах її реалізації;

– осмислення гармонійної єдності й специфіки рис української світоглядної ментальності, провідними домінантами якої є антеїстичність, екзистенціальність і кордоцентричність, що забезпечує стійкий взаємозв'язок між усіма складниками національної культури та різними сферами суспільства на основі морально-етичних принципів і колективних цінностей;

– з'ясування тенденцій змінення світоуявлень, які в теперішній час скеровані на визнання людини абсолютною цінністю та поваги до її гідності, що впливає на трансформацію відносин між індивідом і державою, сприяє підвищенню громадянської активності, відповідальності та державного гарантування людських прав через удосконалення юридичних засобів, механізмів охорони й захисту.

Практичне значення отриманих результатів підтверджують наукові положення дисертаційної розвідки, висновки та рекомендації, які можуть бути використані:

– в науково-дослідній роботі при подальшому вивченні особливостей вироблення публічної політики, застосування людиноорієнтованих форм

політичної комунікації, формування адміністративної і громадянської культури в контексті ефективного публічного управління в Україні;

– в навчальному процесі підготовки фахівців у галузі публічного управління та адміністрування, в системі перепідготовки й підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування з метою посилення соціогуманітарних засад управлінської діяльності та гуманістично-ціннісного наповнення змісту політико-управлінських рішень;

– у роботі центральних, регіональних і місцевих органів влади в аспекті вдосконалення комунікативної взаємодії на базі дотримання принципу пріоритетності людських прав;

– у правотворчій діяльності для розроблення змін до нормативно-правових актів у частині формування духовно-ціннісного підґрунтя вироблення публічної політики.

У першому розділі *«Теоретичні засади антропоаксіологічних досліджень суспільного буття і свідомості в гуманітарних науках»* на базі фундаментальних напрацювань учених розкрито сутність понять «гуманізм», «гуманність», «гуманізація», «гуманітаризація», які обумовлюють характеристику гуманістичного підходу в сфері публічного управління, та розглянуто філософські парадигми в їх гуманістичному аспекті стосовно розв'язання суспільно значущих завдань.

У підрозділі 1.1 *«Категоріально-поняттєва основа гуманістичного підходу до проблем публічного управління та публічної політики»* проаналізовано теоретичний доробок щодо трактування ключових категорій і понять дослідження, систематизовано й уточнено їхні дефініції.

У підрозділі 1.2 *«Тенденції розвитку гуманістичних ідей в історії західноєвропейської та української філософсько-антропологічної думки»* продемонстровано тенденції змінення світоуявлень і наростання духовно-ціннісних орієнтацій в осяганні політико-управлінської реальності в ході історичної еволюції людства.

У другому розділі «Публічна політика як особливий вид соціальної комунікації держави та суспільства» з'ясовано визначальні властивості публічної політики як системи комунікативних взаємодій державних і недержавних суб'єктів політичних відносин для формування рішень із загальноважливих питань, що забезпечує підвищення ефективності публічного управління.

У підрозділі 2.1 «Сутність публічної політики: контекст публічної сфери, політики, управління» досліджено різні підходи до витлумачення змісту категорії «публічна політика». Значну увагу зосереджено на потрактуваннях провідних положень просторових концепцій публічності Ханни Арендт і Юргена Габермаса в умовах вироблення і реалізації публічної політики в Україні.

У підрозділі 2.2 «Комунікативна складова публічної політики: інтерпретація понять, структурні елементи системи комунікації» висвітлено проблематику публічної політики в комунікативно-смысловому розрізі з акцентуванням основної термінології, моделей соціальної комунікації та специфіки політичної комунікації формату публічної політики.

У третьому розділі «Проблеми та перспективи вироблення публічної політики в Україні в аспекті впровадження гуманістичного підходу» проаналізовано гуманістичні начала формування публічної політики в системі публічного управління під кутом зору змін, що відбуваються в суспільстві, й з урахуванням міжнародних стандартів щодо людських прав і свобод.

У підрозділі 3.1 «Соціокультурні передумови й базові компоненти гуманізації вироблення публічної політики» розглянуто істотні ознаки гуманістично- й демократично-ціннісної політико-управлінської системи в новітній період українського суспільства.

У підрозділі 3.2 «Юридичні засади забезпечення реалізації прав громадян у сфері публічної політики: міжнародний досвід і напрями вдосконалення» з'ясовано роль та значення юридичних механізмів управління соціальними процесами, зокрема тих, які пов'язані зі здійсненням

прав громадян на інформацію та участь в управлінні державними справами, а також запропоновано відповідні науково-прикладні рекомендації.

У висновках сформульовано положення щодо впровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики в Україні для підвищення ефективності управління, які охоплюють розуміння природно людських, морально-філософських, публічно-просторових, соціокомунікативних, лінгвокультурних і нормативно-правових особливостей прояву соціальної діяльності, інтерпретованих у системі колективних цінностей та ціннісних орієнтацій.

Ключові слова: гуманістичний підхід, публічна політика, людина, духовність, людські права, суспільство, культура, гуманізм, публічна сфера (простір), самоорганізація, інститути громадянського суспільства, публічне управління, комунікація, участь громадськості у прийнятті рішень, євроінтеграційний розвиток України.

ABSTRACT

Yershova N. H. Implementation of a Humanistic Approach in Public Policy Making in Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

The thesis to obtain the degree of Doctor of Philosophy in specialty 281 «Public Management and Administration» (28 – Public Management and Administration). – Taras Shevchenko National University of Kyiv. – Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, 2023.

The thesis focuses on the problems of implementing a humanistic approach in public policy making to solve socially significant issues, the quintessence of which is orientation to a person and his / her needs, ensuring the most effective creative realization of his / her abilities.

It is emphasized that social institutions, values and activities in all their complexity and diversity form a kind of communicative environment – a public sphere (space) of expressing public interests, opinions exchange and universally

important goals definition. The functioning of this symbolic sphere of interaction between the state and non-state subjects determines a fundamentally new condition of the political system, the processes taking place in it and new essential properties of politics, the result of which generalization is the category «public policy». Approaches to making and implementing policy in management practice, value guidelines and institutional mechanisms in these processes are fundamentally changing. Connecting people in the joint solution of collective tasks, being a specific type of cooperation of free, active, responsible individuals, public policy appears at the same time as a method and result of humanizing socio-political life. This constitutes a human-valued priority of social processes, normalizes dialogic communication, conscious interaction, goal setting, mutual respect for human dignity and rights, enables confident advancement through democratic reforms in accordance with international standards.

Large-scale threats, the most dangerous of which is the current civilizational war of the Russian Federation against Ukraine, and changes in various areas of human life-activity cause the growing role and importance of the humanistic factor in the political space in the context of effective public management and administration, prompt the search for new forms and methods of decision-making to increase the effectiveness of public management through the expansion of citizens' opportunities participate in solving socially important problems.

All above mentioned determines the relevance of the thesis research.

The object of the study is public policy making in Ukraine.

The subject of the research is implementing a humanistic approach in public policy making in Ukraine.

The purpose of the thesis research is the scientific-theoretical substantiation of implementing a humanistic approach in public policy making in Ukraine and elaborating recommendations for improving the specified process.

During the thesis research, there were obtained *results, that contain scientific novelty*. In particular:

for the first time:

– there are comprehensively defined the characteristic features of the humanistic approach to the problems of public policy making in the field of public management and administration, namely: implementing the ideas of humanism and the concept of human rights into the practice of governance; all-round promoting the expansion of the social and individual space of freedom and pluralism, spiritual values and orientations; guaranteeing the exercise, protection and defence of fundamental human rights; ensuring creative self-development and implementation of individual abilities and civic activity; establishing experience of communication aimed at mutual respect, readiness for dialogue, responsibility;

– there is identified and described the communicative component of the humanistic approach in public policy and management, that is based on anthropoaxiological studies analysed in a historical aspect, and there is also substantiated the expediency of considering this component from the standpoint of public management efficiency. In particular, a humanistic approach in making and implementing political and management decisions from the communicative view is considered as a way of actualizing the spiritual-valuable factors of human interaction based on significant models of social behaviour relied on respect for human dignity to form and maintain a democratic social order;

improved:

– concepts that reveal specificity of the public policy communicative component, taking into account the linguistic components of interaction, based on of which there is proposed a problem solving concerning the correspondence of the term to the conceptual meaning and the use of semantic variants of the terms (regarding the parties naming in the process of communication, the use of adjectives «communication» and «communicative», such concepts: «political communications» – «public communications» – «public-type political communications»);

– theoretical and methodological approaches to forming the public sphere / space as a normative ideal and to analysis of the public sphere as a

phenomenon of management practice, which should first of all reflect the basic feature of «constitutionality». It should be understood not as «legality», but «the rule of law», spiritual-axiological content of which determines the legal form (status of the law through positivization by the state);

- the interpretation of the public management phenomenon in part of delineating value guidelines of public policy, the key of which we recognize the rule of law (not only legality), as well the orientation to the human rights realization;

- systematization of basic communication models with their division into linear and non-linear according to the technocratic or interactional approach (the latter supplemented by the accentuation of the «human factor» in the social context);

further developed:

- generalization of foreign and national experience as to forming anthropoaxiological knowledge, as a result it was established that all historical stages of the society development have a corresponding philosophical vision of human connections with the outside world, but the degree of saturation with ideas of humanism is not the same; despite this, there is a trend towards the growth of spiritual values orientations, which affects the content of public policy and the mechanisms of its implementation;

- understanding the harmonious unity and peculiarities of the Ukrainian worldview mentality, the leading dominants of which are atheism, existentiality and cordocentricity, which ensures a stable relationship between all components of national culture and various spheres of society based on moral and ethical principles and collective values;

- clarifying the tendencies of changing worldviews, which are currently aimed at recognizing a human as an absolute value and respect for his / her dignity, it leads to the transformation of relations between the individual and the state, contributes to the increase of civic activity, responsibility and the state guarantee of

human rights through the improvement of legal means, mechanisms of protection and defence.

The practical significance of the obtained results is confirmed by the scientific provisions of the thesis research, conclusions and recommendations that can be used:

- in research work studying further the peculiarities of public policy making, the use of people-oriented forms of political communication, the administrative and civic culture formation in the context of effective public management in Ukraine;

- in the educational training of specialists in the field of public management and administration, in the system of retraining and upgrading the qualifications of civil servants and local self-government officials to strengthen the sociohumanitarian principles of their management activity and humanistic-value content of political and management decisions;

- in the work of central, regional and local authorities in the aspect of improving the communicative interaction based on the following the principle of human rights priority;

- in law-making activity to develop the changes to normative legal acts as to forming the spiritual value basis for the public policy making.

In the first chapter «*Theoretical foundations of anthropoaxiological studies of social existence and consciousness in human sciences*» based on the fundamental work of scientists, there is revealed the essence of the concepts «humanism», «humanity», «humanization», «humanitarianization», which determine the definition of the humanistic approach in the field of public management, and philosophical paradigms are considered in their humanistic aspect as to the solution of social significant tasks.

Subchapter 1.1 «Categorical-conceptual basis of the humanistic approach to the problems of public management and public policy» analyses the theoretical work on the interpretation of the key categories and concepts of the study, systematizes and clarifies their definitions.

Subchapter 1.2 «Trends of humanistic ideas development in the history of Western European and Ukrainian philosophical anthropological thought» demonstrates the trends of changing worldviews and the growth of spiritual values orientations in the understanding of political and management reality during the historical evolution of mankind.

In *the second chapter «Public policy as a special type of social communication of the state and society»* there are clarified the defining characteristics of public policy as a system of communicative interactions of state and non-state subjects of political relations to form the decisions on issues of general importance, and in such way to ensure an increase of public management efficiency.

Subchapter 2.1 «Essence of public policy: the context of the public sphere, policy, management» explores different approaches to interpreting the content of the «public policy» category. Considerable attention is focused on leading provisions explanation of the publicity spatial concepts by Hannah Arendt and Juergen Habermas in the conditions of public policy making and implementing in Ukraine.

Subchapter 2.2 «Communicative component of public policy: interpretation of concepts, structural elements of the communication system» highlights the problems of public policy in a communicative-semantic context emphasising the basic terminology, models of social communication and the specifics of political communication of the public policy quality.

In *the third chapter «Problems and prospects of public policy making in Ukraine in the aspect of implementing a humanistic approach»* they are analysed the humanistic principles of forming public policy in the public management system from the perspective of changes taking place in society and considering international standards regarding human rights and freedoms.

Subchapter 3.1 «Sociocultural prerequisites and basic components of the humanization of public policy making» examines the essential features of the

humanistic and democratic valuable political and management system in the latest period of Ukrainian society.

Subchapter 3.2 «Legal principles to ensure the realization of citizens' rights in the field of public policy: international experience and improvement directions» clarifies the role and significance of legal mechanisms to manage social processes, in particular those related to the exercise of citizens' rights to information and participation in the state affairs management, and relevant scientific and applied recommendations are also proposed.

In *the conclusions* there are formulated the provisions regarding the implementing a humanistic approach in public policy making in Ukraine to improve management efficiency, which include an understanding of the naturally human, moral-philosophical, public-spatial, sociocommunicative, linguacultural and normative legal features of the social activity manifestation, interpreted in the system of collective values and value orientations.

Keywords: humanistic approach, public policy, human, spirituality, human rights, society, culture, humanism, public sphere (space), self-organization, institutions of civil society, public administration, communication, public participation in decision-making, European integration development of Ukraine.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Єршова Н. Г. Публічні комунікації у публічній політиці: визначення основних понять. *Держ. упр.: удосконалення та розвиток* : електрон. наук. фах. вид. 2019. № 4. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1418>

2. Єршова Н. Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19–20. С. 179–185.

3. Єршова Н. Г. Категоріально-понятійна основа гуманістичного підходу у сфері публічного управління. *Держава та регіони. Серія: Держ. упр.* 2021. № 1 (71). С. 13–20.

4. Єршова Н. Г. Соціокультурні передумови гуманізації вироблення публічної політики. *Тавр. наук. вісн. Серія: Публ. упр. та адміністрування / Херсон. держ. аграр.-екон. ун-т. Одеса : Видавн. дім «Гельветика», 2022. Вип. 3. С. 58–64.*

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Єршова Н. Співвідношення політичної філософії та політичної науки в контексті розвитку публічного управління. *Теорія та практика публ. упр. та адміністрування у XXI ст.* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю здобувачів вищ. освіти та молодих вчених (Київ, 22 листоп. 2019 р.) / за заг. ред. М. М. Білинської, О. М. Петроє, І. О. Дегтярьової. Київ : НАДУ, 2019. С. 94–96.

2. Єршова Н. Гуманізм і глобалізація світу. *Сучас. проблеми публ. упр.* : матеріали VIII міжнар. наук. конф. (16 січ. 2020 р.) / за ред. В. Бебика. Київ : ВАПН-NSG, 2020. URL: intern-conferences.io.ua/s2664746/ershova_nadiya._gumanizm_i_globalizaciya_svitu_materiali_viii-oe_mijn.nauk.konf._suchasni_problemi_publichnogo_upravlinnya_16.01.2020_zh_red._v.bebika._kiev_vapn-nsg_2020

3. Єршова Н. Гуманізм і демократія як суспільно-політичні цінності. *Україна 2030: публ. упр. для сталого розвитку* : матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2020 р.) : у 3 т. / за заг. ред. А. П. Савкова, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2020. Т. 2. С. 201–203.

4. Єршова Н. Г. Поняття гуманістичного підходу у сфері публічного управління. *Держ. упр. в Україні: виклики та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 7–8 трав. 2021 р.). Запоріжжя : Клас. приват. ун-т, 2021. С. 6–9.

5. Єршова Н. Г. Особливості ціннісного виміру публічної політики. *Best practices of public admin.: int. experience : int. sci. conf.: conf. proc.* (Riga, July 16–17, 2021). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. P. 6–9.

6. Єршова Н. Засади гуманістичного виміру Європейського Союзу. *30 років незалежності України: досягнення, виклики, перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 верес. 2021 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої, В. А. Гошовської. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2021. С. 297–298.

7. Єршова Н. Відбиток шевченківської ідеї гуманізації світу в демократичних перетвореннях в Україні. *Шевченків. весна – 2022: публ. упр. та держ. служба* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. С. 139–141.

8. Єршова Н. Законодавче забезпечення інформаційно-комунікативних відносин. *Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 черв. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 33–34.

9. Єршова Н. Г. Гуманістичні засади вироблення публічної політики в контексті соціокультурних змін. *Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінар. дослідж.* : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 17–18 листоп. 2022 р.). Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 244–246.

10. Єршова Н. Проблема гуманізму з позиції ідейної кризи модерної філософії. *Вітчизн. парламентаризм: сучас. виміри Гідності та Свободи укр. народу* : матеріали щоріч. Всеукр. круглого столу (Київ, 23 листоп. 2022 р.) / за ред. Л. Г. Комахи, В. А. Гошовської. Київ : Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 56–57.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНТРОПОАКСІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ І СВІДОМОСТІ В ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ	28
1.1 Категоріально-поняттєва основа гуманістичного підходу до проблем публічного управління та публічної політики	28
1.2 Тенденції розвитку гуманістичних ідей в історії західноєвропейської та української філософсько-антропологічної думки	39
Висновки до розділу 1	72
РОЗДІЛ 2 ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА	75
2.1 Сутність публічної політики: контекст публічної сфери, політики, управління	75
2.2 Комунікативна складова публічної політики: інтерпретація понять, структурні елементи системи комунікації	118
Висновки до розділу 2	153
РОЗДІЛ 3 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОБЛЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В АСПЕКТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ГУМАНІСТИЧНОГО ПІДХОДУ	155
3.1 Соціокультурні передумови й базові компоненти гуманізації вироблення публічної політики	155
3.2 Юридичні засади забезпечення реалізації прав громадян у сфері публічної політики: міжнародний досвід і напрями вдосконалення	190
Висновки до розділу 3	204
ВИСНОВКИ	207
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217
ДОДАТОК	259

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Декларація 1948 р. або Декларація –	Усесвітня декларація людських прав (Universal Declaration of Human Rights; Загальна декларація прав людини) ООН 1948 р.
ЄЕС –	Європейське економічне співтовариство або Європейська економічна спільнота
ЄС –	Європейський Союз
ООН –	Організація Об'єднаних Націй
GR –	government relations («зв'язки з урядом» або «взаємодія з урядовими структурами», або «зв'язки з державою»)
PR –	public relations («зв'язки з громадськістю»)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Нинішній етап розвитку України, пов'язаний з євроінтеграційними й євроатлантичними процесами, характеризується відмовою від гранднариву державоцентризму та впровадженням гуманістичного підходу до вирішення суспільно важливих проблем, квінтесенцією чого є орієнтація на людину, її потреби й інтереси, забезпечення максимального відтворення її здібностей.

Українському суспільству властиві плюралізм, культурна різноманітність і взаємодія, глобальність, вільнолюбство, демократизм, які постають визначальним простором формування та реалізації публічної політики, що має гуманістичне спрямування. Завдяки вкоріненню гуманістичного підходу в усіх сферах суспільного буття, передусім за допомогою механізмів публічного управління, Україна, попри широкомасштабну російську агресію, впевнено просувається курсом демократичних реформ до досягнення національних цілей сталого розвитку, які є адаптованими міжнародними стандартами життя, окресленими за чотирма керунками: справедливий соціальний розвиток; стале економічне зростання і зайнятість; ефективне управління; екологічна рівновага й розбудова стійкості.

Водночас виникнення масштабних загроз, їх актуалізація, що піддає сумніву саме існування людської цивілізації, зумовили «кризу гуманізму», яка проявляється в побоюваннях стосовно здатності людини раціонально-етично долати протиріччя і підтримувати порядок у соціумі, забезпечуючи його подальший поступ. У суспільно-політичному пізнанні спостерігається переосмислення гуманістичних цінностей, шляхів вирішення «проблеми людини» з урахуванням реалій життя, на базі сучасних надбань у дослідженні цієї тематики.

Глобальні потрясіння, яких тепер зазнає наша країна й уся демократична спільнота на тлі, без гіперболізації, світоглядної війни, ще

більше підносять значущість універсальних цінностей, комунікації, довіри, партнерства, відповідальності, консолідації цілей і зусиль, загострюють їх сприйняття. Зміни, що відбуваються в різних сферах людської життєдіяльності, спричинюють зростання ролі гуманістичного фактора в політико-управлінських процесах у контексті ефективного публічного управління та адміністрування, спонукають до пошуку нових способів формування публічної політики, методів ухвалення рішень для підвищення ефективності управління через розширення можливостей громадян брати участь у розв'язанні суспільно важливих завдань.

Загальній проблематиці гуманістичного (людського, людиноцентричного, антропоаксіологічного тощо) підходу, духовності, цінностей, ціннісних орієнтацій присвячено досить багато праць українських учених у площині різних наук та їх окремих галузей: представників філософської думки – В. П. Андрущенка, Н. І. Ашиток, А. К. Бичко, А. І. Бойко, Л. В. Губерського, В. Д. Литвинова, М. І. Михальченка, І. Ф. Надольного, М. В. Поповича, М. Д. Поповича, В. І. Ярошовця; психології – Г. О. Балла, В. І. Барка; педагогіки – В. Г. Кременя, Л. І. Мамчур, Д. І. Пащенко; політичної науки – С. Г. Денисюк, Л. П. Макаренко, В. М. Ярошенко; правознавства – В. Б. Авер'янова, С. П. Головатого, С. Д. Гусарєва, С. П. Погребняка; інших. Вагомим є внесок іноземних авторів у напрям досліджень, що пов'язаний із гуманістично-ціннісною скерованістю розвитку суспільства та соціально-політичних процесів; їхні ідеї дали змогу визначити теоретико-методологічні основи нашої розвідки (П. Адо, Д. Антисери, Х. Арендт, З. Бауман, Д. Белл, Ю. Габермас, Дж. Дьюї, Ф. І. Нітгаммер, Дж. Реале, Е. З. Фромм та ін.).

Деякі аспекти гуманізації публічної політики й публічного (державного) управління висвітлюються, зокрема, в роботах фахівців у цій сфері: Е. А. Афоніна, В. Д. Бакуменка, В. В. Баштанника, В. П. Беглиці, Т. В. Бельської, І. М. Варзара, Т. Е. Василевської, В. Г. Воронкової, Л. В. Гонюкової, В. А. Гошовської, Л. С. Григорович, Л. І. Даниленко,

В. М. Дрешпака, В. В. Карлової, В. В. Корженка, Н. А. Липовської, Н. Р. Нижник, Л. М. Новак-Каляєвої, І. В. Письменного, О. Г. Пухкала, О. В. Радченка, І. В. Рейтеровича, Ю. Г. Рубана, С. М. Серьогіна, С. В. Ситник, В. А. Скуратівського, О. В. Суший, С. О. Телешуна, В. П. Трощинського, О. М. Чальцевої. Серед дисертаційних і монографічних досліджень у галузі публічного управління з позицій гуманістичного, людиноцінного підходу насамперед варто назвати розробки В. М. Козакова, В. М. Купрійчука, П. М. Петровського, О. В. Пушкар, Л. В. Рибчинської.

Попри наявність ґрунтовних наукових праць, численні різнопланові пояснення сутності провідних понять у царині гуманізації публічного управління та адміністрування певною мірою проблематизують упровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики; залишаються недостатньо вивченими окремі компоненти цього політико-управлінського процесу (природно людські, морально-філософські, публічно-просторові, соціокомунікативні, лінгвокультурні, юридичні та ін.). Зважаючи на це, виникає необхідність проведення нових розвідок, а також дальшого концептуального усвідомлення вказаних питань. Актуальною постає тема гуманістичного підходу у виробленні публічної політики як чинника ефективного управління, що є одним із напрямів фундаментальних і прикладних досліджень за спеціальністю «Публічне управління та адміністрування».

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є науково-теоретичне обґрунтування впровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики в Україні та розробка рекомендацій щодо вдосконалення зазначеного процесу. Досягнення цієї мети потребує розв'язання низки завдань:

– виокремити й проаналізувати дефініції базисних понять, які є основою гуманістичного підходу до проблем публічного управління і публічної політики;

– показати тенденції змінення світоглядних парадигм у площині західноєвропейського й українського суспільного знання гуманістичного спрямування;

– дослідити різні наукові підходи до інтерпретації змісту публічної політики та висвітлити людиновимірну сутність публічної сфери, її потенціал для вироблення і реалізації політики в системі публічного управління;

– проаналізувати теоретико-праксеологічні засади вивчення комунікативної складової публічної політики в контексті поняттєвого змісту та структурних елементів системи комунікації;

– розглянути соціокультурні передумови й головні компоненти гуманізації вироблення публічної політики для ефективного управління в реаліях становлення постіндустріального (інформаційного) суспільства та виникнення глобальних загроз (зокрема і внаслідок російсько-української війни);

– з'ясувати роль і значення юридичних засад забезпечення реалізації людських прав у сфері публічної політики й управління та запропонувати відповідні практичні рекомендації органам публічної влади.

Об'єкт дослідження – вироблення публічної політики в Україні.

Предмет дослідження – впровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики в Україні.

Методи дослідження. Методологічну базу дослідження становить комплекс філософських, загальнонаукових та спеціальних наукових підходів і методів.

Діалектична філософська теорія розвитку й пізнання дала змогу розглянути процеси гуманізації публічної політики в поступальному русі, взаємозв'язку та взаємодії, з виокремленням усталених керунків і закономірностей. Формальна філософська логіка як основа мислення та засіб пізнання забезпечила приведення до певного ладу розрізнених емпіричних фактів і знань, їх систематизацію, розуміння та уточнення змісту й обсягу

ключових понять гуманістично орієнтованої публічної політики та формулювання дефініційних конструкцій.

Філософська методологія була розгорнута в системний підхід – спосіб мислення і створення уявлень про предмет дослідження, що передбачає вивчення останнього як системи, елементи якої існують в їх єдності, взаємозв'язку й у контексті істотних характеристик об'єкта в цілому.

У дисертаційній роботі застосовано ряд загальнонаукових методів. Це, зокрема: методи абстрагування і узагальнення (встановлення суттєвих ознак головних категорій та понять; класифікація опорних моделей комунікації; з'ясування тенденцій змінення світосприйняття і формування знання, наповненого гуманістичними цінностями); сходження від абстрактного до конкретного, формалізація та ідеалізація (визначення ціннісних орієнтирів публічної політики й нормативного ідеалу публічної сфери / простору; вивчення лінгвістичних складників комунікативної взаємодії; дослідження аксіологічних, етичних, мистецьких питань творчості Тараса Шевченка, її гуманістичного змісту й демократичної спрямованості; розроблення рекомендацій із метою поліпшення правового регулювання відносин у царині політики та управління); порівняльно-історичний метод (усвідомлення еволюції гуманістично-демократичних ідей, моделей комунікації, підходів до інтерпретації публічної політики, публічності, соціальної і політичної комунікації, моральної природи людських прав та юридичної форми їхньої легітимації).

У дослідженні використано спеціальну наукову методологію. Зокрема, аналітико-синтетичний метод: аналіз документів (опрацювання літературних джерел і нормативних актів; осмислення дефініцій та співвідношення понять; формування пропозицій щодо вдосконалення теоретичних положень і правових норм) та контент-аналіз (вивчення інформації про зміст повідомлення стосовно соціо- політичних, управлінських і культурних подій, про які йдеться в тексті); постбігевіористський підхід (розкриття антропоаксіологічного виміру вироблення публічної політики; окреслення

напрямів та завдань гуманізації вироблення публічної політики в умовах демократизації соціального й політичного середовища в Україні).

Наукова новизна отриманих результатів. Під час здійснення дисертаційного дослідження здобуто результати, що містять наукову новизну.

Зокрема:

вперше:

– комплексно визначено характерні риси гуманістичного підходу до проблем вироблення публічної політики у сфері публічного управління та адміністрування, а саме: втілення в практику врядування ідей гуманізму й концепту прав людини (людських прав); усебічне сприяння розширенню суспільного та індивідуального простору свободи й плюралізму, духовних цінностей та орієнтацій; гарантування здійснення, охорони й захисту фундаментальних людських прав; забезпечення творчого саморозвитку та реалізації здібностей особистості, її громадянської активності; усталення досвіду комунікації, скерованої на взаємоповагу, готовність до діалогу, відповідальність;

– виявлено й описано комунікативну складову гуманістичного підходу в публічній політиці та управлінні на засадах антропоаксіологічних досліджень, проаналізованих в історичному аспекті, а також обґрунтовано доцільність розгляду цієї складової з позиції ефективності публічного управління. Зокрема, гуманістичний підхід у виробленні й реалізації політико-управлінських рішень у комунікативному зрізі розглянуто як спосіб актуалізації духовно-ціннісних факторів людської взаємодії на основі значимих моделей соціальної поведінки, що спираються на повагу до людської гідності, заради формування і підтримування демократичного суспільного порядку;

вдосконалено:

– поняття, які розкривають специфіку комунікативної складової публічної політики, зважаючи на лінгвістичні компоненти взаємодії, на базі чого запропоновано розв'язання проблеми відповідності терміна

поняттєвому значенню та вживання семантичних варіантів термінів (щодо найменування сторін у процесі комунікації, використання прикметників-означень «комунікаційний» і «комунікативний» та понять «політичні комунікації» – «публічні комунікації» – «політичні комунікації публічного типу»);

– теоретико-методологічні підходи до формування публічної сфери / простору як нормативного ідеалу та аналізу публічної сфери як явища управлінської практики, що має відбивати насамперед засадничу ознаку «конституційність». Її варто розуміти не як «законність», але «верховенство права / правовладдя», духовно-аксіологічний зміст якого визначає юридичну форму (статус закону через позитивування державою);

– інтерпретацію феномена публічного управління в частині окреслення ціннісних орієнтирів публічної політики, ключовими з яких визнаємо верховенство права (а не лише підзаконність) і скерованість на здійснення людських прав;

– систематизацію опорних моделей комунікації з розподілом їх на лінійні та нелінійні за технократичним чи інтеракційним підходом (останній доповнений акцентуацією «людського чинника» в соціальному контексті);

набуло подальшого розвитку:

– узагальнення зарубіжного й національного досвіду напрацювання антропоаксіологічного знання, внаслідок чого встановлено, що історичним стадіям суспільства притаманне своєрідне філософське бачення відносин людини зі зовнішнім світом, проте ступінь насиченості ідеями гуманізму неоднаковий; попри це простежується тенденція до наростання духовно-ціннісних орієнтацій, що позначається на змісті публічної політики та механізмах її реалізації;

– осмислення гармонійної єдності й специфіки рис української світоглядної ментальності, провідними домінантами якої є антеїстичність, екзистенціальність і кордоцентричність, що забезпечує стійкий взаємозв'язок

між усіма складниками національної культури та різними сферами суспільства на основі морально-етичних принципів і колективних цінностей;

– з'ясування тенденцій змінення світоуявлень, які в теперішній час скеровані на визнання людини абсолютною цінністю та поваги до її гідності, що впливає на трансформацію відносин між індивідом і державою, сприяє підвищенню громадянської активності, відповідальності та державного гарантування людських прав через удосконалення юридичних засобів, механізмів охорони й захисту.

Практичне значення отриманих результатів підтверджують наукові положення дисертаційної розвідки, висновки та рекомендації, які можуть бути використані:

– в науково-дослідній роботі при подальшому вивченні особливостей вироблення публічної політики, застосування людиноорієнтованих форм політичної комунікації, формування адміністративної і громадянської культури в контексті ефективного публічного управління в Україні;

– в навчальному процесі підготовки фахівців у галузі публічного управління та адміністрування, в системі перепідготовки й підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування з метою посилення соціогуманітарних засад управлінської діяльності та гуманістично-ціннісного наповнення змісту політико-управлінських рішень;

– у роботі центральних, регіональних і місцевих органів влади в аспекті вдосконалення комунікативної взаємодії на базі дотримання принципу пріоритетності людських прав;

– у правотворчій діяльності для розроблення змін до нормативно-правових актів у частині формування духовно-ціннісного підґрунтя вироблення публічної політики.

Апробація матеріалів дисертації відбулася на таких конференціях: II Всеукраїнська науково-практична конференція за міжнародною участю здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Теорія та практика публічного

управління та адміністрування у XXI сторіччі» (Київ, 22 листопада 2019 р.); VIII міжнародна наукова конференція «Сучасні проблеми публічного управління» (Київ, 16 січня 2020 р.); щорічна міжнародна науково-практична конференція «Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку» (Київ, 22 травня 2020 р.); міжнародна науково-практична конференція «Державне управління в Україні: виклики та перспективи» (Запоріжжя, 7–8 травня 2021 р.); міжнародна наукова конференція «Best practices of public administration: international experience» (Рига, 16–17 липня 2021 р.); міжнародна науково-практична конференція «30 років незалежності України: досягнення, виклики, перспективи» (Київ, 10 вересня 2021 р.); міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба» (Київ, 19 квітня 2022 р.); міжнародна науково-практична конференція «Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього» (Київ, 7–8 червня 2022 р.); IX Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень» (Київ, 17–18 листопада 2022 р.); щорічний Всеукраїнський круглий стіл «Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри Гідності та Свободи українського народу» (Київ, 23 листопада 2022 р.).

Структура та обсяг дисертації. Робота містить вступ, три розділи, які охоплюють шість підрозділів, висновки, список використаних джерел та додаток. Загальний обсяг дисертації 262 сторінки, з них обсяг основного тексту – 198 сторінок, список використаних джерел, що налічує 366 найменувань, займає 42 сторінки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ АНТРОПОАКСІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ І СВІДОМОСТІ В ГУМАНІТАРНИХ НАУКАХ

1.1 Категоріально-поняттєва основа гуманістичного підходу до проблем публічного управління та публічної політики

Гуманістична тематика, до якої постійно звертаються представники гуманітарної та соціальної наук, а з роками все частіше проявляють інтерес і природничники (тут не дискутуємо, всього лише послуговуємося відомою, хоча й доволі умовною класифікацією наук на природничі, гуманітарні, соціальні), досі не втрачає своєї актуальності, навпаки, – підноситься до статусу «проблеми номер один», буттєвої засади людства та його світогляду. Значущості додають такі фактори, як: ускладнення середовища людської життєдіяльності; підвищені ризики, поширення конфліктів, невизначеність і непередбачуваність у процесі здійснення політики; реальний запит на демократичні цінності, інститути, правила й процедури, в основу яких закладено ідею активної творчої особистості, вільної та відповідальної.

Сутність поняття гуманістичного підходу до управління публічними справами, вироблення публічної політики належить виводити розмірковуючи над категорією «гуманізм», спорідненими з нею поняттями «гуманність», «гуманізація», «гуманітаризація».

Лексема «гуманізм» належить до низки загальноповживаних, як у повсякденному спілкуванні в побуті та професійній діяльності, в соціополітичній сфері й медіапросторі, так і в контексті світового культурного надбання в цілому.

Попри велику кількість визначень та уявлень про гуманізм (у доктринальному й громадському дискурсі, історичному плані, різних проявах суспільного життя), які значною мірою різняться між собою, часто є скоріш

узуальні, мають емоційно-виразну забарвленість (пафосні, від гр. *παθος* – пристрасть [364]; почуття пристрасного запалу, піднесености, натхнення; основна ідея, висловлена з таким почуттям [164]), ніж відповідають вимогам науковости, – загалом вони містять позитивне смислове навантаження.

У світлі сказаного виникає необхідність уточнити сутність категорії «гуманізм» та інших похідних від неї значень, які разом утворюють певну взаємозв'язану терміносистему.

«Гуманізм» походить від латинських «*humanitas*» і «*humanus*» та спочатку мав форму «*studia humanitatis*» (тобто «знання людського»; «гуманітарні дисципліни» [на основі: 327; 355]), яка впродовж багатьох років позначала напрям ренесансної культури антропоцентричного спрямування, що вивчав людську природу (сутність) у всій повноті її буття, тобто людину в цілому з усіма її життєвими проблемами, земними й неземними потребами, на противагу середньовічному теоцентризмові з його орієнтацією на богопізнання.

Слова «*humanitas*» і «*humanus*» полісемічні. «*Humanitas*» перекладається як «людська природа (натура), людська гідність; людинолюбство, привітність; освіченість, духовна культура; тонкість поведження, вишуканість манер, мови; шляхетність» і т. ін. [327]. «*Humanus*» означає «людський, властивий людині; людяний, людинолюбний, дружній, ввічливий; високоосвічений; розумний (розважливий, розсудливий), чесний (порядний)» і т. ін., навіть просто «людина; чоловік, особа, мужчина» [326; 328].

Як бачимо, твірні слова мають різні значення: одні з них виражають те, що притаманне кожній людині як біосоціальній істоті, інші – характеризують, на думку дослідників, «вищий стиль поведінки людини. Гуманне – це щось шляхетне, гідне чесною людиною» [26, с. 90–91].

За словами зачинателя ренесансно-гуманістичного руху в Італії Колюччо Салютаті, *humanitas* (людяність) – це висока, прекрасна властивість душі, що полягає в здатності до добродійних учинків, яку людина набуває

через знання (вчення) та практичний досвід. Його учень Леонардо Бруні, відомий також на прізвисько Аретіно (від місця народження – Ареццо), головною добродійністю визнавав розсудливість (розмисловість), тобто виключну людську здатність обирати між добром і злом та наслідувати добро [109; 242].

У своєму сучасному розумінні термін «гуманізм» закріпився в науковій літературі не так уже й давно, на початку XIX ст. Прийнято вважати, що його вперше застосував у 1808 р. німецький філософ і педагог Фрідріх Іммануель Нітгаммер для описання своєї нової програми навчання в школах Баварії. Гуманізм характеризувався ним як «самостійність духовної природи людини і її незалежність від матеріального світу», усвідомлення чого є проявом найвищого призначення людини [333, с. 72]. Загальне ж визнання, як стверджують науковці, цей термін дістав після виходу у світ праці німецького історика Георга Фойгта «Відродження класичної давнини, або Перше століття гуманізму» (1859 р.), присвяченої діяльності гуманістів в Італії в епоху Відродження [177, с. 251–252].

З перебігом суспільно-культурних процесів категорія «гуманізм» наповнювалася різним змістом і, як наслідок, на сьогодні має декілька інтерпретацій.

Аналіз ідей, витлумачень і визначень цієї категорії, які викладені в працях українських та іноземних учених цілого шерегу наук і їх окремих галузей (зокрема в: [6; 21; 26, с. 90–100; 40; 55, с. 46; 60; 140, с. 644; 154; 173; 175; 257; 290; 298, с. 35; 307]), зіставлення суджень щодо визначуваного предмета дають змогу зробити висновок, що автори найчастіше розглядають гуманізм у двох значеннях:

– як просвітницький рух, прогресивну течію західноєвропейської суспільної думки доби Відродження, спрямовану на піднесення значення людини як моральної істоти, формування вільної, духовно розкріпаченої, особистості, утвердження поваги до її гідності, розуму й почуттів, права на

земне щастя та себевдосконалення завдяки освіті й вихованню (вузьке розуміння, в історичному аспекті);

– як історично змінне світобачення і фундаментальну характеристику суспільного буття, сутністю яких є культурна й соціально-політична орієнтація на людину, людську особистість як вищу цінність (істинно: «людина є мірою всіх речей...» – *давньогрецький філософ Протагор* [цит. за: 227]) і які постають головним змістом цивілізаційного процесу, умовою і стимулом світового прогресу, ціллю і завданням, критерієм (або оцінкою) і стрижнем демократичних перетворень, їх вимірником і гарантом (широке розуміння, в сучасному контексті).

На підставі опрацьованої наукової літератури з обраної проблематики (на додаток до згаданих вище джерел іще, наприклад: [165; 296; 299; 306]) у межах широкого контексту можна сформулювати основні підходи до трактування змісту категорії «гуманізм», що здебільшого обумовлені предметом досліджень та позначені спеціальним використанням:

– гуманізм як морально-етичні якості особистості, її гармонійний етос (від гр. *εθος* – звичай, звичка, поведінка [360]; характер якої-небудь особи [76]): людяність, мужність, чесність, великодушність, дружність, мудрість, розважливість, шанобливість, достойність та ін., – синонім гуманності;

– гуманізм як спосіб життя, суттєвим чинником якого є всебічний розвиток особистості, повноцінне розкриття і реалізація її природних, позитивних можливостей в їх суспільному використанні, з урахуванням інтересів і прав інших людей;

– гуманізм як галузь теоретичного знання – блок соціально-гуманітарних наук (дисциплін), цілі й завдання яких пов'язані з пізнанням процесів і явищ соціально-духовної культури в антропоаксіологічному вимірі, зокрема: фундаментальних універсальних цінностей, вільної рефлексії особистості, її творчої активності, цілевизначення, моральної оцінки й вибору, відповідальності тощо;

– гуманізм як практика життєдіяльності індивідів і спільнот, яка орієнтується на вселюдські цінності та ідеали, – практика життєздатності, життєздійснення (життєвідтворення) себе, своїх відносин, культури, що неможливо без розвитку життєстійкості і життєствердження, які й постають провідною умовою для людської життєтворчості (саморозвитку, самореалізації, самоактуалізації) на засадах духовних патернів;

– гуманізм як спеціалізовані громадські рухи та організації, які націлені на утвердження морально-етичних ідеалів людства, цінностей демократії, миру, міжнародної безпеки та співробітництва, розуму й критичного мислення, науки, освіти, виховання (невід’ємний структурний елемент громадянського суспільства);

– гуманізм як певний напрям / стиль мислення і пізнання (теоретичного та практичного), як сукупність ідей і поглядів, що визначають відношення до людини як до найвищої цінності, постулюють її право на себевдосконалення. У такому розумінні гуманізм – це й окремий той чи інший інтелектуальний конструкт (гуманізм як ідея, загальнофілософський, етико-соціологічний, природно-правовий принцип, цінність, ідеал, система ціннісних орієнтацій), і комплекс низки компонентів свідомості людини (гуманізм як ідеологія, цілісний світогляд);

– гуманізм як соціокультурний феномен, складне й багатогранне суспільне явище, сутність якого виявляється і досягається в різноманітних формах, таких як: моральні норми, духовні цінності, свобода волі й волевиявлення, свобода совісті та слова, добропорядність, доброзичливість, толерантність (повага до особистості, її гідності і прав), взаємодопомога, співробітництво, рівність, рівноправність, справедливість, приватність, власність, правова держава, верховенство права, відповідальність, захист від зла й насильства тощо. У цьому сенсі гуманізм є моральною основою розвитку людства, показником його культурного рівня, головним напрямом і змістом цивілізаційних процесів [83, с. 15; 89].

Отже, поняття (осмислення) гуманізму є багатовимірне та таке, що допускає різні підходи, інтерпретації його змісту (авжеж, не полишаючи попри все меж антропологічного контексту); і це дає змогу скласти про гуманізм (як категорію і як явище) найповніше, об'ємне уявлення.

Беручи до уваги предмет дослідження, ми не будемо зосереджуватися на аналізі вивчення цієї категорії в конкретних працях видатних представників різних наук. Головним для нас є пізнання гуманізму в дискурсі вироблення публічної політики, тому розглядаємо його не так у логіці «визначення», але як «розуміння», виявлення смислу.

У загальному вигляді, абстрагованому від конкретних умов соціокультурних процесів, сутність гуманізму можна сформулювати таким чином: це історично обумовлене визнання людини найвищою, абсолютною цінністю суспільства, благо якої є мірилом соціальних відносин, інститутів, діяльності; повага до гідності й свободи кожної особистості, її права на достойне, щасливе життя, вільний усебічний розвиток і духовне самовдосконалення, творчу реалізацію своїх здібностей; а також високоморальні (гуманні) міжособистісні відносини та взаємодії в системі «людина – суспільство – довкілля».

Розуміння гуманізму охоплює антропоаксіологічно орієнтовану цілісну систему життєвих норм, знань, цінностей, ідеалів, інтересів, переконань, уявлень, вірувань, переживань, принципів, інших складників свідомості та предметно-практичної діяльності. Таке змістовне наповнення робить категорію гуманізму (як і реальне явище, яке вона відбиває) поліфункціональною: вона позначає водночас і ціль, і спосіб, і умову, й результат існування світу спільного людського буття [83, с. 15–16].

Обґрунтування впровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики в Україні потребує з'ясування істотних характеристик понять гуманності та гуманізації.

Безумовно, терміни «гуманізм» і «гуманізація» (до них примикають «гуманність», «гуманітаризація», похідні від них слова й словосполуки)

належать до однієї тематичної групи; основоположне (стрижневе) значення цих лексем зараховуємо до того самого семантичного поля, роль домінанти якого відводимо «гуманізму». Попри те, що знання про гуманізацію нерідко виводять із суджень-засновків про гуманність, витлумачуючи гуманізацію як зростання впливу норм моралі й моральності (до речі, непоодинокі випадки, коли гуманність ототожнюють із гуманізмом, часто додаючи, що гуманізм – це філософська категорія, форма суспільної свідомості, а гуманність – індивідуальне буденне усвідомлення ідейно-ціннісних компонентів цього феномена, розуміння його конкретно людиною), вважаємо, що саме гуманізм є той денотат, дефініція якого відкриває весь означуваний термінологічний ряд як загальної лексики, так і специфічних понять, як-то «гуманістичний підхід до публічного управління», «гуманізація вироблення публічної політики».

Не вдаючись у тонкощі питання про співвідношення «гуманізму» й «гуманності» (що є метою певного наукового вивчення), зацентруємо висновки: гуманність (або наша автохтонна – людяність) – це суспільно-моральна якість, природна риса особистості, «складне інтегративне психічне утворення» [135, с. 7], що охоплює властивості свідомості, поведінки, афективної сфери, які характеризують усвідомлене доброзичливе, чуйне, шанобливе ставлення до всього живого: людини, спільноти, природи, світу. Можна сказати, що гуманність – це ментальна риса кожної людини, етносу, людности загалом.

Гуманність є найвищим рівнем моральності (це рівнозначне тому, що сказати «високоморальні або гуманні відносини»), що пояснюється етично-психологічною сутністю людини. Гуманність зумовлена моральними принципами, нормами, цінностями; усвідомлення їх відбувається у формі особистісних переживань (емоцій, почуттів), реалізація – в учинках і стосунках людей, їхній співучасті, за словами українського громадського діяча й мецената О. Б. Фельдмана, «органічній солідарності» на основі емпатії, симпатії та співчуття [280, с. 80]. У повсякденному бутті (співбутті з

іншими) особа виражає власну людяність до себе (керується власним сумлінням) та до/для інших, крок за кроком напрацьовуючи вміння і навички такої совісної, альтруїстичної поведінки, виробляючи й удосконалюючи здатність (спів)переживання до людини як найвищої цінності у спільному життєвому світі [83, с. 16].

Будучи моральним феноменом, гуманність віддзеркалює лише один (хоча, вважаємо, й головний) аспект гуманізму; з-поміж інших імперативів – максимальний гармонійний розвиток на рівні окремих індивідів, груп, суспільства в цілому, право на творчий прояв власних сил, талантів і здатностей, на свободу, щастя.

Очевидно, що «гуманізація» – це передусім дія, процес за значенням «гуманізувати» (останнє розуміємо як «виявляти гуманізм, в основі якого міститься гуманність»).

Отже, смисл гуманізації полягає в утіленні гуманізму в дійсність, в утвердженні ідей, ідеалів і цінностей гуманізму в усіх сферах життєдіяльності, в набутті останніми антропоаксіологічних рис та їх розвитку, що передбачає: створення умов для формування високоморальних якостей особистості, зростання її сутнісних сил і можливостей, духовних потреб та інтересів, творчої (само)реалізації здібностей індивідів, підвищення інтелектуального потенціалу особистості й соціуму; всебічне сприяння розширенню суспільного та індивідуального простору свободи й плюралізму; гарантування (в максимально можливій мірі) повного здійснення, охорони та захисту основоположних людських прав і свобод як універсальних стандартів існування особи відповідно до сучасного рівня еволюції людства; настановлення на забезпечення достойного, щасливого життя людини, поліпшення її здоров'я, підвищення рівня безпеки, духовності, добробуту, досягнення сталого людського розвитку; узвичаєння практики гуманної взаємодії, формування звички до діалогу, відповідальності, взаємоповаги гідності й прав особистості, визнання самоцінності природи як запоруки порядку у суспільстві та стабільності всієї біосфери, їх гармонізації; і т. ін.

Тут потужна роль відводиться культурі, триєдності науки, освіти, виховання, їхнім відповідникам самості людини [83, с. 16].

Нерідко гуманізацію ототожнюють із гуманітаризацією або розглядають її (по суті, лише морально-психологічний аспект) як складову частину процесу гуманітаризації. Такий підхід явно помітно передусім у наукових дослідженнях із філології, педагогіки та психології (про це див., наприклад, у: [6; 18, с. 29; 257, с. 97; 282; 290; 295]). Певно, підстави для цього висновку породжують роздуми над проблемою предметно-методологічних відмінностей між природничими та соціальними, гуманітарними науками, яка у випадку останніх набуває особливого ціннісно-смыслового виміру.

Гуманітарне знання, звернене до духовного світу людини, утворює специфічний суспільний простір із цінностей, орієнтацій, мотивів, цілей, значень, відносин, взаємодій та ін. – усього індивідуально вагомого, суб'єктивно пережитого, особистісно вистражданого й осмисленого. Соціогуманітарні науки («науки про дух»), які прищеплюють таке знання, тобто здатні одухотворити людину, дають змогу їй глибше зрозуміти саму себе, власне життя, звідси й потреби та інтереси інших, досягнути спільне буття, суспільні загрози й ризики, глобальні виклики людству, «виробити» людяність у собі та знайти «людський вимір» природно-соціального середовища, відчути відповідальність за наслідки своєї діяльності та усвідомити особисті, колективні, універсальні перспективи.

У теперішньому світі гуманітарні науки посилюють свій вплив на соціальні та природничо-технічні науки, збагачують їх антропоаксіологічними параметрами й такими концептами, як комунікація, спілкування, діалог, полілог, дискурс, інтерсуб'єктивність, інтеракція, кооперація та ін. Процес проникнення гуманітарної культури в зміст навчання і виховання активно-творчої особистості в будь-якій професійній галузі спеціалісти розглядають як гуманізацію не лише освіти, але й усього людського буття. Гуманітаризацію ж передусім розуміють як збільшення

кількості соціогуманітарних предметів (гуманітарної складової в системі освіти), забезпечення методологічної єдності у викладанні соціальних, гуманітарних, технічних та природничих дисциплін, гуманітарну направленість останніх, формування міжпредметних зв'язків, інтеграцію наук, їхню синергію тощо.

Думаємо, що для усвідомлення суті явища гуманітаризації одного кількісного показника недостатньо. Хоча й не заперечуємо, що цей процес передбачає розширення поля гуманітарного знання (людиназнавства). Визначальним має стати орієнтація на особистість, вільну в саморозвитку, унікальну в баченні світу й творчості, відкрити до нового, свідому у творенні і вдосконаленні, відповідальну у виборі, гуманну у відношенні до оточення і всього навколишнього.

Отже, гуманітаризація («впровадження в що-небудь, посилення в чому-небудь гуманітарних [які належать до суспільних наук, що вивчають людину та її культуру] засад» [59]) є одним із напрямів, також засобів гуманізації (реалізації гуманістичного світогляду). Гуманітаризація передбачає «олюднення» будь-якої науки, інтенсивний прояв її зв'язків із моральними цінностями, гармонізацію (врівноваження і узгодження) раціонального й емоційного пізнання, «одухотворення» процесу навчання і виховання, подолання надмірного тиску технократизму (природничого знання) на систему освіти та суспільство загалом [83, с. 17].

Як стверджують видатні українські дослідники, з-поміж іншого, проблем гуманітарної методології В. П. Андрущенко та М. І. Михальченко, якщо гуманізм – це сукупність усіх поглядів, орієнтованих на людину й людство, то гуманітаризм пов'язаний з утвердженням гуманітарного (соціального) знання (про людину та її розвиток у суспільстві) не тільки на противагу природничому, але й як засобу творення людської особистості – завдяки продукуванню соціогуманітарного знання, насиченню природничих наук «емоційно-естетичним осягненням людства» [6].

Зосереджуючися на контексті вироблення публічної політики, вважаємо за необхідне висловити загальні зауваження щодо розуміння гуманістичного підходу до розв'язання суспільних проблем.

У наукових працях різного галузевого спрямування (зокрема в: [19; 21; 23; 37, с. 159; 41; 55; 80; 100, с. 3; 104, с. 225–243; 108, с. 100–116; 127, с. 150; 139; 167–169; 237–238; 244–245; 257; 258, с. 105; 298; 312, с. 484–489; 323, с. 231–245, 274–293]) дослідники, розглядаючи гуманізм як форму антропоцентризму та підкреслюючи ті чи інші його якості та прояви, наголошують на застосуванні до означуваних предметів, явищ чи процесів відповідної інструментальної позиції, яку називають гуманістичним (як синоніми – гуманітарним, гуманізаційним), гуманістично орієнтованим, людино- або особистісно (-з)орієнтованим, гуманістично-управлінським, людським, людиноцентристським (як варіант – гуманоцентричним), гуманістично-ціннісним, антропоаксіологічним (антропоаксіологічно орієнтованим), морально- або духовно-антропологічним і под. підходом / виміром.

Гуманістичний підхід, який лежить в основі оптимізації публічного управління, забезпечує втілення в практику врядування ідеї гуманізації всієї соціальної системи, всіх сфер зв'язків і взаємодій (інтерацій, від англ. *interaction* – взаємодія, взаємодіяння [329]) учасників політичного процесу. Цей підхід не просто центрує увагу на людині, її потребах та їх задоволенні, що розглядається як основна мета, суть і критерій суспільного розвитку, але вивисує людину до рівня цінності цілісної особистості – вільної, діяльної, творчо розвинутої, рефлексійної, здатної до цілевизначення, діалогічного спілкування, емоційно-почуттєвих переживань, естетичного ставлення до дійсності.

Гуманістичний підхід до проблем публічного характеру пов'язаний із сприйняттям людиною соціального життя (суспільного буття) через (само)розуміння себе, сенсу особистого існування та співіснування з іншими в спільному світі, тобто через усвідомлення в собі вселюдського (людськості)

та актуалізацію особистісної людяности, що конституюється як ціннісний пріоритет будь-яких соціальних процесів [83, с. 18; 85].

Гуманістична спрямованість публічного управління, вироблення публічної політики, спираючись на теоретико-філософське осмислення універсальних цінностей та людських якостей, моральних чинників (уявлень, поглядів, принципів, норм, оцінок) та відносин як основи людського буття, виявляє духовний вимір колективно значущих цілей і завдань, питань вищого призначення і змісту управління спільними справами.

В умовах сучасної суспільної ситуації, коли вимоги демократизації сприяють залученню громадян до здійснення політики держави, саме процес вироблення політики (ухвалення політико-управлінських рішень), його сутнісна, гуманістична характеристика, визначає зміст публічного управління.

За підсумками дослідження питання про зміст ключових понять і відношення між ними, не заглиблюючись у деталі напрямів, що можуть бути об'єктами окремих теоретичних розвідок, та не маючи на меті сформулювати універсальні дефініції (що об'єктивно й неможливо через багатолікність принаймні гуманізму, не кажучи вже про безмежний потенціал лексичної системи мови), але фіксуючи увагу на аспектах публічного управління, розглядаємо запропонований варіант розуміння понять і категорій як спробу збагатити теоретико-методологічні засади вироблення публічної політики гуманістичними ідеями з метою втілення останніх у практику.

1.2 Тенденції розвитку гуманістичних ідей в історії західноєвропейської та української філософсько-антропологічної думки

Осмислення політичних процесів та політичних відносин, пізнання їхньої сутности і значення, «людського виміру», етичних основ, виявлення найважливіших життєвих проблем та виокремлення пріоритетів розвитку –

все це можливе тільки на базі вивчення світового досвіду й накопиченого теоретичного матеріалу світоглядної культури.

Аналіз фундаментальних наукових розробок учених (зокрема [2; 5; 7–11; 16; 35; 42; 61–62; 95; 102–103; 133; 242; 284–285; 292]) дає змогу схарактеризувати зафіксоване в текстах мислителів минулого філософське знання гуманістичного спрямування.

У теоретичній античній (від лат. *antiqua* – давні часи, давнина, старовина [309]) спадщині (приблизно VIII–VI ст. до Р. Х. – V–VI ст. н. е.) можна виокремити кілька принципових положень, які в тій чи іншій мірі в подальшому (головно в добу Відродження, а потім і в Нову епоху) лягли в основу формування гуманістичних засад організації суспільного буття, корельованих із ними концепцій гуманізму та крізь їхню призму ідей людських прав, демократії, верховенства права, екологічної безпеки тощо.

Перш за все, це положення вчень Платона (Арістокла) й Арістотеля Стагірського (послідовників етичного антропологізму Сократа – філософування про людину як розумну, моральну та естетично налаштовану істоту) про пізнавальний спосіб життя індивіда як розуміння себе, своєї громадської діяльності, як себетворення, що є шлях звільнення від невігластва (темноти) та залучення об'єктивного знання, і відтак, по суті, здобуття свободи в гуманістичних відносинах вільних людей.

Визначальною для формування гуманістичної свідомості є платонівська ідея блага, «причина всього правого й прекрасного» [цит. за: 8] у світі об'єктивних ідей / універсалій (ідеальному світі, ідеальній державі). Вона відкривається людині й розвивається в ній її мисленням, освітлює індивіда знанням, робить «мудрим у справах приватних і суспільних» [цит. за: 8]. Завдання людини, мета її земного буття – наблизитися до цього світу / світла блага як єдності істини, розуму та людських / людських відносин духовно піднесених, себепізнаваних індивідів. Зрозуміти й усвідомити справжній сенс буття, ті ідеї («прекрасне саме по собі, й благосне, й величне, й усе інше» [цит. за: 8] подібне до них суще), які кличуть до благополучного

чину суспільного життя через духовний розвиток, набути навичок абстрактного мислення неможливо без правильного виховання та освіти.

Значне місце в творчості Платона, згодом і Арістотеля, який узагальнив, теоретично опрацював і переосмислив філософське надбання попередників, займає вчення про впорядкування суспільства, сутність держави. Згідно з їхніми поглядами індивід не є самодостатній – задовольнити свої потреби, досягти доброчесності він може лише в спільноті, підпорядковуючись їй, розуміючи своє місце й щонайліпше виконуючи свою соціальну функцію, визначену природним станом і законом.

Ідеальною, а отже благодатною є справедлива держава, тобто така, яка вибудовується єдністю і гармонійною діяльністю громадян (вільних! людей), відповідно до системи ієрархії ідей і душі поділених на три типи (класи): філософи-правителі, в яких переважає розумна частина душі; воїни-охоронці, в душах яких визначальною є мужність і відданість обов'язку; простий народ (землероби, ремісники, купці) з перевагою чуттєвості й сріблολюбством. Формування властивих вищим суспільним розрядам чеснот – мудрости, хоробрости відповідно, навчання доброчинности відбувається за допомогою спеціальної освіти й виховання (нижчий клас не потребує цього: свою справу засвоює практичним способом, його моральність обмежується тим, щоб бути керованим і покірним). Усвідомлення кожним своїх природних задатків, здійснення гармонії загальних справ та гармонії душі ведуть до справедливості як найвищого блага для суспільства в цілому і його членів.

У добу середньовіччя (приблизно I ст. – середина XV ст.) гуманістичні погляди розвиваються в тісному зв'язку з релігійною формою свідомости. Якщо антична філософія в усьому різноманітті вчень, що її представляють, зрощена на язичницьких, політеїстичних релігійно-міфологічних уявленнях і наскрізь космологічна, бо тим цілим, що охоплює все суще: богів, людей, ідеї, – є природа (всесвіт, космос), то середньовічне мислення змістовно теоцентричне (від гр. Θεός – Бог [362]), підпорядковане релігії єдиногобожжя.

Ціннісними орієнтирами, принципами європейського філософського знання і світогляду постає християнство.

Нова світоглядна парадигма, змістом якої є духовне витлумачення реальності – «за образом і подобою Духа Божого» (1 М., 1–2; Ів., 4, 24 [29]), по-новому висвітлює антропологічну проблематику: тілесні характеристики людини, найзначущіші в античності, проголошуються неістотними, натомість утверджуються духовні критерії не тільки буття – Бога (єдиної справжньої реальності), але й людини – створеної Богом, а значить богоподібної і водночас гріховної (несправжнього, земного світу) [42, с. 162–163]. Сенси життя людини, цінності, активне творче начало переміщуються з природно-людського космосу поза ним, по той бік його – до трансцендентної субстанції, до Бога.

Християнський Бог як найвище, істинне буття, найвище благо, джерело всього наявного (Творець) неосяжний для власного людського розуміння. Проте Бог розкриває себе самого й свою волю, непізнавані істини людині у відповідь на її діяльний пошук, бажання пізнати свого Твірця. Це Божественне одкровення зафіксоване у священних книгах – Святому Письмі, Біблії. Вивчення, трактування богонатхненних текстів, прийняття, ввірування на основі заповідей любові і є шлях богопізнання – пізнання істини та справжнє, вічне життя. Проявляючись у видимому світі, Господь повідомляє людині знання про себе в надприродний спосіб – їй відкривається божественне суще як осявання Богом душі, що ним же створена, як Божа благодать, що сходить на очищену вірою від гріха душу.

Історичний період середньовіччя нерідко називають «темними віками», явно вважаючи, що тоді, як зазначається в літературі, «логічне мислення було затемнене сліпою вірою в абсолютну правду християнського одкровення» [42, с. 161]. Свого часу цю назву запропонували гуманісти епохи Відродження, але згодом вона закріпилася лише за раннім середньовіччям, по суті перехідним періодом від античності до постання феодальної системи суспільного виробництва.

На думку нинішніх філософів, об'єктивних підстав для такої негативної оцінки передусім духовного життя середньовічної доби нема. Це одна з історичних епох, зі своєю специфікою, не гірша від будь-якої іншої; черговий етап, без якого неможливий був би подальший розвиток суспільства. Суб'єктивні ж міркування мислителів Відродження не що інше, як «нормальна» реакція представників «нового мислення» на ідеї кризового вже суспільства, яке, виконавши свою історичну місію, відходило в минуле [285, с. 87].

Хоча оцінка середніх віків у науці змінювалася (від тієї, що це занепад культури, період невігластва й мороку помилкових поглядів, до протилежної – втілення вищої моралі), все ж таки ліпше уникати крайнощів. Тут позначимо лише деякі положення, які характеризують цей період у контексті гуманістичних тенденцій еволюції соціального знання.

Загально визнано, що людська думка, передовсім філософська, в епоху європейських середніх віків безпосередньо пов'язана з християнською релігією, теологією, церквою. Однак, зважаючи на існування різних, зокрема опозиційних до панівної догматичної ідеології, напрямів з усіма їхніми відмінностями та понад тисячолітню релігійно-філософську дискусію про природу загальних понять (універсалій) – співвідношення універсалій зі словом, яким позначаються, предметом, який позначають, співвідношення загального й одиничного та ін., – цей зв'язок не є однозначний.

Можна впевнено стверджувати, що християнський світогляд змістовно є гуманістичний. Це проявляється в розумінні специфіки свідомости як однієї з найістотніших характеристик реальности, в поглибленні морально-особистісної свідомости на основі ідеї про виключно індивідуальність, унікальність людської душі – духа, яким Бог обдаровує персонально кожну людину.

Гуманістичне спрямування мають дві найважливіші заповіді любови, що проходять червоною ниткою через Старий Завіт / Заповіт і дістають нове звучання в Новому Завіті / Заповіті завдяки Євангелії Ісуса Христа (Мт., 22,

37–40; Мр., 12, 29–31; Лк., 10, 27; Ів., 13, 34; 15, 12–13 [29]), як основа всього Божественного закону для утворення правдивого, світлого, духовно-морального життя людини: перша – люби єдиного Господа Бога свого, друга – люби свого ближнього як самого себе, любіть один одного; а також Божі настанови, викладені в посланнях (листах) апостолів до християнських церковних громад, про рівність людей, гріховних і добродійних, незважаючи на їхню національну, релігійну, статеву, стану належність (святий апостол Павло [Гал., 3, 28]: «Нема юдея, ні грека, нема раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої, – бо всі ви один у Христі Ісусі!» [29]).

Розвиток середньовічного філософствування на тему відносин Бога й тварного (створеного ним) світу, який призвів до формування двох найзначущих напрямів схоластики (від лат. *schola* – школа, як учбовий заклад і певна система освіти [на основі: 351]) – реалізму та номіналізму, кожен з яких є внесок у розроблення теми людини, її природи, буття, призначення тощо, органічно перейшов у добу Відродження і Гуманізму, а потім і в Новий час, Нову історію.

Примітка. Реалізм (від лат. realis – дійсний [344], res – річ, предмет [349]) у принципі сформульований іще Платоном у його постановці проблеми взаємозв'язку загального – вічних, незмінних і нерухомих ідей (дійсне, реальне буття), і одиничного – чуттєвих речей (видиме, похідне буття); загальне існує поза речами, не залежить від них. Арістотель же, критикуючи вчення свого вчителя про ідеї, вважав, що загальне (форма речі) реально існує в одиничному, індивідуальному – в речах. У християнській онтології ця проблема мислиться як відношення загальних понять (універсалій) і конкретних, емпіричних предметів, явищ та має прибічників і в душі платонізму, і арістотелізму.

*Концепція номіналізму (від лат. *poter* – ім'я, назва, наймення, найменування; слово, термін [334]) виходить із того, що загальне існує після речей, воно суть продукт людського мислення, справді ж реальними є*

одиночні, індивідуальні речі; загальне – це слово, назва речі або не лише термін, але й поняття (концепт) речі.

Відродження, Ренесанс (італ. Rinascimento [350], фр. Renaissance [347] від лат. renascor – відроджуватися [348]) – період в європейській історії (приблизно з кінця XIII ст. – початку XIV ст. до XVI ст.), який вирізняється з-поміж інших етапів орієнтацією на теоретичну спадщину античної цивілізації в питаннях цілісного сприйняття світу, демократії, філософії, науки, освіти й виховання, особистої свободи громадян, відкритості суспільства для контактів з іншими народами тощо.

Початком вияву нового соціуму вважається культурний рух в італійських державах-містах, основою якого стала творчість Данте Аліґ'єрі, Франческо Петрарки та їх послідовників – Джованні Боккаччо, Леонардо да Вінчі, Рафаеля Санті, Мікеланджело Буонарроті, інших митців. Згодом цей стиль бачення світу поширюється по всій Європі, набувши особливого вираження в різних національних спільнотах.

Щодо Відродження існує великий критичний доробок. Попри весь той злет у царині мистецтва, літератури, науки, філософії, філології, освіти, результати якого цілком очевидні, вчені не мають одностайності й визначеності в характеристиці цієї епохи, її місця в розвитку людської свідомості, формуванні певного способу взаємодії людини з довкіллям.

Проблема типологізації ренесансного мислення ускладнена тим, що в цей час відбуваються зміни в усіх сферах людського життя – зароджуються нові, буржуазні, суспільні відносини, які ґрунтуються на промисловому виробництві. А також тим, що дослідження Відродження в подальшому концентрувалися переважно в окремих галузях: «учені втратили власне масштаб перспективи, з якої випало головне – грандіозний синтез культур» [242].

Абсолютно ясно, що в історії культури недоречно проводити поділ на основні й другорядні епохи, більш або менш значущі для людського буття, – кожен етап історичного процесу характеризується певним цілісним

уявленням про світ, яке спирається на досягнутий на даний момент рівень життєдіяльності та в рамках якого осягаються насущні проблеми свого часу. Головне тут – як філософське знання дає відповіді на ці питання, чи ефективно забезпечуються духовні потреби суспільства.

Якщо виходити з позиції змістовного наповнення суспільного буття людини, її цілеспрямованого практично-перетворювального буттєвання, та висунути питання, наскільки доба Відродження є оригінальна й самостійна, а задана світоглядна система здатна подолати кризу середньовічної філософії з її «розділенням» людини на душу й тіло, то стає очевидним, що Відродження, як зазначають учені, є перехідною (від середніх віків до Нового часу) історичною епохою, протягом якої помітно змінюються «наголоси» у філософській парадигмі, – вони явно зміщуються в бік природи людини, пізніше – природи взагалі «як джерела постійних спонук продуктивно-виробничого життя і предмета прикладання технологічних зусиль» [285, с. 90].

Отже, відповідно до поширеної думки, Відродження – «то цілісна культура, що увібрала в себе все життя людини... Це своєрідне поєднання будь-якого живого людського досвіду: матеріального, духовного, правового, етичного і естетичного» [103, с. 219]. Це духовний переворот, нова культура, що осмислює себе як відновлення «справжньої», античної культури, розвиток якої сповільнився в середні віки, як використання її творчого потенціалу для вибудовування взаємодії людини зі світом, природою в нових соціально-економічних відносинах, зберігаючи риси християнської духовності.

Культура Ренесансу у своєму розвитку проходить ряд етапів (від раннього гуманізму, далі цілковитого розквіту до занепаду через наступ католицької реакції), представлена кількома напрямками в різних сферах життєдіяльності.

Попри всю наочність величних досягнень поетичної літератури, живопису, скульптури, архітектури світоглядні зміни є не менш значущі. Гуманістичні ідеї, окреслені у творчості Данте Аліг'єрі та Франческо

Петрарки, набули нового осмислення у філософських дослідженнях наступних поколінь:

– Колюччо Салютаті, Леонардо Бруні Аретіно, Джанфранческо Поджо Браччоліні, Джанноццо Манетті, Лоренцо Валли та інших (гуманістичний напрям);

– Ніколо Кузанського (Ніколауса Кребса), Марсіліо Фічіно, Джованні Піко делла Мірандоли та інших (неоплатоніки);

– Миколая Коперника, Бернардіно Телезіо, Франческо Патріці да Керсо, Джордано (Філіппо) Бруно, Галілео ді Вінченцо Бонайуті де Галілея та інших (натурфілософський напрям);

– Нікколо ді Бернардо Макіавеллі, Томаса Мора, Томмазо (Джованні Доменіко) Кампанелли та інших (політичні філософи);

– Дезідерія Еразма Роттердамського (Герхарда Герхардса), Мартіна Лютера, Томаса Мюн(т)цера, Жана Кальвіна, Мішеля Ейкема де Монтеня, Якоба Бьоме та інших (реформаційний напрям – релігійні філософи й діячі).

Прогрес науки й техніки, спричинені ним великі відкриття і винаходи в природознавстві – передусім астрономії, фізиці, механіці, анатомії, фізіології, географії, дають поштовх для розвитку ремісничого виробництва, нових галузей промисловости, фінансової справи, урбанізації, торгівлі, не тільки внутрішньої, але й між країнами. Змінюється і суспільна свідомість: торгово-промислове й фінансове підприємництво демонструє пожаданість раціональної поведінки та способів мислення, усвідомлення особистих здібностей і широких можливостей; різноманітні соціальні прошарки ранньої буржуазії орієнтовані на відносини «речового» типу, провідним моментом яких є «мирські» блага, накопичення матеріальних багатств; складається мораль, що виправдовує «чесне» збагачення як засіб досягнення влади, слави, успіху.

Нова картина світу потребує і нового розуміння людини. Ренесансне тлумачення людини принципово відмінне від середньовічної концепції:

теоцентризм витісняється антропоцентризмом, на зміну схоластиці приходять гуманізм (від гр. *ανθρωπος*, лат. *homo* – людина [326; 359]).

Бог продовжує відігравати роль Твірця світу, але поряд із ним з'являється людина, яка формально залишається залежною від Бога, «підлеглою» йому (тому що створена ним), проте, маючи хист творити й мислити (подібно до Бога), стає «співмірною», «співрівною» йому як «другий світовий творчий “центр” – людина, ледь не офіційно проголошена “другим богом”» (у Ніколо Кузанського, одного зі провідних мислителів-гуманістів) [285, с. 97]. Поряд із Богом, відводячи йому значення, роль і місце начала світу, а людині – центру світу, її звеличують як твірця світу культури, обожають як суб'єкта творчої діяльності, що активно стверджує себе в усіх сферах природного буття.

Методологічна установка Відродження полягає в тому, щоб відійти від мертвих абстракцій та коментування трактатів стародавніх авторів (біблійних пророків, «отців церкви»), в яких сформульовані непорушні богословські істини, – «вийти за межі» схоластики до живого спостереження речей, зовнішнього світу. У гуманістичній філософії світ уже не є непорушний, незмінний; він постає не в його об'єктивній даності, а як рухомий світ матеріальних речей, змінюваних і перетворюваних людиною завдяки її істотним особливостям – свободі волі й вибору чину дії, здатності творити. Ренесансне бачення світу розгортається крізь призму внутрішнього (суб'єктивного) світу людських почуттів та емоцій, у його безпосередності й чуттєвому багатстві.

Отже, філософія Відродження переносить інтереси людини із царини сакрального до сфери матеріально-тілесних проявів життя з домінуванням людських (антропних) характеристик у ціннісному спрямуванні. Людина стає в центр «макрокосмосу» буття, її роль у світі зростає. Тілесність, природні почуття тепер усвідомлюються не як носії гріховності, але як вища цінність. Сама окремішня людина є певною сенсоутворювальною (само)цінністю, уособленням етичного й естетичного ідеалу, яка (само)пізнає і (само)визнає

свою цінність, значущість своєї особи у вільному, індивідуальному, орієнтованому на духовну культуру розвитку, що відкриває широкі можливості побудови щастя власними силами [93, с. 56].

З епохою Відродження пов'язують не тільки феномен гуманізму (цінність людського індивідуального), але й ідею гуманітарности – «олюднення» спочатку мовно-літературного знання, а потім і всього культуротворчого процесу (цінність людського етично-розумного). Гуманітарне знання (лат. *studia humanitatis* – знання / вивчення людського), відповідно наука, освіта, на відміну від традиційного для середньовіччя церковного догматичного знання, університетської «божественної» науки та схоластичної «варварської» / чужомовної латини, звернене до природної людини з її земними устремліннями.

Гуманітарна, тобто світська, «словесність» («слово» ототожнювалося зі знаннями / вченістю та чеснотами), суть якої в заняттях і викладанні певних дисциплін (граматики, риторики, поезії, історії, моральної філософії) нерідко у формі діалогу – горизонтальної взаємодії дискурсантів, в якій народжується істина, – й таким чином реалізації можливостей, закладених у людині природою, становить важливий момент ренесансно-гуманістичного руху. Вона дає змогу виробити новий спосіб світосприйняття та життєдіяльності – естетичне осмислення людини як цілісної особистості (в єдності тіла / плоті й духа / розуму), здатної в необмеженому творчому саморозвитку вдосконалювати свою природу, «облагороджувати» її, і отак увійти в безсмертя, за словами української філософині О. В. Александрової, «не в небесному сенсі, а в земному – як слава і пам'ять нащадків» [103, с. 226].

Безсумнівно, творчість мислителів, як і будь-яких інших майстрів своєї справи, – реальність позачасова, їхні надбання завжди актуальні й сучасні. Ідеологія гуманізму як складник суспільної свідомості надалі виявлятиметься суттєвою характеристикою кожної філософської світоглядної парадигми, що впливатиме на функціонування європейської культури, людської цивілізації в цілому.

Філософія Нової доби, Модерної епохи (від лат. *modo* – тільки що, зовсім недавно [331]), тобто сучасної після середньовіччя (приблизно XVI ст. – кінець XIX ст.), визначається рядом особливостей, які типологізуються довкола проблем людського буття, що постають у процесі виникнення буржуазного суспільства.

Як уже зауважувалося, розвиток промисловости, зростання значення і ролі міських поселень передовсім в економічному житті, звідси предметно-речова акцентуація капіталістичних виробничих відносин, потреба винаходів машин, технологій, механіко-математичного та іншого природничого знання – все це формує якісно нову картину світу. Природознавство стає не тільки «головним», але і справжнім науковим знанням, основою якого є органічне поєднання методів експериментального й теоретичного рівнів пізнання.

Логічні дослідження зібраних експериментальних фактів про певну групу явищ природи, тематичні умовиводи-висновки, створення теоретичної бази – такий рух мислення до знання спричинив вплив на філософську думку: «філософія... починає наслідувати природничу науку у формі, манері, стилі тощо» [285, с. 110]. У філософській свідомості наростають природно-тілесні позиції: специфічно «людське» / гуманістичне набуває «натуралістичного звучання» – дух людини витлумачується як розум (лат. *ratio*), тобто стає частиною природи; найважливішим в осмисленні проблем людського буття вважається природничо-науковий підхід.

Період Відродження з його гуманістичним, натуралістично- й раціоналістично-спрямованим антропоцентризмом великою мірою підготував появу нової філософської парадигми, нової (модерної) філософії. Найперше це стосується трансформації поглядів щодо значення фізичної природи та знання про неї в уявленнях про світ і світобудову.

Нова епоха змінює не тільки предмет і ціннісні орієнтації досліджень (природа як універсальна єдність / субстанція, «система відчуттєво-досвідних предметів» [103, с. 238], реальне, «справжнє» буття), але й спосіб філософування, метод пізнання (головна установка: людина здатна досягти

розумом закони природи – зовнішнього світу, та вдосконалювати саму себе). Сформовані школи й напрями, основні філософські поняття та принципи набувають класичного вираження, закладають підвалини всієї європейської філософії, культури, зокрема й новітньої.

У пошуках об'єктивної істини про навколишній світ філософія спирається на авторитет науки як засіб вирішення суспільних проблем, прагне систематизувати здобуте людиною знання, узгодити його зі знанням божественним (Божим одкровенням) за допомогою певного методу.

Узагальнюючи позиції провідних мислителів ранньомодерного часу (XVII ст.), можна визначити такі концептуальні методи наукового пізнання:

– емпіричний (від гр. *εμπειρια* – досвід [361]), розроблений Френсісом Беконем, розвинений Томасом Гоббсом, Джоном Локом, Джорджем Берклі, Девідом Юмом, – визначає два джерела появи знань: відчуття і розум. Суть позиції: формування знання починається з чуттєвого сприйняття матеріальних предметів; далі цей чинник потребує експериментальної перевірки; одержані результати внаслідок індукції теоретично узагальнюються; потім загальні положення також перевіряються;

– раціоналістичний (від лат. *ratio* – розум [342], *rationalis* – побудований на умовиводі, силогістичний; розумний, обдарований розумом [343]), започаткований Рене Декартом, продовжений Бенедиктом (Барухом) Спінозою, Готтфрідом Вільгельмом Лейбніцем, – постулює автономність розуму від чуттів, їхнє немовби паралельне існування, підкреслює обмеженість чуттєво-предметного досвіду й на цій основі пріоритет розуму в пізнанні: істинне (незмінне, вічне, чітке, ясне), достовірне знання (ідеї) досягається виключно самочинною розмисловою діяльністю без урахування чуттєво-досвідного фактора; знання виводиться із шеругу базисних інтуїцій та принципів, серед яких – «уроджені ідеї». Цей метод розгортається як раціональна дедукція;

– сенсуалістичний (від лат. *sensus* – відчуття, почуття, сприйняття [352]), виникає як критика Р. Декарта П'єром Гассенді, розроблений Етьєном

Бонно де Кондільяком: саме відчуття людини є єдиним джерелом пізнання; розум не спроможний до власного, самостійного здобуття знання, його ідеї – модифікації (видозміни) чуттєвого сприйняття предметів. Цей метод виникає в рамках рецепції емпіричної методології філософських досліджень;

– історичного пізнання (започаткований Джамбаттістою Віко). На відміну від методів, зазначених вище, базу яких складають здобутки природничих наук, розглядає метод має гуманітарну спрямованість. Це спроба показати, що історичний досвід суспільства відбивається в мові, літературі, мистецтві, філософських творах, правових нормах, т. ін., тобто в усьому тому, що складає культуру кожної епохи, а значить, і є джерелом людських знань.

Надалі емпіричний (сенсуалістичний) і раціоналістичний методи стають основними альтернативними напрямками новоєвропейської філософії; метод же історичного пізнання набуває великої ваги починаючи з XVIII ст. після ґрунтовної історизації суспільства.

Принагідно зауважимо, що наведена тут загальна характеристика методотворчої роботи, окрім демонстрації плюралізму думок і концепцій, означення панівних тенденцій Модерної епохи, абсолютно резонна для провадженої дисертаційної розвідки, бо остання покликана не лише накопичувати новий дослідницький матеріал, але й визначати інструментарій пізнавальної діяльності та здобувати нове об'єктивне знання, дає змогу створювати узагальнений образ предмета, що вивчається, та «власну філософію» відносно визначуваних питань, «ушляхетнюватися», сприяючи гуманізації освіти, науки, в цілому суспільного буття.

У XVIII ст. філософія розвивається під впливом ідей Просвітництва, які в усій сукупності спрямовані на боротьбу з релігійними утисками й феодальними порядками та є формою самоусвідомлення так званим «третім станом» (певними соціальними групами, прошарками, класами – бюргерством / буржуа, вільним селянством, ремісництвом, купецтвом) себе, своїх здатностей, своєї ролі в суспільстві й т. ін.

Класичною формою просвітницьких науково-теоретичних побудов вважаються концепції французьких філософів. Французьке Просвітництво представлене низкою видатних постатей, як-от: П'єр Бейль, Жан Мельє, Шарль Луї де Монтеск'є, Вольтер (Франсуа Марі Аруе), Жюльєн Офре де Ламетрі, Жан-Жак Руссо, Дені Дідро, Клод Адріан Гельвецій, Поль (Пауль) Анрі (Генріх) Дітріх фон Гольбах, Марі Жан Антуан Нікола де Кондорсе та інші. Ці мислителі розглядають онтологічні й гносеологічні проблеми в матеріалістичному аспекті.

Однією з найважливіших характеристик Просвітництва постає раціоналізм у широкому розумінні цього слова. Теза про розум – головне джерело людського знання – з визначення як методу пізнання в Р. Декарта та його послідовників розширюється до ідеологічного руху з програмою вдосконалення індивіда й суспільства на розумних засадах і завдячуючи успіхам на ниві науки та техніки. Розумність пов'язується не тільки з можливостями в абстрактному пізнанні, але й у живій практичній діяльності щодо розв'язання колективних проблем, морального й соціального оновлення людства, утвердження рівності, справедливості, свободи, братерства, що і є Царство Розуму. Вирішальне значення в цьому процесі надається розвитку наукових знань та їх поширенню серед населення (а це – справа освіти й виховання).

Просвітництво, будучи самостійним явищем культурного життя європейських країн, охоплює різні ідейні течії, філософські напрями, які вирізняються своїми особливостями (наприклад, у Франції стали теоретичним обґрунтуванням Великої революції) та водночас мають спільні типологічні риси, такі як: культ розуму й науки; культ індивіда, активно дієвого, освіченого, рівного іншому, а тому незалежного у своїх рішеннях і діях; ідея невід'ємних, «природних» прав людини та громадянина; теорія походження соціуму й держави внаслідок «суспільного договору»; програма побудови нового, справедливого, найліпшого суспільного устрою та забезпечення громадянських і політичних свобод; ідея освіти та виховання народних мас

(адже невігластво й незнання – головні причини їхніх бід і нещасть), надія на ідеальних, розумних правителів; боротьба з релігійним фанатизмом, метафізичними догматичними ідеями, критика клерикалізму; еволюціоністське розуміння природи (зовнішнього світу), історичний тип мислення; світоглядний оптимізм та віра в матеріальний і духовний прогрес.

Отже, Просвітництво звертає значну увагу на людське суспільство, історію, на людину, її потреби, інтереси, умови життя. Проте осмислення людини, соціуму не є дійсно гуманістичне. Людина розглядається як суто природна істота, невід’ємна частина природи. Саму ж природу інтерпретують механістично, як машину, систему причинно-наслідкових зв’язків; і людина (теж машина, тільки жива, «з кісток і м’яса» – *Р. Декарт* [цит. за: 61, с. 63]) цілковито залежить від природи, своїх матеріальних потреб та інтересів, підпорядкована встановленим природою законам.

Людина в проєкції Нової доби (особливо Просвітництва) – це окремішній живий організм серед інших предметів і явищ реального світу, індивід із трьома основними «природними» правами: на життя, свободу, власність, які взаємовизначають одне одного, а разом складають розпізнавану характеристику особи, що, за словами дослідників, «є “значущою” не з точки зору особистісно-людського (справді гуманістичного) змісту, а з позицій “вузькотехнологічних” (виробничих, управлінських тощо)» [285, с. 131]. Міркування про свободу обмежуються її політичним аспектом (свобода від соціального гноблення); свобода ж як вільна, творча (само)діяльність і (само)вдосконалення розуміється як «фікція», «позбавлене сенсу слово» (ну, звісно, машина не може мати креативности!), якщо й існує, то лише внаслідок «незнання» причини дій, які людина помилково вважає свободними [285, с. 131–132].

Таке тогочасне натуралістично-природне ціннісне спрямування суспільного буття і свідомости, відхід від ренесансних ідеалів гуманізму (як-то: самоцінність та вивищення людської особистости, «співрівність» Богові у творчості, розвиток духовности, свобода у виборі способу чинення, вільний

вияв людських [і людських] почуттів та емоцій), у результаті чого найсуттєвіше, те, що притаманне виключно людині, – свобода, самоактивність, творчість, виявилось відокремленим від неї і «розчиненим» у природі, – все це призвело до парадоксальних ідей та соціальних ситуацій, неприйнятних ні з позиції здорового глузду, ні в перспективі людського співбуття.

Автори історико-філософського підручника – відомі українські вчені А. К. Бичко, І. В. Бичко, В. Г. Табачковський, В. І. Ярошовець – стверджують, що між механістично-натуралістичними теоретичними настановами просвітників та антигуманною практикою якобінського терору в період Великої французької революції (1789–1794 рр.) існує логічна спадкоємність [285, с. 134].

Жовтневий переворот (революція!?) 1917 р. в російській імперії, світові війни ХХ ст. та й теперішня російсько-українська війна остаточно довели, що знецінення особистості, її гідності, зрівняння (однаковість) людей, повне підкорення індивідуальних інтересів інтересам загалу (класу, раси), брак духовної свободи відбиваються у становленні тоталітарного режиму. Колективістський нахил та усередненість індивіда, одномірність буття (переважно зорієнтованого на матеріально-побутове забезпечення і видовища) та нерозвинута культура мислення, присутньо притаманне диктатурі застосування сили задля «всезагального блага», в ультимативному порядку ошчасливлення людей і масове вбивання «в ім'я справедливості» – в усьому цьому спостерігається виразна аналогія між будь-якими репресивно-агресивними політичними системами.

Розуму, освіченості (за модерними мірками не так гуманітарної, як природничої), «природних» рівності та братерства виявляється замало, щоб убезпечитися від проявів тиранії, варварства, нетерпимості й ненависти, «заґрунтувати» людське-людяне в усіх рівнях, сферах і формах буття, утвердивши торжество гуманізму. Щоправда, й без раціонального осмислення світу в цілому та людської природи зокрема людина не може

збагнути мету свого існування, сенс власного життя – буттявання (життєтворення), ті цінності, які вона покладає і реалізує в різноманітних комунікативних взаємодіях з іншими, одночасно обстоючи свою свободу, протистоячи поневоленню свідомости й поглинанню єства тоталітарним середовищем [93, с. 57].

На думку В. І. Гусєва, українського знавця нової історії західної філософії, французькі просвітники довели до краю антигуманістичні уявлення про світ, властиві новоєвропейському («машинному». – *Н. Є.*) матеріалізму, що цілком закономірно призвело до ідейної кризи [42, с. 347] та потребувало нових підходів і концептуальних трактувань проблеми людського життя в суспільстві.

Заради правди треба зазначити, що модерна філософія характеризується різноманіттям альтернативних світоглядних утворень. Протистояння між матеріалізмом та ідеалізмом, раціоналізмом та емпіризмом безсумнівно є основною тенденцією XVII ст. – першої половини XVIII ст., але не менш помітні і опозиційні їм варіанти: картезіанство, яке веде початок від дуалістичного вчення Р. Декарта; ірраціональний кордоцентризм (від лат. *cor, cordis* – серце [318]) – розуміння дійсности не стільки мисленням, скільки «серцем» / емоціями, почуттями, «душею» (Б. Паскаль); об'єктивний ідеалізм (Г. В. Лейбніц); суб'єктивний ідеалізм (Дж. Берклі) та ін.

Зазначені лінії теоретико-пізнавальних орієнтацій далі продовжуються в німецькій класичній філософії і виходять на постмодерні напрями філософської думки.

Німецька класична філософія – це філософська культура другої половини XVIII ст. – першої половини XIX ст., яка хоча й не становить цілісної системи, наповнена суперечливими концепціями, однак, за словами українського науковця, філософа, педагога Г. І. Волинки, між її представниками чітко простежується спадкоємність у поглядах [42, с. 368].

До цієї своєрідної течії європейської філософії узвичаєно зараховувати вчення Іммануеля Канта, Йоганна Готтліба Фіхте, Фрідріха Вільгельма

Йозефа фон Шеллінга, Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля, Людвіга Андреаса фон Феєрбаха. Усіх цих мислителів об'єднують загальні вихідні положення, тяглість у постановці та розв'язанні проблем: кожен наступний філософ прагне вирішити протиріччя теоретичної системи свого попередника, тим самим логіка напрацювань забезпечує єдність тематичного розвитку.

Особливу роль у німецькій класиці посідає ідея національного об'єднання Німеччини й відповідно її національно-культурного поступу.

Найхарактернішими ознаками класичного вираження розгляданого філософування виявляються: системотворення (впорядкування за певною системою концепцій, категорій, знань із філософських дисциплін); переосмислення проблем суб'єкта та об'єкта, «думки й предмета», методу пізнання природної і соціальної дійсності; вплив на дальші теоретичні дослідження.

Згідно з наведеними вище критеріями до німецької класичної традиції повністю належить філософсько-політичне вчення «марксизм» авторства Карла Генріха Маркса та Фрідріха Енгельса. Як зазначається в літературі, виокремлення цього напрямку в самостійний, якісно новий етап у розвитку філософського мислення зумовлюється ідеологічними міркуваннями [133]. Самі ж засновники неодноразово наголошували на ідейній спорідненості їхнього вчення з німецькою класичною філософією [цит. за: 285, с. 169].

Узагальнено світоглядні позиції німецьких класиків пов'язані з такими положеннями, що послідовно розгортаються від однієї теоретичної системи до іншої.

1. Метафізичне, на підставі суто природничих понять і законів механіки, граничне досвідом наукове пізнання не може дати справжнього розуміння сутності людського буття. Теоретичні й практичні дії самі по собі обмежені та односторонні, ними не вичерпується ество людини; вибір між емпіричним і раціоналістичним підходами до визнання джерела пізнання є нереальний. У процесі усвідомлення зазначених питань постає проблема

єдності, тотожності мислення і буття, людського (морально-етичного) й природного світів.

2. Принцип рішення цієї проблеми – принцип діяльності, тобто творчої активності суб'єкта пізнання, практично-моральної (само)свідомості та естетичного (просторово-часового, ціннісно-емоційного) ставлення до дійсності, який сам створює в зовнішньому світові об'єкт знання у відповідності зі своїми апіорними (притаманними людині як представникові людства) формами чуттєвого споглядання і логічного розмислу.

3. Суб'єкт розглядається (за традицією, що походить іще від Декартової машини з її здатністю до руху) як носій активності, об'єкт – як та частина реальності, на яку спрямовано увагу суб'єкта, «промінь» його активності.

4. Принцип активності та пізнавальної самостійності суб'єкта є похідним від ідеї діалектичного саморозвитку. Остання охоплює все дійсне – природні, суспільні й духовні явища – та обґрунтовує цілісний, неперервний поступальний рух як таке розв'язання суперечностей усередині суб'єкта чи об'єкта, що приводить до нової якості.

Зробивши вихідним пунктом пізнання, а не його предмет, суб'єкта, а не об'єкт («не думка узгоджується з предметом, а предмет з думкою» – *I. Кант* [цит. за: 285, с. 151–152]), німецькі мислителі досліджують сутність людини, життєдіяльність її суспільного існування, роль філософії в розробленні проблем гуманізму. Історики філософії вважають період німецької класики «антропологічним поворотом» філософського процесу.

Тезово зазначимо головні досягнення в цьому напрямі:

– обґрунтування гідності та автономної, морально визначеної, позитивно змістовної свободи особистості (а не пересічного індивіда!), її вільної волі встановлювати для себе норми належної поведінки й без примусу дотримуватись їх, тобто приймати рішення та відповідати за наслідки своїх учинків (загальновідоме висловлювання *I. Канта*: «...дві речі наповнюють душу мою все новим здивуванням і зростаючим благоволінням: зоряне небо наді мною і моральний закон у мені» [цит. за: 133]);

– ствердження самоцінності, самодостатності й високого призначення людини як особистості; тлумачення особистості як епіцентру всіх суспільних відносин і дій, як самоцілі моральних стосунків, що ґрунтуються на ідеалах та принципах справедливості, людяності, доброї волі, «загального блага» («чини так, щоб ти завжди ставився до людства і у своїй особі і в особі будь-кого іншого так, як до цілі, і ніколи не ставився до нього як тільки до засобу» – славнозвісний кантівський категоричний імператив / зобов'язання моральної поведінки [цит. за: 285, с. 155]);

– переконання у взаємній рівності всіх людей та недоторканості кожного;

– усвідомлення необхідності гуманізації природничих (досвідних) наук, привнесення в них людських оцінок, моральних цілей, схем творчотвірної уяви.

Ці ідеї в подальшому в креативному ключі будуть потрактовані щодо концепту прав людини (або людських прав).

На окрему увагу в межах етапу німецької класичної філософії заслуговує марксизм – учення К. Г. Маркса й Ф. Енгельса – в частині осмислення «проблеми людини». Ідеться про теоретичні дослідження в їх автентичній формі, а не політизованій та ідеологізованій як «соціалістично-революційне вчення пролетаріату».

Критично сприйнявши ідеї Г. В. Ф. Гегеля і Л. А. Фейєрбаха, класики марксизму представили свою доктрину (хай і несистематичну) щодо природи, суспільства, людини: за виразним висловленням науковців, «перевернутий» об'єктивний ідеалізм Гегеля (з його діалектичним рухом свідомості) в них перетворився на матеріалізм (поширили діалектику на суспільство й природу), а «перевернутий» антропологізм Фейєрбаха (сутність людини не в її індивідуальності, а в «сукупності всіх суспільних відносин». – *К. Маркс*) – згодом на соціологізм [35].

Визначаючи людину природною істотою, але особливого роду – «людською природною істотою», «родовою істотою», Маркс говорить про

«універсальність» людини, тобто одночасно про її суспільну природу. Він не визнає людину частиною природи; саму природу, матеріальний світ розглядає як «продовження» людини, засіб, матеріал для життєзабезпечення, як «частину» людини (її «неорганічне тіло»).

Саме завдяки «універсалізму», «суспільності» (і тому свободі волі) людина активно змінює природу, й так надає їй людських рис, «олюднює» її. Цей процес Маркс називає практикою. «Людська чуттєва діяльність, практика, суб'єктивність» і є суспільне буття; воно якраз і визначає свідомість людей [148, с. 525–527, 588; 150].

Практика – це вираження сукупної діяльності людства щодо перетворення природи, формування соціальних відносин, людських зв'язків та інтеракцій.

У практичній діяльності, за Марксом, сполучаються матеріальний та ідеальний аспекти реальності – речово-природний і свідомий, вольовий, мислинневий компоненти, іншими словами, суще (як є) та можливе й належне (як може й мусить стати).

Практика, праця людини «постійно переходить з форми діяльності у форму буття, з форми руху у форму предметності» (К. Маркс [цит. за: 285, с. 172]).

Ось як ця тема розкривається в марксизмі. Через змінення форми «упредметнена» в речовині природи праця виявляється пристосованою до людських потреб (згідно із заздальгідь, іще до початку руху, поставленою метою), а природна речовина набуває нової «суспільної» властивості. Змінюючи зовнішню природу, людина змінює одночасно й сама себе, свою природу – «уприроднюється», присвоює собі природну речовину у формі, яка придатна для її власного життя (освоює предмети природи та продукти культури). Процес праці, доцільно-перетворювальна діяльність є обміном речовин між людиною і природою, це вічна природна умова людського життя та людської творчої активності [на основі: 149, с. 129–135]. Природа як ціле

(в антропогенезі) стає «частиною» людської діяльності, а людина як колишня «частина» природи стає «цілим» [285, с. 172].

Отже, висновують учені, Марксова діалектика мислиться як діалог, що взаємозбагачує учасників, призводить до гармонійної «зрівноваженості» їхніх позицій – «гуманізації» («олюднення», «соціалізації») природи та «натуралізації» («уприроднення») людини [285, с. 172–173, 183].

Такий у своєму суттєвому аспекті внесок розробників марксизму у філософію гуманізму, що визначив провідний принцип головних напрямів сучасної світоглядної парадигми, теоретико-пізнавальних систем постмодерного філософування.

Світоглядний менталітет українського народу як органічний складник національної культури й водночас історії європейської філософії починає формуватися в Київській Русі в кінці X ст. – середині XI ст.

Як будь-яка інша національна, українська філософська думка постає на базі попередньої язичницької культури, головно землеробських і героїчних міфів та епосів (билин). Своєрідність ситуації характеризується тим, що тривалий період (аж до XII–XIII ст.) відбувався «творчий діалог киеворуської міфоепічної свідомості з візантійським християнським світоглядом» [285, с. 530]. Нема сумніву, що усталені впродовж віків традиції, звичаї, мова давніх українців, увібравши в себе унікальні етнонаціональні архетипи, позначилися на витлумаченнях філософсько-богословських текстів і формах засвоєння християнства. Так само безперечним є те, що цей діалог-обмін, поліфонія думок, зберігається і дотепер.

Сучасні дослідники історії української філософії (див., зокрема, в: [42; 53; 102; 132–133; 142; 176; 248; 277; 284–285; 293–294; 300]) виокремлюють етапи її розвитку, коло порушуваних проблем, віддзеркалюють процесуальність та плюралізм світоглядних позицій. Загальний інтерес викликає питання щодо осмислення особливостей української філософської ментальності.

На першому етапі історії становлення філософської культури Київської Русі відзначаються такі спрадавна закладені основні риси національного характеру (так званої «української душі») та особливості світосприйняття українців, як:

– працелюбність, господарська жилка з виразним аграрним акцентом і ставленням до хліборобської праці як культурно-моральної цінності; сакралізація образу землі (батьківщини, Русі-України – матері, що родить [дає все необхідне для життя] і забирає до себе після смерті).

Для позначення глибинного зв'язку українського народу з рідною землею, красою природи, а також принципу усвідомлення цього зв'язку вживається поняття «антеїзм» (від імені давньогрецького міфологічного персонажа – велетня Антея, сина богині землі Геї, який черпав свої сили, був нездоланим, доки мав зв'язок із матір'ю-землею);

– індивідуалізм, товариськість іздебільшого «в сусідстві», «в братерстві», поєднані з ідеями рівності, свободи, справедливості; толерантність до різних проявів світогляду й способу життя; неприйняття зла, насильства, деспотичної влади.

Ці риси проявляються в антропоцентричності та екзистенціальності (від лат. *exsistentia* – існування [321]) української філософської думки. Остання спрямована на людину, осмислення її сутності через її існування, усвідомлення сенсу буття особи в суспільстві як здобуття щастя у звичайному житті. Людська особистість розглядається з боку її унікально-неповторного існування, що пов'язано зі станом душі, духовним світом людини, в якому вона гостро переживає драму власного життя (даний момент, будь-яку мить минулого часу, можливості з майбутнього), референтує («пропускає» крізь свої думки, особистий досвід) загальноприйняті норми, цінності, зразки поведінки, щоб таким чином знайти правду про/для себе, зробити вільний і відповідальний вибір своєї долі.

Буття, буттювання сприймається як взаємодія людей, що впорядкована на основі засадничих цінностей (визначених власним вибором і спільними

рішеннями та підтверджених практикою численних поколінь), тобто як «мудрісне» життя. Таке бачення світу ґрунтується на ідеї софійності (від гр. σοφία – мудрість [365]), не абстрактного, а особистісного знання. «Софія» зумовлює не лише етичне, але й естетичне забарвлення української філософії. Світ постає розмаїтим, чудовим у своїй злагодженості, сповненим високої і світлої природної та духовної краси;

– емоційність (доброзичливість і милосердя, сентиментальність, елегійність та ліричність і т. ін.), щирість, оптимізм, поетичність, схильність до рефлексії, переважання «серця» (почуттів, інтуїтивного пізнання) над «головою» (розумом, логіко-раціональною методологією).

Ці соціопсихологічні складники українського характеру увиразнюються в кордоцентричній тенденції національного філософування.

Отже, як зазначають фахівці, антеїстична, екзистенційна, кордоцентрична провідні домінанти української світоглядної ментальності, доповнені іншими теоретико-пізнавальними напрямками, утворюють разом унікальну діалогічно-гармонійну цілісність, якою є українська філософська думка [285, с. 535]. Особливість останньої також окреслюється її інтегрованістю в національну культуру та відбиттям у різних сферах духовно-практичного освоєння світу (літературі, науці, освіті, мистецтві, громадсько-політичній думці, правознавстві, суспільно-державних і релігійних проєктах тощо). У цьому контексті формуються і певні моральні норми та принципи, цінності, орієнтації, ідеали.

Специфічний тип / стиль філософствування значною мірою виразно вимальовується і сьогодні, в теперішню добу національного піднесення українського суспільства й духовної культури.

З огляду на зазначене вище є всі підстави стверджувати, що основна тема, навколо якої розвивається національна філософія, – це проблематика людини, сенсу її буттєвості у світі. До розроблення цих проблем долучилися найвизначніші постаті українського духовного життя впродовж понад тисячолітню історію в його світоглядному контексті, зокрема:

– Київоруська доба: Феодосій Печерський, Володимир Мономах, Нестор Літописець, Климент Смолятич, Кирило Туровський;

– українське Відродження та Просвітництво: Юрій Дрогобич (Котермак), Павло Русин (Кросненський), Станіслав Оріховський-Роксолан, Іван Вишенський та інші діячі Острозького культурно-освітнього центру, Петро Могила, Йоаникій Галятовський, Стефан Яворський, Феофан Прокопович, Георгій Кониський та інші професори Києво-Могилянської академії, Григорій Сковорода (засновник української класичної філософії, у творчості якого найвиразніше виявилися основні риси українського менталітету);

– українська філософія в межах романтизму: Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Василь Білозерський, Тарас Шевченко та інші представники Кирило-Мефодіївського товариства (братства), Микола Гоголь, Памфіл Юркевич, Михайло Драгоманов, Іван Франко, Володимир Вернадський, Михайло Коцюбинський, Леся Українка (Лариса Косач);

– філософія радянського періоду та української діаспори: Олександр Потебня, Андрей Шептицький, В'ячеслав Липинський, Дмитро Донцов, Рувім Левік, Яків Розанов, Володимир Юринець, Йосиф Сліпий, Валентин Асмус, Дмитро Чижевський, діячі українського відродження 20-х років ХХ ст. (Микола Вороний, Микола Зеров, Микола Хвильовий [Фітільов], Валер'ян Підмогильний та інші), Павло Копнін, Володимир Шинкарук, Олександр Яценко, Олена Якуба, Олексій Плахотний, Ігор Бичко;

та багато інших мислителів, учених, поетів, громадських діячів.

З кінця ХХ ст. на повну силу розгортається новітній період історії національної культури, світоглядної зокрема. Продовжуючи самобутні та оригінальні інтелектуальні традиції, вона (попри всю поліманітність підходів до вирішення проблем) позиціонується як гуманістична, зорієнтована на цілісну особистість, яка виявляє активну творчу діяльність, здійснюючи суспільно важливі перетворення себе, матеріального й духовного середовища відповідно до життєвих цінностей.

На серйозну увагу, розуміється в контексті предмета дослідження, заслуговує літературна творчість Тараса Григоровича Шевченка, осмислення її «гуманістичности» й «демократичности», відтак і особистости, світогляду митця, якого вважають ідейним поводитирем українського народу, «духовним батьком» новочасної нації, символом волелюбности, гідности, етнічної самосвідомости, Генієм, Пророком, Світочем людства. Упевнені, що його поетична спадщина, в якій закарбований код української нації, специфіка її ментального сприйняття і витлумачення світу, є значуща для всіх українців та взагалі моральних людей.

Шевченкознавчі розвідки численні й різноманітні (літературно-мистецькі, мовно-культурні, політико-ідеологічні, релігійно-християнські, психолого-педагогічні, філософські, історичні тощо). Однак, кожне покоління, особливо в переломну добу, завзято береться за «нові прочитання Шевченка», демонструючи тяглість українськості, її культури, ментальности, національної ідентичности, громадського самоврядування, державности та суверенітету. Як твердить О. С. Забужко, українська письменниця та філософиня, саме Шевченкове слово провокує на «суголосні ідейній атмосфері доби “ангажовані”, у сартрівському сенсі слова, прочитання» [96, с. 10].

Поглиблюючи пізнання сутности Шевченка, за словами українського літературознавця, «прапора шістдесятництва» І. М. Дзюби, «як вища великого й вічно живого», тому «невичерпного, нескінченного і незупинного», розуміючи його «настільки, наскільки розуміємо себе – свій час і Україну в нім» [72, с. 5], дослідники не лише відтворюють історичне, але і стверджують одвічне буття видатного Кобзаря – людини й митця, його духовної спадщини, за «ототожненням з Україною» (*І. Дзюба*) – всього українського світу. Цю ж думку геніально висловила українська письменниця, дисидентка, духовна спадкоємиця Тараса Шевченка Л. В. Костенко: «Народ шукає в геніях себе» [130, с. 551].

Шевченкова поетика з гуманною почуттєвістю, з вірою в незламність людського духу, просвітительство й національне самоусвідомлення народу, з глоризацією людської особистості, втіленням ціннісних уявлень про людину, її життя (реальне й бажане) та власна доля твірця цілком співвіднесені з тими світоглядними настановами і практиками антропоцентричного характеру, які прийнято називати гуманізмом [81, с. 140].

За визначенням літературознавця, першого президента Американської асоціації українознавства І. М. Фізера, Шевченко був «гуманістом у ренесансовому розумінні», бо «з Петраркою, Бруні, Піко делля Мірандоля, Данте, Боккаччіо» поета єднає «глибока турбота про долю людини» [281, с. 45]. Утім, частіше вчені «витлумачують» Шевченка з позицій, так би мовити, «універсального» гуманізму – вселюдських ідеалів свободи, гідності, рівноправ'я, справедливості, взаємоповаги, відповідальності, правди, щастя, добра, краси та ін., які мають вічне, позачасове й абсолютне значення та закладені в основу (також є ціллю) демократичної системи управління суспільством.

За понад півтора століття роздумів про Шевченка (серед яких чимала кількість надмірно ідеологізованих, що розвиваються в контексті, за термінологією радянського літературознавця В. Д. Коряка, «боротьби за Шевченка») він сприймається широким загалом не тільки як талановита особистість із різними виявами творчих здібностей, але й постає в безлічі образів і символів зі своєрідними смисловими відтінками та яскравим емоційним забарвленням: поет і художник («життя й чину», «життєвої правди», «великої любови й великої зненависти», т. ін.), просвітитель, мислитель і громадсько-політичний діяч, літератор (український чи, для когось, «малоросійський»), революціонер-демократ (або наперекір – буржуазний демократ, тобто, звісно ж, націоналіст), непримиримий борець (проти кріпацтва, російського самодержавства, колоніальної політики царизму, будь-яких форм гноблення, українського буржуазного націоналізму (!), інші варіанти – залежно від пропагандистських завдань і соціального замовлення

[тут нарочито не беремо до уваги апології на кшталт «марксист», «співець передпролетаріату», «пророк пролетаріату», «ворог космополітизму», «інтернаціоналіст», «Христос соціалізму», «борець проти релігії і церкви», «великий еретик» і т. д.]), голос (душі, добра, істини, сумління-совісти, віри, надії, любови, т. ін.), Прометей, речник, будитель (українського народу, його свідомости, гідности, т. ін.), співець (України – в проєкції суверенітету й державности – самостійної, славної долі-волі, ідеї народовладдя, людяности й духовности, єднання поміж людьми та зі природою у власне всесвіт життя, т. ін.), пророк (світлого майбутнього, вічності моральних цінностей, оновлення людської сутности, т. ін.) тощо (див., зокрема в: [45; 129; 163; 301]).

Попри невичерпну багатозначущість образів, метасимволічне значення цієї постаті, його творчости, що лягає в основу інших символів-тропів, породжує все нові й нові смисли, за допомогою яких еволюціонують самі образи, ідеологеми, пов'язані з Шевченком, чи не головним є з'ясування, як вони (ці уявлення), які з них витворюють стандарт демократичного врядування, є опорою публічної політики та інституціональних практик у теперішній Україні.

Концепція Шевченкової народности («демосности») беззаперечна (хоча й не позбавлена контраверсійности); між його поезією і народом (у «вселюдському вимірі») існує точний резонанс: Шевченко сконцентрував у Слово / Логос буття і «сина, і матері, і людей» [303, с. 353], їхні потреби й прагнення, досвід і цінності, звичаї і формальні правила та водночас сформував як ментальність національного світопочування, так і універсальну гуманістичну візію щастя, «доброї долі», «вольної волі», «раю на землі».

З погляду історичного розвитку людського розуму та невпинного вивищення духу, тих світовпорядкувальних думок, які породжує сьогоденне прочитання Шевченкових текстів, можна впевнено стверджувати, що творчість поета позначена демократичною спрямованістю. І це не тільки про симпатію до народу / демосу, але й про розуміння політичних інститутів і

процесів («кратія» від гр. *κράτος* – влада [363]) в межах традиційного для цивілізованої Європи підходу – розбудову суспільних відносин республіканського типу, із залученням громадян до управління спільними справами, національною і соціальною справедливістю, свободою, правдою, єднанням [81, с. 140–141].

Шевченко був непохитно впевнений у відродженні української державности часів козаччини («...запорожці вміли панувати. Панували, добували і славу, і волю» [302, с. 122]) в будучині («...ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом...» [303, с. 258]) – України як суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави («в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» [302, с. 348]; споконвічна «країна повита красою» [302, с. 267], в якій люди не мають «зерна неправди за собою» [303, с. 261], де панує гідна людини свобода й нема жодних суспільних станів – ні «владик», ні «рабів»; широкий простір любови твірних, людських «роботящих умів, роботящих рук» [303, с. 341]). Запорукою цього вважав великий гуманістичний потенціал народу, основу якого становлять уселюдські морально-етичні цінності.

Як бачимо, Шевченкова творчість (слово) не лише ввібрала в себе дух українського народу, а й на століття вперед визначила гуманістичні, демократичні напрями розвитку модерної української нації, її свідомости, культури, історії – відтак людськості і людяности у світі.

Лише агрегована гуманістично-демократична система життєдіяльності здатна забезпечити щасливе існування і розвиток кожної особистости, нації, всього «роду людського» (як номінації глобального суспільства, світової цивілізації), а в контексті останніх карколомних подій – є єдино можливим способом (само)збереження людства взагалі.

Дослідження питання впровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики не лише передбачає здобуття змістовного поняття щодо гуманістичної проблематики. Його результати значною мірою

залежать від методологічної основи наукового пізнання явищ і процесів політико-управлінської діяльності.

Найбільший інтерес для дальшого вирішення окреслених дисертаційних завдань мають теоретичні положення стосовно політики, напрацьовані в площині філософії і політичної науки (політології). Тут не можемо оминати увагою проблему становлення і розвитку політичної філософії.

Філософія (а саме філософія політики як відносно самостійна галузь філософського знання, хоча й похідна від соціальної філософії), досліджуючи політичні процеси, формує основні поняття і систему знань, які є філософською основою політичного: «вивчає найбільш загальні основи власне політичного як концепту, основи політичної діяльності, влади й політичної моралі, природу і сутність самої політики, місце політичних цінностей у житті сучасного суспільства й цілей, які стоять перед соціумом». Філософську основу публічної політики формує політична філософія [231, с. 12].

Деякі дослідники не розмежовують філософію політики й політичну філософію. Наприклад: «...політична філософія аналізує найбільш загальні методи пізнання політики, сутність політичних явищ, причиново-наслідкові зв'язки політики і влади та з'ясовує, як виявляються ці найбільш загальні закономірності в політичній сфері суспільного життя. У значенні найбільш загальної методології пізнання політичної сфери суспільного життя політична філософія виступає як філософія політики» [304].

Чи інший приклад, який наведений у праці «Публічна політика» за загальною редакцією доктора політичних наук, професора С. О. Телешуна: «Політична наука – це теорія середнього рівня, тобто теорія, яка не претендує на філософські узагальнення політики. Цим займається філософія політики, або політична філософія. Саме в її завдання входить розкриття загальних закономірностей політики, з'ясування внутрішньої логіки її розвитку, зв'язків з іншими сферами суспільного життя – економічної, духовної й соціальної» [цит. за: 231, с. 13].

Однак такі напрями сучасної філософської думки, як філософія політики й політична філософія, є методологічно різними дослідницькими галузями.

Основна відмінність між ними полягає в тому, що політична філософія зазвичай є система світоглядного знання про політику, яка означена тією чи іншою політичною ідеологією. Тоді як головним завданням філософії політики є аналіз сутності, цінностей та соціально-практичного значення феноменів політичної свідомості, політичних явищ і процесів безвідносно до їхнього ідеологічного чи концептуального змісту [94, с. 95].

Як слушно зазначається в літературі (див., зокрема в: [231, с. 13]), політична філософія (в теперішньому постіндустріальному / інформаційному суспільстві) основну увагу приділяє духовним, ціннісним факторам політичного життя.

Перефразовуючи гегелівську думку про те, що завданням філософії є *осягнення реальності, наявного буття* [46, с. 13], дослідники політики стверджують, що «політична філософія є осягнення наявного й дійсного у світі політичного. Зосередившись на суцтоту – світі політичному як такому, – політична філософія покликана осягати природу політичних процесів у самому широкому й глибинному змісті й значенні. Тим самим філософське осмислення проблем політики закладає теоретико-методологічні основи для вивчення всіх дисциплін політичної спеціалізації – політичної соціології та конфліктології, політичної психології й державного управління, політичної глобалістики та екополітики... У центрі політичної філософії перебувають проблеми духовного виміру політики, питання її вищого змісту та призначення. Саме політична філософія покликана сформуувати загальну картину світу політичного, позначити проблемні зони, виділити найбільш гострі протиріччя політики» [231, с. 13].

«Політична філософія нагадує про більш високі чесноти стосовно політичного обов'язку, на що політики й політологи часто взагалі не звертають увагу. Таким чином, це місце зустрічі філософії й політики, але на

території політики» [231, с. 13]. Аналогічну думку передають іншими словами: політична філософія перебуває в точці перетину духовної і політичної сфер, філософії та політичної науки; світ політичного й політична філософія просякнуті морально-етичними принципами [263, с. 115].

Політична філософія аналізує політичну реальність та осмислює універсальні, засадничі ознаки політики, які містять ціннісно-цільовий аспект «загальне благо», «публічні інтереси». Через розуміння сутності політичних феноменів і процесів люди мають змогу вибудовувати взаємодії для спільного пошуку політичних рішень.

На нашу думку, на сьогодні в галузях політології та філософії предметне, функціональне й методологічне розрізнення політичної філософії і політичної науки залишається відкритим та важливим для подальших наукових розроблень; сенс відмінності не є повністю та остаточно сформований; системне усвідомлення проблеми становлення і розвитку політичної філософії явно недостатнє.

Утім останнім часом дослідженню цієї тематики, вивченню політико-управлінських процесів, спираючись на методологію політичної філософії, приділяється чимало уваги. Вона висвітлюється в працях С. І. Вирового, В. П. Горбатенка, А. А. Коваленка, О. Г. Пухкала, В. А. Ребкала, І. В. Рейтеровича, М. М. Рижкова, Ю. Г. Рубана, Ф. М. Рудича, П. Ю. Сауха, С. В. Ситник, М. М. Стадника, С. О. Телешуна, О. Р. Титаренка та багатьох інших. Активно обговорюваним питання про співвідношення цих двох галузей соціогуманітарного знання є серед іноземних авторів, розробки яких присвячені пізнанню політичного. Варто назвати, зокрема, І. Берліна, М. К. Е. Вебер, Дж. Б. Роулза, Дж. Сарторі, К. Шмітт, Л. Штраусс.

Відповідно, результати напрацювань учених і стали теоретичною та методологічною основою нашого дослідження.

Зважаючи на предмет, мету й завдання дисертаційної роботи, ми не зупинятимемося на тому, як проблема співвідношення політичної філософії та політичної науки осмислюється в розвідках зазначених вище авторів.

Уже зацентровано головне – змінення наукових підходів пізнання публічно управлінського та політичного, тобто звернення до філософської методології, яка є не тільки інструментом конструювання наукових понять, але й самого світу політичного (публічного), поєднуючи аналіз, оцінку, прогноз. Ціннісно орієнтована методологія політичної філософії намагається встановити норми (правила) або ідеали, згідно з якими має бути організовано публічне управління, дає нагоду «зрозуміти суть духовних, ціннісних та моральних проблем, актуальних для нашого суспільства, а відтак і спрямовувати перетворення і програмувати зміни» [273, с. 45].

Висновки до розділу 1

Підсумовуючи викладене, можна безсумнівно стверджувати, що численні інтерпретації категорії «гуманізм» та споріднених понять («гуманність», «гуманізація», «гуманітаризація», інших термінів, сформованих із похідних від них слів і словосполук) здебільшого обумовлені предметом дослідження та характеризуються спеціальним використанням, попри це цілком і повністю належать до західноєвропейської духовної культури.

Констатовано, що найзагальнішим поняттям є категорія гуманізму, яка віддзеркалює скерованість суспільної свідомості на абсолютну цінність людини як моральної особистості, якій приречено буття у спільному з іншими світі (людськість існування), а також на «олюднення» (робити людяним) матеріального життя, природного довкілля та всієї системи соціальних відносин.

Терміни «гуманність», «гуманізація», «гуманітаризація» позначають певні аспекти значенневих ознак, властивостей гуманізму. Гуманність (людяність) – моральна якість особистості й ментальна риса людяності в цілому. Гуманізація – це процес і результат реалізації ідей гуманізму.

Гуманітаризація – напрям, засіб гуманізації, який пов'язаний зі зростанням значення соціогуманітарного знання для вирішення важливих завдань.

З'ясовано, що під час вивчення різногалузевих питань фахівці, застосовуючи інструментарій, який спирається на ідеї гуманізму, послуговуються для його найменування синонімічними лексемами, як-от: гуманістичний, гуманістично орієнтований, людський, людино- або особистісно (-з)орієнтований, гуманістично-ціннісний, антропоаксіологічний, морально- або духовно-антропологічний і под. підхід або вимір. Базуючися на відомих потрактуваннях цих термінів, гуманістичний підхід до публічних проблем розуміється як такий, що характеризує сприйняття людиною / громадянином суспільного буття через (само)усвідомлення сенсу свого існування (співіснування з іншими) як комунікації, співробітництва заради загального блага, визначальними факторами чого є людська гідність та соціальна відповідальність.

Проаналізовано тенденції змінення світоглядних парадигм у площині західноєвропейського й українського суспільного знання гуманістичного спрямування, які заклали підґрунтя для формування теперішньої ціннісно орієнтованої доктрини політичного впорядкування суспільства. Таким чином показано, що думки стосовно гуманізації суспільно-політичного життя побутують здавна й залишатимуться актуальними доти, доки існуватиме вселюдський світ; у процесі еволюції суспільства вони розвиваються, демонструючи не лише здатність до реалізації, але світоглядну дієздатність як таку.

Окрему увагу приділено осмисленню української філософської ментальності, специфічні риси якої усталилися в західноєвропейській традиції та відбиваються в національній культурі й усіх царинах практичної діяльності людини.

Акцентовано роль політичної філософії, що розкриває сутність політичного крізь призму духовних цінностей та орієнтацій, як теоретико-

методологічної основи вивчення питань щодо змісту і призначення публічної політики, її гуманістичної природи й демократичних способів здійснення.

РОЗДІЛ 2

ПУБЛІЧНА ПОЛІТИКА ЯК ОСОБЛИВИЙ ВИД СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ДЕРЖАВИ ТА СУСПІЛЬСТВА

2.1 Сутність публічної політики: контекст публічної сфери, політики, управління

Людство має багату історію формування знання про політику, підходи до осягання якої змінюються в еволюції суспільного життя (людського співіснування).

Починаючи з 30–40-х рр. ХХ ст., предметом глибокого системного аналізу, передусім у сфері англomовних розвідок із державного управління, поступово стає поняття публічної політики. Воно є одним із ключових понять сучасної політичної науки (політології), філософії (політичної філософії) та науки управління.

Вивчаючи механізми реалізації державно-управлінських практик, учені визначили, що в процесі вироблення і здійснення владних рішень доволі помітна участь різних державних та недержавних політичних суб'єктів, «стратегія... поведінки і роль участі» яких «варіюються в залежності від статусу, ресурсної можливості, структурованості й умов, які надає їм держава» [289, с. 15]. Отак концепт публічної політики виходить за межі державного (урядових дій, ієрархічних відносин, офіційно проголошених цілей), простір публічності розширюється, охоплюючи широкий спектр складних комунікативних зв'язків між індивідами, їх групами, соціальними інститутами. Водночас публічна політика розглядається не просто як реальність політичного життя, але як форма політичного процесу з певним набором інструментів та механізмів узгодження вимог усіх заінтересованих сторін, формулювання колективно значущих цілей і вирішення суспільно важливих проблем.

Як зазначають українські науковці О. Г. Пухкал, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник і С. О. Телешун, у сфері дослідження публічної політики чітко простежується тенденція до інструменталізації поняття «публічна політика», проте, уніфікації підходів та усталеності терміна не відбувається. Виокремлюються основні підходи до трактування суті цієї категорії, а саме:

– «публічна політика як транспарентний процес прийняття політичних, політико-управлінських рішень, де ступінь публічності визначається наявністю каналів доступу заінтересованих груп до цього процесу;

– публічна політика як цілеспрямований вплив, який справляють структури публічної влади. У такому значенні термін “публічна політика” найчастіше вживається в контексті реалізації публічного управління;

– публічна політика як програма, що містить стратегії розвитку держави. Вживається тоді, коли йдеться про галузеву політику (у сфері охорони здоров’я, освіти, промислової політику тощо);

– публічна політика як визначений курс дії публічної влади. Таке значення може мати місце в контексті реалізації певної ідеології правлячого класу;

– публічна політика, сутністю якої є публічна діяльність. Остання розуміється як репрезентована в публічній сфері активність політичних та неполітичних акторів, які через взаємодію прагнуть реалізовувати власний інтерес. Діяльність держави проявляється у сфері задоволення соціальних запитів, відповідно публічна діяльність здійснюється з метою оптимізації та раціоналізації управлінських рішень;

– публічна політика як механізм підтримки публічного порядку;

– публічна політика як форма політичного процесу, що реалізується в публічному просторі, підтримується інформаційно-комунікаційними та іншими видами ресурсів, представлений цілісним комплексом вертикальних і горизонтальних взаємодій його учасників» [230, с. 5–6].

Отже, на сьогодні існують різні підходи, ще більш інтерпретацій цієї категорії, однак єдиної думки, яка би точно передавала сутність публічної

політики (як категорії, так і реального політичного явища, що вона відбиває), досі нема.

Численні потрактування терміна «публічна політика», з одного боку, сильно підвищили рівень розуміння – розширили обсяг поняття з огляду на суб'єктів, механізми, сфери, інтереси, цілі, завдання тощо, деталізували його зміст, а з іншого, – створили ряд труднощів у визначенні даної категорії.

Незважаючи на смислову неоднозначність, термін «публічна політика», інші похідні від нього терміни стали одними з найпопулярніших як у науковому, так і громадському дискурсі. Їх активно використовують політики, журналісти, пересічні громадяни, не кажучи вже про ті суспільні групи, що означені як учасники політичного процесу, – державні інститути та недержавні актори.

Поза всяким сумнівом, концепт публічної політики формується завдяки усвідомленню складових частин терміносполуки – «публічного» / «публічності» й «політики».

Тут ізразу зазначимо, що не лише визначення публічної політики (англ. public policy) є предметом дискусій; у зарубіжній та національній практиці суспільних наук спори ведуться і щодо самих базисних термінів, які англійською названі «public» і «policy», а також складеної номінації – «public policy».

На початку процесу пізнання вважаємо за потрібне зосередити увагу на тих правилах здійснення логічних операцій над поняттями (що перебувають у відношенні підпорядкування), які безпосередньо стосуються впорядкованого вивчення заявлених питань.

Як відомо, за логічним законом оберненого співвідношення між обсягом та змістом поняття, чим більше поняттям охоплено предметів, явищ, процесів реального світу (обсяг), тим менш істотних ознак конкретного предмета / явища / процесу (зміст) у його понятті, тобто зі збільшенням обсягу зміст поняття відповідно зменшується.

За такого ходу міркувань (від одиничного до особливого й загального) цілком очевидно, що, охоплюючи великий обсяг, поняття узагальнюється і в найвищому ступені узагальнення в рамках тієї чи іншої науки оформлюється як категорія. Категорії, будучи вже формами філософського (універсального) мислення, дають змогу пов'язати будь-яку галузь знання з постановкою світоглядних проблем і таким робом сприяють створенню цілісної системи наукового знання про природну, соціальну й духовну дійсність.

Однак не треба забувати, що для чіткого розуміння визначуваного предмета узагальнення має доповнюватись обмеженням, і що вони разом мають здійснюватися відповідно до суворих логічних правил. Зокрема, обмеження не є дзеркально оберненим повторенням узагальнення; воно завжди цілеспрямоване, скероване людиною, яка здійснює це обмеження.

Обмеження відбувається шляхом послідовного збільшення інформативності змісту вихідного поняття / категорії, додавання нових, реально допустимих ознак (що приводить до поняття більшого за змістом і меншого за обсягом) та зупиняється, коли доходить до конкретного уявлення, до конкретно-чуттєвого предмета, який має свою назву.

Застосовуючи в практиці пізнання зазначені логічні операції, так само необхідно мати на увазі те, що узагальнення і обмеження базуються на родових зв'язках (а не частини й цілого); зі приводу одного й того ж поняття обмеження можуть відбуватися за різними напрямками.

Озброївшись цими знаннями щодо розкриття сутності понять і категорій, водночас і критичним підходом, ми здатні обрати ключові теоретичні позиції стосовно об'єкта дослідження, на основі яких осмислюватимемо предмет дисертаційної роботи.

Труднощі в дефініціюванні категорії «публічна політика» пов'язані з багатьма обставинами. Насамперед із тим, що соціогуманітарне знання охоплює велику кількість варіантів форм існування розгляданого явища, тому й поняття, категорії апіорі є полісемічними: єдине універсальне визначення

сутности, яка має розмаїтість прояву, не те що важко сформулювати, але воно буде абстрактним і через це неповним.

Утруднюють уявлення про «публічну політику» також: зміни в полі політики та в суспільних науках (що пов'язано з посиленням інформатизації всіх сторін людського життя, інтенсифікацією комунікації, ускладненням соціального середовища й політичної системи, відходом від тотожного сприйняття держави та процесу вироблення політики); вплив різних наукових дисциплін, що адаптують визначення цієї категорії «під себе» – під свої вихідні ідеї та постулати; етноцентричність позицій учених, які формують погляди на публічну політику крізь призму національної ідентифікації, співвідносячи власні судження з певною системою соціо- та етнокультурних, політико-громадянських норм і цінностей, які є відповідними ідеальними зразками; прихильність дослідників до різних наукових напрямів у трактуванні концепту публічної політики.

На думку української політологині О. М. Чальцевої, не можна не зважати й на те, як самі вчені аналізують у своїх працях публічну політику: як систему чи як курс розвитку держави, як комунікацію між владою і громадянським суспільством, як стратегію розвитку, чи процес прийняття рішень тощо [289, с. 10].

Маючи постійний інтерес до всього лінгвістичного, не нехтуватимемо іноземне походження терміна «публічна політика». Отож в українському перекладі дістаємо немало значень – залежно від дефініціювання окремих категорій «публічність» і «політика» та їх сполуки як результату перетинання їхніх змістів (ознак). Іще більшою мірою ускладнює розуміння той факт, що в англійській мові для позначення поняття політики використовують три терміни – «policy», «politics», «polity»; разом із тим американський варіант англійської семантично може відрізнитися від британського.

Слово «public» у перекладі означає: громадський; державний; муніципальний; народний, загальнонародний; публічний, загальнодоступний; комунальний; відкритий, гласний; публіка; громадськість; народ [339].

Терміни «policy», «politics», «polity», крім того, що перекладаються як «політика», ще значать: «policy» – лінія поведінки, настанова, курс; до того ж розсудливість; спритність, хитрість [336]; «politics» – політичне життя; політичні переконання; політична діяльність; в американському варіанті – навіть політичні махінації [337]; «polity» – державний устрій; спосіб (форма) правління; держава [338].

Якщо прості терміни є багатозначні, то ясно, що й похідні від них інтерпретуються по-різному. Це цілком стосується як тих термінологічних рядів, що вибудовуються за допомогою лексеми «публічний» / «public» (публічна політика, публічний простір, публічна влада, публічне управління, публічне адміністрування, публічний порядок, публічна діяльність тощо), так і тих, в яких компонентом терміносполук є словоформа «політика» від «policy», «politics», «polity» (публічна політика, курс політики, галузева політика, політична система, політичний процес, політична комунікація, політичне рішення, політичні погляди, політична діяльність, політична сфера та ін.).

Досліджуючи проблематику аналізу державної політики, український учений, (спів)засновник кількох науково-освітніх шкіл урядування В. В. Тертичка наголошує на необхідності чіткого усвідомлення відмінностей між політикою в розумінні «politics» і «policy» та тлумаченні останньої як «курсу або наряду дій», як близьких до них за змістом «програми», «стратегії» [270, с. 5].

Оскільки наша увага сфокусована на терміні «публічна політика» у значенні «policy» (системи дій та засобів для досягнення суспільно значущих цілей), то тут важливо підкреслити, що існує не один варіант перекладу «public policy». Найпоширенішими є: державна, публічна, суспільна, суспільно-державна, громадська, національна політика; однак питання вибору оптимального відповідника найчастіше постає щодо «державної» та «публічної» / «суспільної».

На думку низки авторів, зважаючи на етимологічне значення слівоназв, наповнення категорії «публічна політика» конкретним змістом треба здійснювати відштовхуючися від таких категорій (або понять, що містять у своїй термінології ці категорії), як: публіка, суспільство, громадськість, публічна сфера / простір (див., наприклад, у: [262; 271, с. 12–13; 289, с. 9]), тобто публічне – не приватне.

Раніше вже було сказано, що універсального визначення категорії «публічна політика» нема. Проте, все помітніші теоретичні спроби поглибити розуміння цього концепту через виокремлення ознак, притаманних публічності як конструкту (логічного або інтелектуального утворення) соціальної реальності, відповідно до філософсько-ціннісного осягання публічного в різноманітності політичної практики. Ця помітна тенденція системного філософського усвідомлення проблем сучасної політики, її впливу на впорядкування суспільного життя, взаємозв'язку з управлінською складовою цього процесу поступово приводить до певної кристалізації наукових підходів та ущільнення семантичного простору публічної політики, через який більшою мірою і виявляється суть та призначення публічної політики.

Зв'язок політики з публічністю, громадським життям, використовуючи зіставлення антиподів «приватне» й «публічне», важливим моментом чого є осмислення відмінностей між категоріями «приватне благо» та «суспільне благо», простежується з доби античності.

Зокрема, у філософських ученнях Платона й Арістотеля, як зазначалося попередю (див. 1.2), участь у загальних, публічних справах поліса вважається присутньою необхідною для вираження соціальної природи людини. Здійсненням єдиної, гармонійної взаємодії громадян вибудовується справедлива держава, що є благом для кожного члена суспільства.

Нормативним ідеалом публічності визнається політика давніх Греції та Риму, яка характеризується республіканським типом соціальних відносин: поняття «республіка» (від лат. *res publica* – справа громади [на основі: 341;

349]) тоді означало «зв'язок і асоціації взаємної прихильності, що існувала між людьми, не зв'язаними один з одним родинними зв'язками або іншими формами інтимного спілкування» [231, с. 33].

Пізніше, з настанням Нової часу, коли суспільно-політичне життя набуває іншої якості, модернізації зазнає і філософське усвідомлення публічного. Ідеї мислителів цієї епохи, зокрема Т. Гоббса, Дж. Лока, Ш. Л. де Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо й головно представників німецької класичної традиції І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля, К. Г. Маркса, заклали підґрунтя, на якому згодом зусиллями значної кількості авторів вироблені визначальні на сьогодні підходи до розуміння просторового виміру публічності.

Уперше загальні положення щодо публічності сформульовані Джоном Дьюї, американським філософом-прагматистом, який вважається одним із засновників функціональної психології та популяризаторів освітнього прогресивізму.

У роботі «The Public and Its Problems» (українською перекладають як «Громадськість [або Публіка] і її проблеми»), що опублікована в 1927 р., автор із позиції політичної філософії вивчає питання створення та життєздатності демократичної ліберальної держави, пов'язуючи її з розвитком публічності, потенціалу громадськості в досягненні суспільних інтересів.

Починаючи розгляд проблеми з аналізу проявів людської діяльності, взаємозв'язків між індивідами, Дьюї виводить відмінність між приватною і публічною сферами.

Усі взаємодії від виникнення людства мають приватний характер у тій мірі, доки не виходять за межі трансакцій тих, хто безпосередньо комунікує.

Примітка. Термін «трансакція» кільказначний; це, зокрема: 1) здійснення закінчених дій стосовно об'єкта, що переводить його з одного постійного стану в інший; мінімальна логічно осмислена операція, яка має сенс і може бути здійснена тільки повністю (або повністю скасована),

наприклад угода купівлі-продажу»; 2) псих. одиниця спілкування між двома людьми [274].

Але якщо ефект взаємодії суттєво позначається на інтересах багатьох громадян, то вона вважається публічною: «Ми беремо за вихідну точку дослідження об'єктивний факт, що дії людей мають наслідки для інших людей, що деякі з цих наслідків доступні для сприйняття, та що їх сприйняття викликає прагнення контролювати діяльність для того, щоб забезпечити одні наслідки й уникнути інших. Дотримуючись цього підходу, звертаємо увагу на те, що наслідки бувають двох видів: одні торкаються людей, що прямо брали участь у взаємодії, інші стосуються людей і поза такою взаємодією. У рамках цього розрізнення ми і знаходимо зачаток відмінності між приватним і публічним» [320, с. 83].

Отже, Дьюї сформулював концепцію публічності виводячи її із широти діяльності й наслідків міжособистісних трансакцій. Громадськість (публіка) розуміється як спосіб контролю (заохочення або заборони) за колективними наслідками та узгодження конкретних інтересів і тим самим вибудовування спільного інтересу.

У другій половині ХХ ст. в суспільних науках неабияке значення стали приділяти просторовому концепту публічності.

Публічне починає мислитись у «межових» термінах, таких як: «публічний простір», «публічна сфера», тобто в тих, що характеризують місце, де відбувається публічна інтеракція – активність (відкриті дебати, дискусії, вираження думок) учасників як громадян, членів суспільства. Інтерпретація звичної опозиції «приватне – публічне» спрямовується на питання розмежування різних сфер людського життя; проте не можна сказати, що тут ідеться про проведення фізичних кордонів, які окреслюють ці сфери та проходять між ними самими.

Важливими є дві провідні позиції з цієї проблематики, які започатковані в працях Ханни (Ганни) Арендт та Юргена Габермаса (Хабермаса) й

зкладають теоретичний фундамент сучасних досліджень публічної сфери / простору.

Німецько-американська політична філософія Х. Арндт у роботі «Становище людини» («The Human Condition», 1958 р.), аналізуючи модерне суспільство й намагаючись усвідомити причини його кризи на основі зосередження на історії виникнення і досвіду античного поліса та звернення до теорій філософської класики, терміном «публічність» називає два взаємозв'язані, але не тотожні феномени.

Перший – це все, що є / з'являється, що доступне для загалу, що можуть сприймати інші, – про що говорять і що бачать щоденно, – така собі «публічна поява», інтерсуб'єктивний простір. Цей простір супроводжується максимальною гласністю / відкритістю; завдяки йому та в ньому визначається дійсність, «Буття» (за Аристотелем): «Присутність інших, які бачать і чують те саме, що й ми, переконує нас у реальності світу і нас самих; і поки інтимність всебічно розвинутого приватного життя, яка не була відома перед новочасною добою, та занепаду публічної сфери, що її супроводжував, інтенсифікуватиме і збагачуватиме всю шкалу суб'єктивних емоцій та особистих почуттів, то ця інтенсифікація завжди відбуватиметься коштом впевненості у реальності світу та людей» [12, с. 56].

Відповідно до нагоди авторка направляє свої міркування на відмінність між приватним (сферами сімейної інтимності й домашнього господарства) та публічним: «Подібно до дійсності, яка походить від усього, що можна побачити і почути, найвеличніші сили інтимного життя – пристрасти серця, наші думки, насолода значенням, – ведуть непевний, затінений спосіб існування доти, поки їх не видозмінять, деприватизують і деіндивідуалізують, – що й вже відбулося, – у форму, яка пристосовує їх до публічної появи» [12, с. 55].

Тобто приватність розглядається як ніби другий бік публічного життя, темний і прихований від видноти; як така, є неповноцінною, не має чогось масштабнішого: життя людини виключно в приватній сфері позбавлене суто

людської характеристики – предметного відношення до інших («об’єктивного» зв’язку з ними), – а тому позбавлене дійсності, де її бачать і чують, а вона може бачити й чути інших, зокрема через «речі у множинності перспектив»: «Якщо вони [інші] відсутні, то приватна людина не з’являється, вона ніби не існує, оскільки залишається без значення та без наслідків для інших» [12, с. 62].

Це значить, що в приватній сфері людина перебуває у стані неопредметненої, не уприсутнюється, не фіксується в реальності (своїми вчинками та словами) як унікальна особа, відтак не тільки не знаходить себе, свого місця у світі, але й не має «огороженого чотирма стінами» власного дому («в теплі домашнього вогнища та в обмеженій дійсності сімейного життя»), в якому вона відчуває захищеність від цього світу / світла публічного простору, іншими словами, – не усвідомлює меж, які відокремлюють її приватну належність від інших розташувань у «загальному» бутті й передусім від цього співбуття, його гласности [12, с. 62–66, 72].

Життя ж, яке цілковито проводять «зовні», в публічному просторі, «в постійній присутності інших на цій сцені», стає несуттєвим: «Поки воно зберігає свою видимість, воно втрачає здатність виходити з дещо затемненого місця, що повинно залишатися утаюваним, якщо не хоче втратити свою глибинність у досить реальному, несуб’єктивному розумінні» [12, с. 72].

З погляду Арндт, необхідність публічної сфери пояснюється нашою залежністю від «відчуття дійсності», яке нам надає відкритість, «висвітлюючи» речі, досвід яких дістається в приватному просторі.

Ідучи за логікою мислительки, відкритість приватного (через транспозицію в розповідях і демонстраціях «серед людей», коли приватні речі набувають ознак дійсності) слугує зростанню публічного. Розвиток же публічної сфери, куди людина може ввійти та де її слово й дія мають значення і реальні наслідки, забезпечує можливості особистої досконалості й самореалізації.

Друге значення терміна «публічність» – це спільний світ, «ніби, світ “поміж”», який водночас об’єднує і відокремлює людей, пов’язує їх та «запобігає, так би мовити, тому, щоб ми усували один одного» [12, с. 57].

Спільний світ – явище штучне, породжене діяльністю людей, їхнє «друге життя», яке «збирає їх разом» не лише для того, щоби створити світ речей та гарантувати фізичне існування, – воно поєднує індивідів набагато більше ніж бажання реалізації власного інтересу: «Цей світ, однак, не тотожний землі чи природі, як обмеженому просторові для руху людей та як необхідної умови органічного життя. Він пов’язується з людським артефактом, з виробами людських рук, а також з стосунками між тими, хто разом заселяє світ, який створила людина» [12, с. 57].

Спільний світ забезпечується не «спільною природою» людей, а тим, що, незважаючи на особистісні відмінності, всі вони зайняті спільною справою, *res publica*.

Спільний світ є результатом «публічної появи» (того факту, що кожен має нагоду бути побаченим і почутим іншими) та перетворення нематеріального в матеріальне; це набуває значущості завдяки різним аспектам «появи», що «розмножені на велику кількість очевидців» [12, с. 61–62]. Тут філософія повертається до питання реальності світу: «Дійсність земних речей... може істинно і достовірно з’являтися тільки там, де багато людей спроможні побачити річ зусібіч, не змінюючи її ідентичності, тобто ті, хто зібрався навколо цієї речі, знають, що вони бачать однаковість... в абсолютному розмаїтті» [12, с. 61].

Арендт стверджує, що публічний простір, як спільний світ, так само як і весь навколишній світ, виконує функціональну роль в єднанні людей – не лише живих, а й тих, хто був перед ними та хто прийде після них. Він трансцендентує життя смертних людей у минуле й майбутнє, що вможлиблює перманентне людське співіснування в одній площині, але з власними позиціями.

Якраз публічність залишає місце для чогось більшого ніж просто життя, «перманентнішого, ніж саме життя» [12, с. 62]: вона «може поглинати й упродовж століть підтримувати блиск усього, що люди прагнуть вберегти від природного руйнування», – всього того особистісного або спільного, що вони вважають має бути «тривкіше, ніж їхнє земне життя» [12, с. 59].

Існування публічного простору, говорить філософія, цілком залежить від перманентності / постійності. Якщо світ, як спільність речей, що пов'язують людей, містить у собі відкритість, його не можна створити для одного покоління, запланувати виключно для живих; він мусить перевищувати тривалість життя смертних людей, трансцендентувати його. Народжуючись, людина вступає у спільний світ, який був, є і продовжуватиметься після її «короткого проживання в ньому» [12, с. 59].

Така перманентність походить від переживання людиною реального, тобто всього баченого й чутого, та водночас вимагає цього переживання, а значить, дає змогу уприсутнюватися серед інших у спільному світі – публічному просторі, який охоплює своїм світлом, – якби ми сказали Шевченковими словами, – «і мертвих, і живих, і ненароджених» [302, с. 348] землян.

Підсумовуючи, зауважимо, що публічність, за Арндт, постає збірним поняттям усього, що відбувається між людьми, що є видимим і привселюдним, наповненим спільноціннісним змістом. Публічність виділяється як місце реальності світу й людей, їх бачень і суджень, як окрема сфера / простір діяльності та взаємодії людської множинності, які (діяльність і її середовище) вможливають одне одного й неможливі поза «спілкою людей», суспільством (бо «люди, а не Людина, проживають на Землі і заселяють світ» [12, с. 21]).

Публічний простір характеризується двома істотними рисами – відкритістю (гласністю) та колективністю (спільністю).

Публічність відзначається певним потенціалом, метою і суттю чого є підтримувати зв'язок між людьми, «всіма, хто має різне розташування» (як

відмінність позицій, розмаїтість їх аспектів та перспектив стосовно однієї справи) у спільному житті [12, с. 61], забезпечувати чуття цього спільного життя, «великого й величного», при збереженні в ньому місця для особистого («приватного володіння місцем для утаювання від світла гласности» [12, с. 72]), «показувати» дійсність у всій її багатозначності.

Оскільки люди завжди свідомо хочуть «проявитися» в дійсності, «вказати» себе як унікальну особистість («виставити» перед іншим свою морально-духовну велич, власні досягнення та переваги), вони мусять увиходити в публічну сферу – позиціонувати й репрезентувати себе в діях (співучасті), які об'єктивують їхній внутрішній світ, будучи «єдиною прерогативою людини» [12, с. 33].

Уходження «зі словом та ділом» – це «явлення» не просто фізичних об'єктів, а людей; «вони модуси, в яких розкриває себе саме людське» [12, с. 135; 310, с. 165].

Розрізнення приватного й публічного просторів не є самостійною метою концепції Арндт; основний вектор її уваги спрямований на оновлення політичної думки, ідеї політичного як способу досягнення консенсусу та спільних інтересів для врегулювання спірних питань людського співбуття.

У процесі аналізу соціальної реальності ХХ ст. (яка продемонструвала людству глибокі потрясіння і кризи, руйнівні перевороти та криваві катаклізми, позначилася домінуванням «homo economicus» [«людини економічної» – виробника й споживача речей] і втратою статусу «homo politicus» [«людини політичної» – здатної до свободи взаємодії, що ґрунтується на згоді], як наслідок, – зростанням насилля та розповсюдженням безпрецедентного тоталітарного правління) Арндт критикує західну політичну традицію, що була започаткована в ученнях Платона й Арістотеля про політику як споглядальний, відмінний від повсякденного життя, характер буттявання і, за її твердженням, закінчилась у теоріях К. Г. Маркса, який спершу проголосив пріоритет практики, праці над свідомістю людей, а згодом «дійшов до того, що відкинув значущість не тільки думки, а й дії, ...коли

почав наполягати на тому, що обидві, і дія, і думка, є лише функціями суспільства й історії» [14, с. 34].

Авторка констатує крах («розрив») традиції через її неспроможність осмислити нові, небувалі досі події [14, с. 21–45] і намагається віднайти модель політичної (само)організації спільноти, яка б уможлиблювала буття в загальному сенсі.

Ідеальним зразком побудови політичної системи суспільства для Арендт є давньогрецький поліс – автономна громадська сфера спільного світу, певний політичний простір, що наділений публічністю, «появою» множинних, розмаїтих учинків і промов, та в якому свобода постає передумовою його виникнення і водночас основою влади як сутності політики.

Влада є центральним поняттям учення Арендт про політичне.

Особливість її поглядів полягає в тому, що вона протиставляє політику й насилля, зосереджується на встановленні різниці між владою сили та політичною владою як владою судження, переконання та домовленості. Саме в цьому контексті Арендт описує публічність як місце, де люди обговорюють спільні справи, тобто як простір, де, робить спостереження українська філософія В. О. Волковинська, політичні проблеми вирішуються виключно політичним інструментом – за допомогою влади слова, а не насилля [38, с. 29].

Інакше кажучи, для теорії Арендт публічний простір має значення з огляду на те, що в ньому мислиться розгортання політичного.

Публічний простір є джерелом політики; лише тут можливий такий феномен, як свобода – реалізація здатності громадян до турботи про загальне на протигагу приватному (родині та домогосподарству): індивіди є вільними (насамперед від економічних відносин) та рівними, їхнє «загальне» буттявання відбувається без тиску необхідності задовольняти свої біологічні потреби (без тиску влади сили), який якраз є показовим для приватного простору.

Досліджуючи історичну еволюцію публічного й приватного в обставинах різних сфер життя, Арендт привертає увагу до відмінностей між цими категоріями, що характеризуються неоднозначністю в різних площинах та з різних перспектив: опозиція «приватне – публічне» насамперед розкривається по лінії «індивідуальне – колективне», «політичне – неполітичне (що розпадається на «політичне – економічне», «політичне – соціальне»); наголошує на тому, що названі категорії сповна застосовуються для розуміння політичних явищ, які забезпечують співбуття, (само)збереження людини та утвердження ідеалів гуманізму.

Філософія підкреслює важливість для людського життя відокремлених одна від одної сфер приватності й публічності, узятих у співіснуванні, взаєморозвитку й балансі, що в індивідуальному вимірі виявляється як можливість переслідувати власні інтереси в межах приватного та діставати насолоду «суспільного щастя» через політику, «благодатне життя», що здійснюється в публічному просторі завдяки колективній комунікації («дії та мовленню»), «а не силі чи насильству» [12, с. 36], чи то фізичному, чи то духовному.

Без сумніву, міркування Арендт про розрізнення публічного й приватного, яке має вирішальне значення для осягання її концепції політичного, дають змогу ліпше осмислити зміст визначуваної нами категорії «публічна політика».

У літературі (див., наприклад, у: [34, с. 15]) побутує думка, що Арендт у своїх роботах фактично «робить крок» цілковитого ототожнення публічного з політичним (про це також читаємо, зокрема, у: [39, с. 47; 233, с. 10]).

Дійсно, в її роздумах політичне (пов'язане з «дією та мовленням», з яких виникають «множинні міжлюдські зв'язки») є проявом публічності (на що вказує «присутність інших» і спільність ситуації). Проте такий наратив зовсім не означає, що політика й публічність – поняття тотожні. Між ними існує інший тип відношення – підпорядкування: політичне, яке виражається в

конкретних явищах політики, постає частиною публічної сфери як простору масової комунікації в тому потрактуванні, як це викладає Арендт.

Ю. Габермас, німецький політичний філософ і соціолог, засновник теорії комунікативної дії та етики дискурсу, продовжуючи традиції інтерпретації полярності та взаємодії сфер приватного й публічного життя, пише класичну працю «Структурна трансформація публічної сфери. Дослідження однієї категорії буржуазного суспільства» («Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft», 1962 р.; ще одна українська версія перекладу – «Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії “громадянське суспільство”»), з якої розпочинає свій науковий пошук стосовно сутності публічності.

У кожній із наступних розвідок розуміння цієї категорії, ролі громадянського суспільства в політичному процесі уточнюється, змінюється (самим автором, прибічниками, критиками його концепції) – так, у сукупності суджень, витворюється загальний «вигляд» сучасної публічної сфери, формується її аксіологія.

Габермас, подібно як і Арендт, береться за роботу, починаючи з реконструкції політичного значення публічності (відкритості) в античну добу.

Однак якщо для Арендт ідеалом є полісна демократія і публічність, а розвиток індустріально-капіталістичних тенденцій, що призводить до розширення приватного до публічного (приватна турбота про власність перетворюється в публічний, спільногромадський інтерес, коли вимагає організації економічних умов приватної діяльності), сприймається як домінування економічного з його категорією «засіб – мета» (що має залишатися в межах приватного) над політичним (такий тип спільності – суспільство мас, суспільство споживачів – вона називає соціумом), як поглинання публічного, відповідно й політичного соціальним, до того ж урядові структури модерного суспільства виявляються для неї ворожими публічному політичному життю в полі свободи (цей аргумент щодо

наявності суперечностей у національних державах і капіталізмі доведений Арендт у «Джерелах тоталітаризму» [13]), то Габермас, навпаки, розглядаючи явище, яке він позначає багатозначною лексемою «Öffentlichkeit» («відкритість»), що пов'язана зі словами «публіка», «публічність», описує «ідеальну схему», «ідеальний тип» буржуазної публічної сфери – ліберальну модель громадянської відкритості в правовій державі, виводячи її з історичного контексту розвитку Англії, Франції та Німеччини в кінці XVIII ст. – на початку XIX ст. [44, с. 10, 42–43]. І хоча структурні зміни в цій сфері супроводжуються очевидними тенденціями розпаду її функцій, він усе ж вважає її взірцем демократичної відкритості як специфічного середовища дискурсивного формування думки й волі публіки громадян держави.

Історія відкритості (публічності, публіки), в тому розумінні, як про це говорить Габермас, – буржуазної / громадянської, якій протистоїть «офіційна» публічність державного життя, розпочинається в Новий час і пов'язана з емансипацією «третього стану», а саме «укріпленням» в умовах розвитку капіталістичних господарських відносин соціального класу буржуазії і громадянського суспільства, що припадає на період падіння абсолютистських монархій та утвердження представницьких демократій, Основоположний закон яких гарантує громадянам особисті, політичні й економічні права та свободи.

Таке «підсилення» цієї нової, промислово-міської, «публіки» – буржуазії (англійський та французький «буржуа», німецький «бюргер» – це «містянин» / «городянин»; назви походять від лат. *burgus* – укріплене поселення міського типу [317]), розгортається не лише в напрямку забезпечення її економічної діяльності, приватної власності. Габермас, у протиположності Арендт, убачає ще одну важливу складову цього процесу – ідеал освіченої людини, «універсальну» розумність, суттю чого є просвітницька, «в злитті з гуманізмом» (Ю. Габермас) ідея вдосконалення особистості й суспільства на раціональних засадах.

Суспільство пізнього середньовіччя (передмодерної доби) філософ характеризує існуванням аристократичної, «репрезентативної» публічності («відкритого демонстрування себе як влади»), що виявляється не як соціальний простір, сфера відкритості, де здійснюється політична комунікативність, але як «аура феодального авторитету», ознака статусу правителя (короля, кайзера, світських і духовних владик, придворних офіційних осіб).

Ідеться про репрезентативність «буття піднесеного роду», що передбачає атрибути «шляхетної порядности», благородної поведінки: маєстат, славу, честь, достоїнство, доблесть, знаки гідності, вишуканих рухів та величавої риторики, загалом усього досконалого [44, с. 50–51, 56]. Власне кажучи, середньовічне «публічне» означає «те, що стосується держави».

З настанням Нової епохи приходить і новий тип відкритості – громадянська, публічність як сфера управління спільними інтересами; її розуміння спирається на розмежування держави й суспільства, що вможливорює кризові ситуації між ними.

Суспільство як приватна сфера, що пов'язана з економічною діяльністю та родинними відносинами, є простором свободи, який треба захищати від зазіхань із боку держави.

(Неофіційна) відкритість розглядається як якесь «місце», сполучна ланка між державним («системою») і приватним («життєвим світом»), яка сприяє розкриттю здатності раціонального поєднувати потенціал приватного й державного; це відбувається через людські взаємодії – інтеракції (комунікації), метою яких є вільне формування думки та волевиявлення громадян щодо спільних справ. І мова тут не лише про політичні комунікації: взаємодії людей багатоманітні (культурні, професійні, вікові тощо), й політичні зв'язки є одним, хоча і важливим, різновидом обговорення колективних проблем.

Саме відкритість у її політичному вимірі постає системою запобігання тоталітарному правлінню, з одного боку, та ірраціоналізму приватного інтересу – зі другого.

Розвиваючи ці ідеї в дальших працях, виводячи їх на більш високий рівень аналізу, у «Структурній трансформації...» же Габермас досліджує еволюцію громадянської (буржуазної) відкритості, яка утворюється «поміж» сферами приватного (родини, капіталістичного виробництва) й публічністю держави (державного управління) в «зоні безперервного адміністративного контакту» [44, с. 68] щодо всезначущих питань; формулює класичне визначення публічності (публічної сфери, відкритості) як специфічного інформаційно-комунікативного простору, сфери соціального життя, де здійснюється «народне» спостереження за діяльністю уряду та виробляється громадська думка, завдяки якій «політична відкритість... ознайомлює державу із запитамі і потребами суспільства» [44, с. 74].

Висвітлюючи тенденції кризи відкритості в «пізнокапіталістичний» період, автор, попри це, впевнений, що «проект модерної публічності», яка орієнтована на раціональну критику й звільнення від будь-якого насилля, на «універсальне примирення» як спосіб буття, не вичерпався та застається пожаданим, які б не були виклики сьогодення: його головне завдання – слугувати неформальному, небюрократизованому вираженню суспільних інтересів – є завидною нормою демократії, а періодичні структурні перетворення в публічній сфері сприяють удосконаленню розвиненої демократії.

Описуючи історію громадянської відкритості, Габермас стверджує, що ключовим моментом її виникнення, згодом поступового «політичного самоусвідомлення» є сполучення економічних (їх він вважає визначальними і впливовими на всі інші чинники) та культурних змін (унаслідок яких відбулося відмежування родинної сфери від сфери суспільного відтворення), оновлення форм держави й державної влади, технічного розвитку та розповсюдження друкованих масмедіа, появи «освіченої публіки».

Влада першою «почала використовувати пресу для потреб урядування. А позаяк вона послуговувалась цим інструментом щоб довести до відома накази та розпорядження, то адресати державної влади стали “публікою”» [44, с. 65].

Центральне місце в цій «публіці» посідає освічена верства «бюргерів», «новий стан людей учених»: службовці владної адміністрації (головно юристи), лікарі, священники, офіцери, професори й далі, до шкільного вчителя і писаря, що, зрештою, «сягає поняття “народ”». Саме «вчені» якраз і визнаються справжніми носіями публіки, відкритості [44, с. 66–67].

Спочатку ця «читацька освічена публіка», перебуваючи в компетенції незалежного й недоторканного приватного власника, виявляється просто корелятом влади. Але з часом усвідомлює себе «супротивником» державної влади, «публікою вже зароджуваної *громадянської відкритості*» [44, с. 68].

Габермас розглядає приватність і публічність як дихотомічні конструкти, де приватне стосується всього, що є «природним» у людині, що належить особисто вільному громадянину, а публічне – того, що зараховується до «культури», є надбанням спільноти, включно з регулювальними механізмами державного управління і права.

У міру того як розширюється простір товарного виробництва та суспільної праці й услід за ним комунікативний простір обігу інформації (обміну повідомленнями з приводу різних владних розпоряджень, якими регламентується приватнопідприємницька діяльність, узагалі «відкрите втручання в приватні бюджети»), виникають розбіжності між державою і «публікою» (приватними підданими); врешті вони набувають «критичного напруження», викликають критику раціонально розмислової і освіченої «публіки».

Це привело до того, що «згуртовані в публіку приватні особи змусили державну владу легітимізувати громадську (*öffentliche*) думку. Публікум розвинувся до рівня публіки, суб’єктом – до суб’єкта, адресат влади – до контрагента, тобто сторони в договорі» [44, с. 70].

Публіка виказує себе повноправним дискусійним партнером і водночас опонентом влади, обертається на політичного суб'єкта, ставить перед державою вимогу визнати її носієм спільної думки, активним учасником формування державної політики та налагодження правового й політичного порядку. Отак громадянська відкритість («сфера згуртованих у публіку приватних осіб») перебирає на себе «політичні функції у полі напруженості між державою і суспільством» [44, с. 68–72], раціоналізує і легітимує владу як таку.

Особливу увагу привертає «центральна тема другої половини книжки» [44, с. 23] – структурні перетворення самої публічності, які закладені в трансформації держави та громадянського суспільства (економічної спільноти).

Аналізуючи історичні типи публічності (полісну, репрезентативну, критичну, споживацьку), Габермас демонструє еволюцію громадянської (критичної) публічності.

Перш ніж установитись у своїй політичній ролі, відкритість, говорить мислитель, формувалась у «неполітичній подобі» – як літературна – «предтеча політично функціональної відкритості», «тренувальне поле для відкритого резонерства» [44, с. 73].

Літературна (пов'язана з «мистецькою думкою» взагалі) відкритість, за Габермасом, об'єднує в публіку приватних осіб, які виявляють здатність до розважливого мислення, самопізнання і художнього розкриття свого внутрішнього світу, суті власної суб'єктивності, яка порівнюється з ідеальним образом людини, тобто самостверджуються як особистості, бажають «внутрішньо реалізувати себе як гуманізм» [44, с. 100].

Рання літературна відкритість іще зберігає в собі елементи вимираючої репрезентативної публічності придворної спільноти. Та потім з'являється «широка публіка», яка, на відміну від колишнього шляхетного, аристократичного товариства знавців мистецтва, збирає дилетантів, «просто людей» (усіх тих, хто має доступ до «культурної» інформації), коли вони

відкрито й вільно резонерствують та дискутують щодо «культурного» смислу всього ними прочитаного, спираючись на властиву будь-якій людині розумність (що «догоджає смакові» [44, с. 89]): «Приватні особи, яким твір як товар стає доступний, піддають його профанації, позаяк автономно, через раціональне порозуміння між собою, дошукуються його змісту, обговорюють і цим змушені висловити саме те, що мало б виявляти їхню силу впливу якраз у невимовності» [44, с. 81].

Збираючись у салонах, кав'ярнях, клубах і т. ін., створюючи просвітницькі спілки та об'єднання (серед них і масонські ложі), а згодом, викладаючи свої судження на сторінках книг, газет, журналів, що набувають національного й міжнародного розмаху, вже так («через посередницьку інстанцію преси та професійної критики» [44, с. 96]) гуртуючись у публіку, особи перебувають у стосунках рівних учасників вільного ринку в його широкому трактуванні, тобто як конкурентного поля приватних автономій, горизонтальних зв'язків і комунікативностей.

Отже, розгортаючи генезис відкритості, що утворюється мережею численних публік приватних осіб, Габермас демонструє, яким чином спочатку виникає літературна відкритість – дискурсивна взаємодія індивідів, заінтересованих у «гуманізмі» (в ренесансовому розумінні): самопізнанні, сентиментальному самозаглибленні й співчутті до інших, в «самопросвітництві» («збагнути себе як живий процес просвітництва» [44, с. 87]); і цим робить «внесок у спільно урухомлений процес просвітництва» [44, с. 96].

Літературна публічність сприяє трансформації значення лексеми «культура»: від «буквалістського» в сенсі «культура чогось» до модерного «культура як така» («сутність заради себе самої» [44, с. 73]), тобто окрема сфера людської діяльності, різновид інституції [44, с. 81].

Водночас ця публіка сама інститується – через ті ж салони, кав'ярні, інші місця зустрічей та обговорення «культури», стиль спілкування, тематичну проблематику, «друковане слово»; проступають передумови для

розвитку публічності як раціонально-критичної, дискусійної взаємодії щодо формування думки громадян із суспільно важливих питань, яка дає змогу підтвердити або виказати сумніви стосовно впорядкування їх у державі.

Габермас уважає, що перехід від літературної (неполітичної) до політично функціональної відкритості почав відбуватися на порозі XVIII ст. («резонерська публіка “людей” конститується до публіки “громадян”, де йдеться про справи “загальної сутності”» [44, с. 155]). Наприкінці цього ж сторіччя громадянське суспільство всамостійнилося від державної влади.

За обставин громадянської / буржуазної правової держави в її ліберальній фазі історії, впевнений філософ, політична відкритість досягає свого цілковитого розквіту (наприкінці XVIII ст. – всередині XIX ст.).

Габермас зазначає, що публічна сфера тісно пов'язана з правовою і економічною сферами, тому будь-які зміни в останніх тягнуть за собою перетворення як у сфері публічності, так і в політичній поведінці «публіки», суспільства.

Якщо виходити із самої ідеї громадянського суспільства як приватного простору товарообігу та суспільної праці, то система вільної конкуренції здатна саморегулюватися. Це безперечно, говорить учений, але тільки за умови, що вона позбавлена всякого «без повноважень з боку закону» позаекономічного, владного регламентування («застосування сили»).

У ліберальній правовій державі така тенденція розвитку громадянського суспільства відповідає раціональним інтересам автономних капіталістичних товаровиробників та юридично гарантується формальними, однаково обов'язковими для кожного (отже справедливими) законами: «Правова надійність, тобто поєднання державних функцій із загальними нормами, разом із закодованим у системі громадянського приватного права свободами захищає лад “вільного ринку”» [44, с. 125–126].

Тому зовсім не випадково публічність, що є виміром потреб суспільства й критичного контролю за використанням владних повноважень, висновується як організаційний принцип держави, методів роботи

державного апарату, який (принцип) виявляється в інститутах поділу влади, парламентських слухань, колегіального прийняття рішень: «Правова держава як громадянська встановлює політично функціональну відкритість у вигляді державного органу, щоб взаємозалежність закону та громадської думки забезпечити інституційно» [44, с. 127].

На етапі ліберальної моделі сфери громадянської відкритості законодавчо визначаються межі втручання («насильства») держави в економічне, соціальне, приватнородинне життя (причому вони мають бути орієнтовані на інтереси громадянських стосунків) та формується інформаційно-комунікативне середовище, що вможлиблює повноцінне функціонування публічності (остання гарантується економічними й соціальними умовами, які надають однакові шанси досягти «критеріїв доступу» до неї – здобути «вправністю та таланом» [маєтністю і освітою] статус автономного власника й тим самим «людини», моральної особистості, якій внутрішньо притаманний «бюргерський» гуманізм, тобто свобода, любов, просвітництво [44, с. 92–93, 131–135]), відтак і вплив громадської думки через систему представницької демократії на ухвалення державних рішень щодо розв'язання колективних проблем.

Досліджуючи структурні перетворення громадянської відкритості в руслі трансформації держави та економіки, які врегульовані нормами правової держави на засадах лібералізму й у продовження цієї традиції – нормами соціальної держави, до того ж розглядаючи відкритість як інституційовані арени «дискурсивно проваджених поєдинків думок» [44, с. 17], які відокремлені від попервах загального місця прямої взаємодії («face to face / лицем до лица») присутніх індивідів і розширені з появою медіа опосередкування інтеракцій – друкованих, пізніше електронних засобів, Габермас висловлює, що зміни не супроводжуються оптимізацією політичної комунікації, але демонструють ознаки занепаду публічної сфери.

Зокрема, у стадії монополістичного капіталізму під тиском великого бізнесу на політику й державне управління відкритість виявляється

«закритою для загалу», стає інструментом класового інтересу буржуазії; фінансовані нею масмедіа, замість того, щоб неупереджено доносити достовірні відомості до аудиторії та забезпечувати можливість дискусій, формують її бажання і громадську думку, створюючи фальшиву подобу справжньої публічної сфери, покликаної раціоналізувати владу, зрівноважити в ній державне й суспільне; «підтасована» за допомогою медіа, через піар-технології громадська думка зорієнтовується на підтримку позицій промислових гігантів, які використовують державу як інститут управління в своїх інтересах, – «використовується для потреб всезагального схвалення» [44, с. 231] та потрапляє під панування всесильної держави / капіталу, для яких «публіка» – просто ресурс політичної легітимності: під примусом вільні й рівні в соціальній структурі комунікації між державною владою і громадянським суспільством «обертаються на свою протилежність, коли публіка як панівний клас замкнулась у собі» [44, с. 134]; «публіка», що раніше послуговувалася розумом, робиться пасивним споживачем, аудиторією поглинання товарів масового вжитку (одне слово, наявний діагноз переходу «від політично активної до приватницької, “від культурологічно мислячої до культурноспоживацької публіки”» [44, с. 25]).

Примітка. *Піар* – абревіатура, утворена з початкових букв англ. *public relations* (далі – *PR*), що в перекладі означає «зв'язки з громадськістю» [340].

Для відновлення сили політичної функції публічності – оцінювально-критичної гласності – Габермас пропонує власну концепцію політичного. Це теорія деліберативної (від лат. *deliberare* – обговорювати, обмірковувати; дораджувати [319]) або комунікативної, або дорадчої демократії, яка передбачає вільний від державних і корпоративних інтересів, раціональний, із дотриманням загальноприйнятих етичних норм і процедур інтерсуб'єктивної взаємодії дискурс рівних учасників, спрямований на досягнення взаєморозуміння та суспільного консенсусу.

Розгорнутий аналіз сфери відкритості, що був проведений Габермасом іще в середині ХХ ст., метою якого автор визначив пошуки «базису і джерел

неформального формування думки в автономних відкритостях» [44, с. 37], попри численні коментарі, серед яких не менш часті критичні зауваження, залишається актуальним і є поштовхом новим ідеям у постмодерному розвиткові класичних уявлень про цей феномен. Габермас же, ностальгуючи за зниклим типом інтелектуала епохи Просвітництва («...інтелектуали... найбільше любляють долучати свої голоси до ритуального плачу за зникненням типу “Інтелектуала”. Зізнаюся, я й сам інколи цим грішу», – говорить Габермас, проголошуючи текст подяки з нагоди вручення йому Премії імені Бруно Крайскі в 2006 р. [43, с. 25]) та зберігаючи прихильність до ролі публічного інтелектуала як критика мейнстріма, продовжує наукові розвідки щодо можливості реалізації своїх ідей у сучасній демократії, в якій щодалі посилюється особлива категорія впливу на громадську комунікативність, саме влада масмедіа.

Примітка. У перекладі з англійської «*main stream*» – «основна течія» [330; 354]. Як зазначають філологи, термін уживають у значенні «головна тенденція». Слово «мейнстрім» зафіксоване в українських лексикографічних працях зі значенням «основний напрям політичного і соціального життя» [138].

У руслі осмислення деліберативної політики в доробку пізнішого періоду філософ переглядає власні погляди на поняття публічності та потенціал медіа. На його думку, виникнення новітніх засобів зв'язку та глобальних комунікаційних комп'ютерних мереж істотно модифікує сферу громадянської відкритості, дає змогу людям усього світу вільно дискутувати щодо важливих для них проблем незалежно від створення суспільних інституцій чи політичних об'єднань.

За словами вчених, у 2006 р. Габермас уточнив визначення публічної сфери, розуміючи її як «посередницьку систему комунікації між формально організованими та неформальними, що відбуваються віч-на-віч, обговореннями на аренах, розташованих як нагорі, так і знизу політичної системи» [цит. за: 266, с. 15].

Підсумовуючи розгляд питання про публічність в її застосуванні до політики, зазначимо, що роздуми Ю. Габермаса про категорію громадянської відкритості (громадянську публічну сферу) в праці «Структурна трансформація...» співзвучні міркуванням Х. Арендт про громадську сферу, які вона викладає в роботі «Становище людини» (для її позначення здебільшого послуговується терміном «публічний простір / простір появи»): цей простір виникає зі «спільного діяння та мовлення», «лежить між людьми, які живуть разом задля цієї мети, незалежно від того, де їм випаде бути... Всюди, де люди збираються разом, це потенційно “тут”...» [12, с. 152–153]. Це властиве «буттю-разом» місце, де люди діють як громадяни: особисто беруть участь в обговоренні спільних справ, привселюдно, вільно, на рівних виражають свої думки та обмінюються ними [12, с. 152–156].

Проте, як зазначає український політолог І. В. Рейтерович, між цими двома концепціями є суттєве розходження: для Арендт публічність пов'язана з прямою взаємодією індивідів (людей, які бачать і чують одні одних та здійснюють дії одні перед одними; це «реальна розмова», «живе», неопосередковане спілкування. – *Н. Є.*), поділяють ту або іншу систему цінностей, що є основою для правильної інтерпретації дій кожного; для Габермаса публічна сфера – це принципово позаособистісний феномен («символічне поле», віртуальний форум. – *Н. Є.*), в якому не так мають місце дії, як відбувається комунікація, обмін інформацією, думками. «Публіка», в розумінні Габермаса, може бути розсіяна в різних місцях, але завдяки масмедіа люди завжди чують одні одних; це насамперед ті, які читають [243, с. 56], а також, ясна річ, ті, які пишуть та витлумачують.

Останнім часом категорія публічності привертає увагу багатьох як українських, так і іноземних авторів у контексті впливу на комунікативні процеси новітніх систем і засобів комунікації.

Фахівці вважають, що публічна сфера в постіндустріальному (інформаційному) суспільстві перебуває в урухомленому стані. Говорять про «нову» публічність / відкритість – віртуальну (електронну), обумовлену

можливостями інтернету (як новий, постмодерний, тип публічної сфери або як ту ж опосередковану комунікацію тільки-но з використанням нових, електронних, медіа), про нові явища – публічну приватність (розкриття приватного життя в публічній сфері) та приватну публічність (обмеження аудиторії, перед якою презентують щось із приватної сфери); вказують на тенденції, що самі по собі є протилежними за значенням (серйозне ослаблення публічних дискусій та активізація публічних комунікацій в онлайн-просторі), тощо.

Опрацьовуються положення нормативного наповнення теорії демократії стосовно процесів комунікативності та прийняття рішень, вищий вияв яких відбувається в публічній сфері. Публічність / відкритість трактується як підґрунтя демократичної практики, платформа громадських ініціатив та участі в розв'язанні вседержавних проблем, форма контролю за державними інститутами. Актуальним залишається завдання пошуку такого публічного управління, яке забезпечувало би ефективну інтеракцію суб'єктів громадянського суспільства, держави, бізнесу.

Ступінь розвитку публічної сфери розглядається як один з основних критеріїв оцінки якості демократії, адже засадничі поняття-цінності демократії, що пов'язані зі владою, політичним управлінням суспільством (громадянськість, компетентність, відповідальність, свобода, верховенство права, людська гідність, співробітництво й ін. [58]), можуть існувати тільки за умов відкритості. Ю. Г. Рубан, український дослідник проблем політичної філософії, політичної комунікації та публічного управління, наголошує, що «демократична політика може бути лише публічною, тобто такою, де окремі особи і групи людей повідомляють співгромадян про свої погляди, плани і очікувані результати» [250, с. 644].

Примітка. *Згадаймо виразне твердження 16-го Президента Сполучених Штатів Америки Авраама Лінкольна про суть демократії: «правління народу, через посередництво самого народу, для народу» [цит. за: 47, с. 5].*

У сучасному науковому лексиконі «публічна сфера» означає простір формування та реалізації інтересів, які є суспільно значущі. Це своєрідне комунікативне середовище, де обговорюються громадські питання і виробляється думка щодо цілей та способів їх досягнення в подальшому прийнятті державно-управлінських рішень. Саме публічна сфера є зоною взаємодії агрегованих суспільних інтересів і державної влади.

Важливе значення публічної сфери також полягає в її потенціалі приймати в себе «множинність перспектив» (*Х. Арндт*), іншими словами, у спроможності підтримувати атмосферу асоційованости, колективної ідентичности й самовираження, співпричетности громадян до управління спільними справами; сприяти поглибленню культури демократичного врядування; стимулювати до віднайдення оптимальних варіантів узгодження всіляких приватних позицій і визначення групових цілей та ухвалення рішень щодо колективних дій, в яких будуть максимально враховані приватні й публічні інтереси, тобто інтереси суспільства як цілого (в трикутнику «громадськість – бізнес – держава»).

Учені стверджують, що реальний зміст публічної сфери виявляється тільки тоді, коли вона постає ареною самостійної політичної активності громадян поза системними механізмами держави та приватної економіки [160, с. 4].

Незважаючи на концептуальні відмінності та проблематизацію різних із культурно-історичного погляду публічних сфер, можна виокремити головні риси, з яких складається нормативний ідеал публічної сфери / простору:

- достовірні джерела інформації та загальний доступ до них;
- відкрита критика дій влади й раціональні дискусії;
- плюральність (множинність) і рівність позицій;
- інклюзивність (широка участь у процесах прийняття рішень);
- незалежність від формальних владних відносин (влади примусу) – бізнесу (економічних інтересів) та держави (її контролю);

– конституційність (засаднича ознака) – підпорядкування владі права, морально-філософський зміст якого через волю держави легітимізується у формі закону (юридичних норм);

– взаємозв'язок між публічною сферою і громадянським суспільством.

На наш погляд, сутність публічної сфери (простору) з достатньою необхідністю розкривають її функції.

У цілому публічна сфера, за визначенням авторитетних науковців, не будучи політичним або соціальним інститутом, однак виконує важливі функції, що забезпечують взаємодію держави та суспільства (численних груп інтересів) у формуванні питань, які виражають суспільний інтерес: «По-перше, це функція артикуляції та агрегації суспільних інтересів, тобто перетворення соціальних очікувань у конкретні політичні вимоги, а також узгодження приватних вимог та потреб, установлення між ними певної ієрархії та вироблення на цій основі спільних групових цілей, що, у свою чергу, суттєво знижують соціальну напруженість у суспільстві, закладають основи для консенсусної демократії, що в подальшому сприяє адаптації політичної системи до нових умов функціонування. По-друге, функція публічного контролю за діяльністю влади (публічна сфера має нормативний статус і вважається тим місцем, усередині якого державні справи можуть піддаватися постійній громадській перевірці). По-третє, інформаційно-комунікативна функція (відкрита комунікація в публічній сфері має дискурсивну функцію, будучи форматом, що дає змогу здійснювати широкий обмін ідеями, думками та аргументами). По-четверте, функція впливу на формування публічної політики (що передбачає забезпечення можливості реалізації групових потреб і думок у державно-управлінських рішеннях та контроль за їх виконанням. – *Н. Є.*). По-п'яте, функція політичної освіти громадян (публічна сфера – це своєрідне об'єднання експертів, які дають оцінку різноманітним явищам політичного та соціально-економічного життя) та, частково, формування політичної еліти (через так званих лідерів громадської думки, громадських активістів тощо)» [243, с. 57].

Наявність публічної сфери, її функціонування обумовлює якісно новий стан політичної системи, процесів, що відбуваються в ній, і нові істотні властивості політики, результатом узагальнення яких є категорія «публічна політика».

У виробленні політики держави задіяні не тільки органи державної влади та органи місцевого самоврядування (інститути публічної влади / управління / врядування); активну участь беруть громадськість і бізнес-структури. На стику взаємодії владних інститутів (призначених репрезентувати публічні інтереси суспільства) та недержавних акторів (що представляють приватні, групові інтереси) – в публічному просторі – формуються всезначущі цілі й суспільно важливі завдання, які втілюються в дійсність унаслідок державної політики, прийняття рішень органами публічного управління. Спрямованість на спільні потреби та інтереси – це те, що надає державній політиці ознак публічності, переводить проблеми суспільства у справу держави.

Тут знову повертаємося до питання інтерпретації сутності публічної політики та її значення для розуміння соціальної реальності, устрою людського співбуття.

Як уже було сказано, англomовний термін «public policy» часто ототожнюють із терміном «державна політика»; серед варіантів перекладу також трапляються «суспільна», «громадська», «суспільно-державна», «публічно-державна», «відкрита політика» і под., які акцентують суб'єктну належність та інформаційну діяльність.

Зокрема, В. В. Тертичка переконаний, що у процесі становлення громадянського суспільства цілком доречним є вживання терміна «суспільна» (замість «державна»), який підкреслює, що політика «проводиться в суспільстві, для суспільства і в умовах розбудови громадянського суспільства»; до того ж держава є лише одним з акторів політики й не обов'язково завжди в головній ролі [271, с. 12]. У всякому разі, вважає дослідник, суспільна політика має бути публічною. Ця характеристика

«обґрунтовує принципи відкритості і прозорості вироблення політики та передбачає співпрацю широких верств громадськості, експертів, науковців, недержавних організацій у дискусіях, що передують ухваленню рішень (чи співрішень)» [271, с. 12–13].

Вироблення суспільних інтересів, цілей, завдань у результаті інтеракцій держави й інших учасників докорінно змінює зміст політичних та управлінських рішень, типові риси державної політики, суть відносин держави і суспільства – наповнює їх новим смислом, стосується їхнього гуманістичного (людського-людяного) параметра.

Зміна ціннісних орієнтирів у процесах формування політики держави актуалізує питання співвідношення понять «публічна» й «державна політика».

Чи дійсно ці поняття тотожні, і корінь справи полягає у специфіці перекладу «public policy», чи все ж таки різні, і в кожного свій набір істотних ознак та характеристик? Відповіді на дані запитання є важливими не тільки з огляду на теоретичну проблематику. Від них залежить напрям, модель розвитку суспільства й держави, духовно-ціннісна складова політико-управлінського існування [84, с. 7].

У підручнику «Державна політика» авторського колективу під головуванням доктора наук з державного управління, професора Ю. В. Ковбасюка вказано: «Під державною політикою слід розуміти сукупність ціннісних цілей, державно-управлінських заходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних рішень (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком країни. ...Визначальним для державної політики є результат її реалізації, тобто кількісний вимір її цілей» [68, с. 8].

Схожа позиція викладена в Енциклопедії державного управління, в якій автори відповідної статті розглядають державну політику (англ. state policy) як «напрямок дій або утримання від них, обраний органами державної влади для

розв'язування певної проблеми або сукупності взаємопов'язаних проблем» [20, с. 122].

Водночас підкреслюється велике значення громадської думки, представленої політичними партіями, науковими центрами та інститутами, масмедіа, у формуванні альтернативних варіантів вирішення проблем і напрямів державної політики. Як наслідок, державна політика постає конкретним планом дій державних органів, де чітко окреслені суспільні потреби та оптимальні шляхи їх розв'язання (основні завдання, необхідні ресурси й засоби).

Державна політика знаходить своє відбиття в національних, регіональних, галузевих програмах і системах заходів органів державної влади. Її найважливіший результат полягає в досягненні поставлених цілей [20, с. 123–124].

У цій же Енциклопедії державного управління публічна політика (англ. public policy) трактується як «діяльність органів публічного врядування, спрямована на вирішення суспільних проблем; ...публічну політику як діяльність загалом визначають як “відношення органів влади до свого оточення”» [98, с. 484].

Публічну політику проводять органи публічного врядування (органи державної влади та органи місцевого самоврядування), які уповноважені громадою приймати рішення від її імені і бути відповідальними за них. Публічна політика здійснюється як реакція на запити громадян чи виникнення суспільних проблем, що мають публічну, а не приватну направленість, тобто стосуються всієї громади (села, міста, країни). До того ж громадські об'єднання та бізнес можуть впливати на публічну політику [98, с. 485].

Політична енциклопедія містить таке визначення поняття «публічна політика»: це «горизонтальна (на відміну від *політики владної* – вертикальної) складова політичного процесу, що безпосередньо впливає на формулювання й ухвалення політичних рішень, забезпечує зв'язок між

владними структурами та суспільством – економічними акторами, громадськими організаціями та рухами, експертами, цільовими суспільними групами» [66, с. 571].

Саме наявність горизонтальної складової, її розвиненість робить державну політику політикою публічною. Публічна політика виражає інтереси нації в цілому чи окремих секторів, регіонів, суспільних класів, груп [66, с. 571–572].

Розглядаючи наведені вище інструментальні підходи до розуміння публічної політики, вчені кафедри публічної політики та публічної аналітики Національної академії державного управління при Президентові України С. І. Вировий, В. В. Карлова, О. Г. Пухкал, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник, С. О. Телешун наголошують на існуванні політичної та управлінської складових у цьому процесі: «Публічна політика є складним переплетінням політичних та управлінських процесів, у результаті яких відбувається прийняття політичних та управлінських рішень. Політична складова процесу прийняття рішень – це взаємодія політичних акторів, унаслідок якої схвалюється те чи інше рішення. Управлінська – це технічне, інформаційно-аналітичне, інтелектуальне забезпечення процесу» [230, с. 8–9; 231, с. 114; 232, с. 302–303; 235, с. 109; 264–265; 266, с. 13–14].

Науковці підкреслюють важливість концепції «публічного політичного підходу» до управління, що пояснює, якою мірою той чи інший етап розвитку політики впливає на її загальну форму. Отак роль вироблення публічної політики увиразнюється. Природа самого процесу прийняття рішень починає визначати зміст публічного управління.

Процес ухвалення політико-управлінських рішень (вироблення публічної політики) схематично уявляється як ряд етапів / стадій замкненого циклу:

– ідентифікація проблеми (з'ясування потреби управлінських / урядових дій);

– формування інституційного та публічного порядків денних (реакція управлінських структур на проблему): виокремлення аспектів проблеми, встановлення державних і громадських учасників їх розв’язання, визначення регламенту обговорення, формулювання пропозицій політики органів державної влади – обрання моделі рішення, висунення альтернативних пропозицій;

– відбір найефективнішого варіанта рішення, визначення спрямованості урядових дій щодо виконання рішення (ухвалення політики);

– реалізація рішення (впровадження політики);

– контроль за виконанням рішення, оцінка наслідків та внесення пропозицій щодо змінення політики.

І це є віддзеркаленням того, як політика впливає на державні рішення щодо суспільних проблем, на здійснення державного управління в публічній сфері.

Переплетіння багатьох взаємозв’язаних політичних та управлінських процесів, що і створює публічну політику, знаходить своє втілення в концепціях урядування «Governance», «New Public Governance», «Good Governance», в яких публічна політика постає як ціль і одночасно як результат публічного управління [230, с. 9; 231, с. 116; 232, с. 304; 235, с. 110; 264–265; 266, с. 15]: сучасне управління має відбуватися на засадах публічної політики, яка передбачає взаємодію владних структур і недержавних суб’єктів для забезпечення суспільних інтересів та вирішення суспільно важливих завдань.

Зазначені концепції врядування змінюють погляди на роль держави в суспільстві. «Державна політика» й «державне управління» (як реалізація державно-політичних рішень органами виконавчої влади) трансформуються, перестають бути справою виключно держави, дістають публічності в тому розумінні, що держава визнається актором, що здійснює політику й управління в публічній сфері, взаємодіючи (дискутуючи про проблеми «загальної сутності» – *Ю. Габермас*) на рівних позиціях із різними групами

інтересів (суспільством) для досягнення консенсусу щодо колективно значущих потреб, інтересів і цілей.

У цьому контексті Л. М. Новак-Каляєва, українська дослідниця проблематики прав людини в державному управлінні, наголошує, що «залучення громадськості на певних етапах управлінського циклу надає державному управлінню реально публічного спрямування», «ушляхетнює його» – публічне управління набуває «довершеного змісту», здатності повною мірою здійснювати свої функції [158, с. 44, 46].

Учені увиразнюють загальні ціннісні принципи врядування, такі як:

«1) процес прийняття рішень повинен мати не ізольований, а партнерський характер, орієнтуватися на залучення до обговорення та реалізації рішень усіх заінтересованих сторін, підвищення рівня довіри між учасниками, максимальне використання узгоджувальних процедур;

2) відповідальність за прийняті рішення має розподілятися між усіма учасниками взаємодії – як політиками, чиновниками, так і залученими недержавними учасниками;

3) цілі та завдання взаємодіючих учасників повинні бути скоординовані й інтегровані, тобто необхідно досягти не стільки спільного бачення і розуміння цілей та завдань, скільки їх сумісності та взаємодоповнюваності;

4) стратегічне управління повинно засновуватися на командній роботі» [232, с. 305–306].

Водночас стверджується, що врядування не є «прямою конотацією» до державної політики, бо докорінно змінюються підходи до її формування і здійснення, ціннісні орієнтири та інституціональні механізми в цих процесах [232, с. 306].

Сприймаючи слова буквально, можна зауважити, що політику, яка є наслідком взаємодії держави й численних недержавних / суспільних акторів, нелогічно називати чисто «державною» – до речі, як і просто «суспільною». Хоча ясно, що таке судження щодо розмежування понять не є продуктивним, адже головне – не назва явища, процесу (політики), не форма (рішення,

програма); визначальним постає зміст суспільних цілей, які відбивають суспільні інтереси, що вироблені в результаті комунікативної взаємодії (інтерацій) урядових, громадських і бізнесових структур.

Державна політика є публічною за своєю суттю, якщо механізми її вироблення (прийняття рішень, програм) дають змогу виявити, представити та узгодити різнопланові позиції всіх заінтересованих сторін.

Цілком правильним буде сказати, що публічна політика акцентує механізми формування політики (формулювання суспільних проблем і рішень), тоді як державна політика – процеси розв'язання цих проблем, реалізації рішень.

Якщо не вдаватись у термінологічну специфіку змістовного наповнення розглянутих понять, то, в основному, публічна політика здається не лише вмістилищем державного і громадського (суспільного), дій (політик) влади та громадян (громадянського суспільства), але й визначає, як, за допомогою яких інструментів і механізмів запущений процес вирішення загальноважливих питань; саме процес публічної політики, на думку науковців, здатний забезпечити суспільні інтереси, зорієнтований на цей результат [235, с. 111; 266, с. 14].

Зосереджуючись на механізмах прийняття політико-управлінських рішень, дослідники звертають увагу на такі параметри, як-от:

- спосіб актуалізації проблеми, виходу її на публічний та інституційний порядки денні й набуття ознак суспільно значущої;
- наявність можливостей доступу і впливу заінтересованих сторін на формування порядків денних та ухвалення рішень;
- чи існують зворотні зв'язки при виконанні рішень;
- наскільки легко взяти участь у цих процесах; тощо.

Механізми публічної політики створюють умови для широкого й відкритого визначення спільних цілей – для публічного дискурсу, діалогу, тобто для формування (арен) публічної сфери, що характеризує публічність самої політики, є критерієм її оцінки з погляду ефективності управління

колективними справами, демократичности суспільства, гуманістичних засад його буття. Завдяки цим механізмам політичні рішення постають не як результат ізольованої від суспільства діяльності органів влади («вертикальні зв'язки по лініях влади»), але як результат взаємодії влади зі своїм оточенням – суспільством («горизонтальні – по лініях “явлення” особистостей у публічному просторі» [251, с. 198]).

Отже, щодо співвідношення понять «державна політика» й «публічна політика» висновується таке.

Зважаючи на новітні тенденції в публічному управлінні, які мають місце в практиці розвинених країн, та поворот у трактуванні політики держави в бік розв'язання проблем на основі публічної комунікативної взаємодії владних інститутів, громадськості, груп інтересів, підкреслимо, що означені поняття можуть як уподібнюватися, так і розрізнятися залежно від механізмів вироблення.

«Державна» політика є «публічною», тому що держава здійснює політику й управління в публічній сфері, діє як політичний актор у співпраці з іншими суб'єктами, що спрямована на формування загальнозначущих інтересів. Якщо ж аналіз засвідчить, що ті чи інші складові механізму вироблення програм політики не відбивають суспільні інтереси, цілі, завдання, є «перекіс» по лінії одного з політичних гравців (скажімо держави), то абсолютно очевидна відповідь на питання, про яку політику йдеться, державну чи публічну, – звісно, про державну.

Можна повністю погодитися з думкою вчених про те, що «визначальним для публічної політики є процес її вироблення, тобто ціннісний вимір її інтеракцій». Ціннісними орієнтирами публічної політики постають: «мережі; інтеракції; взаємодія; колективні дії; взаємовідповідальність; взаємодоповнюваність публічного та приватного секторів; відкритість (і прозорість. – *Н. Є.*); підзаконність (та верховенство права. – *Н. Є.*); партнерство; діалог; керованість; довіра; зорієнтованість на консенсус» [232, с. 304, 306–307] і на здійснення людських прав.

Постійна концентрація на ціннісному виборі, внесення етичних елементів до процесу формування та втілення рішень – насущне завдання творення публічної політики, критерії її оцінки [33].

Досліджуючи проблематику публічної політики, концепт якої зосереджений на взаємодії багатьох учасників заради ухвалення і реалізації політичних рішень та розуміння якої відходить від ототожнення з офіційно поставленими цілями й виконанням відповідних програм і державно-управлінських заходів, утім варто зважати на значущість державного компонента політики: чільні характеристики й численні прояви діяльності держави як форми організації суспільства; належність владних повноважень; особливості взаємовідносин і взаємовпливів зі громадянським суспільством; здатність визначати соціальний порядок та реагувати на запити суспільства, гарантувати функціонування державності на благо суспільства.

Безумовно, питома вага держави в політиці неабияка; пропоновані нею ціннісні цілі та завдання як план дій органів державної влади окреслюють публічну політику з огляду її вертикальної (ієрархічної, владної) складової. Для врахування ж інтересів усіх учасників політики потрібно брати до уваги і зв'язки, що формуються між владою та суспільством, між самими суспільними суб'єктами в горизонтальній площині.

Публічна політика забезпечує сполучення вертикальних і горизонтальних зв'язків, інтеракцій її учасників; головним у цьому процесі визнається горизонтальний вимір, система політичних комунікацій акторів, які мають власні інтереси, проте, об'єднані спільною метою вирішення проблем, що визначені як загальнозначущі. Тому першочерговою справою публічної політики є вироблення механізмів виявлення і узгодження інтересів різних груп та досягнення консенсусу щодо ключових аспектів розвитку колективного людського буття.

Тут доречно пригадати слова українського науковця О. Г. Пухкала, в яких зафіксована позиція автора щодо заінтересованості держави в партнерських відносинах із суспільством, «формування на всіх рівнях владної

вертикалі інструментів реальної взаємодії з інститутами громадянського суспільства структур, що координуватимуть його діяльність, і всіляких ініціатив громадян. Саме влада повинна виступити з ініціативою формування необхідного поля взаємодії з партіями, жіночими організаціями, конфесіями, регіональними об'єднаннями малого й середнього бізнесу, створюючи свого роду “переговорні майданчики”, де представники владних структур і інститутів громадянського суспільства можуть вести обговорення нагальних проблем життя громадян і ухвалювати спільні рішення з цих проблем, обов'язкові для виконання органами влади» [236, с. 90].

Підсумовуючи викладене в підрозділі 2.1, зазначимо таке.

Існують різні концепції публічної політики, відмінності в інтерпретації змісту цього феномена й відповідної категорії. Це пояснюється використанням різних підходів та інструментів аналізу предметного поля публічної політики, яка сама має «глобальний функціональний діапазон» [232, с. 309].

Можна спробувати виокремити ті потрактування публічної політики, що їх наводять учені Національної академії державного управління при Президентіві України С. І. Вировий, В. В. Карлова, О. Г. Пухкал, І. В. Рейтерович, С. В. Ситник, С. О. Телешун, прагнучи охопити якомога більше істотних ознак розгляданого явища в його понятті.

Публічна політика – це ціннісно-цільова матриця публічного управління, що ґрунтується на механізмах публічного узгодження інтересів зацікавлених сторін та спрямована на досягнення суспільно значущих цілей і вирішення суспільно важливих завдань [232, с. 66].

Публічна політика – це форма політичного процесу, який реалізується в публічному просторі, підтримується інформаційно-комунікаційними ресурсами та є комплексом прозорих вертикальних і горизонтальних взаємодій його учасників [232, с. 23, 66, 68].

Публічна політика – комплекс прозорих і відкритих взаємодій та комунікацій державних і суспільних суб'єктів політичних відносин на всіх

стадіях розроблення та впровадження послідовних державно-управлінських рішень, спрямованих на розв'язання загальних соціально-економічних проблем життя і розвитку суспільства [232, с. 64].

Публічна політика є специфічною формою комунікації суб'єктів політичного процесу, яка дає змогу активізувати участь громадян в її виробленні та реалізації політичних рішень [232, с. 23–24].

Публічна політика – це особливий вид комунікації, який є системою комунікативного зв'язку та дій у вигляді послідовних рішень, що приймаються публічними політичними й неполітичними акторами, політичні та інституційні інтереси яких можуть не збігатися, проте які об'єднані спільною метою розв'язання проблем, що політично визначені як колективні [232, с. 22, 24].

Спираючись на ціннісно орієнтовану методологію політичної філософії, вважаємо абсолютно прийнятними зазначені положення; вони віддзеркалюють сутність публічної політики, яку охарактеризуємо такими тезами:

- визначальним є процес вироблення політики, тобто ціннісний вимір інтеракцій держави та недержавних суб'єктів;
- пріоритетним визнається формування горизонтальної площини комунікативних взаємодій та інформаційних потоків;
- вирішальною стає спрямованість на досягнення загального блага – визначення суспільних інтересів, цілей, завдань;
- репрезентативними є прозорість, відкритість, безперервність, ефективність процесу, партнерські відносини.

Концептуальні засади публічної політики безпосередньо пов'язані з функціонуванням громадянського суспільства і правової держави, їх взаємодією, з демократизацією державного управління. Публічна політика є ознакою демократії, гарантією її збереження та умовою стабільного розвитку.

Думаємо, що модернізацію управлінського процесу, нову модель ухвалення рішень через консенсус держави та суспільства слід розглядати в

контексті впровадження гуманістичного підходу до вироблення політики та здійснення управління, який покликаний забезпечувати на всіх рівнях (індивіди, групи, суспільство, держава):

- утвердження людської гідності як самоцінності та поваги до неї – як суспільної (моральної, правової) цінності особистості;

- створення умов для формування високоморальних якостей особистості, зростання її сутнісних сил, потреб, інтересів, реалізації приватних інтересів і спільної політичної та громадянської активності;

- сприяння розширенню простору свободи, плюралізму, комунікації;

- здійснення, охорону та захист основоположних (засадничих) людських прав і свобод;

- узвичаєння практики активного, відповідального, злагодженого, гуманного й безпечного співбуття;

- верховенство права;

- поділ влади;

- громадський контроль за діяльністю органів влади.

Будучи механізмом, що поєднує людей у спільному вирішенні колективних проблем співіснування, різновидом співпраці вільних, діяльних, відповідальних особистостей, публічна політика разом виявляється способом і результатом гуманізації суспільно-політичного життя держави. Це конститує людиноціннісний пріоритет соціальних процесів, забезпечуючи осмислення людиною колективної буттєвості через (само)розуміння себе, сенсу власного існування та співіснування з іншими у спільному світі, тобто через пізнання в собі вселюдського (людности й людяности) та актуалізацію своїх позитивних можливостей в їх спільному використанні (з урахуванням інтересів інших), відбиває повноту людського життя і значущу цінність його універсальності, вносить діалогічне спілкування, усвідомлену взаємодію, цілевизначення, взаємоповагу гідності і прав.

2.2 Комунікативна складова публічної політики: інтерпретація понять, структурні елементи системи комунікації

Цілком очевидно, що комунікація (в її соціальному звучанні), яка в широкому трактуванні є обміном інформацією між двома або більше особами за допомогою вербальних і невербальних засобів, виникає та відбувається лише в людському середовищі; в її основі лежить здатність людей розмовляти, спілкуватися один з одним. І, правду кажучи, суспільство як цілісний організм, єдина система не може обходитися без комунікативних зв'язків між людьми. Комунікація є тим процесом, що з'являється в суспільстві й водночас забезпечує появу останнього, його функціонування; разом вони існують і розвиваються.

Мовна та візуальна комунікація (як спосіб передачі інформації, інструмент творення соціальних спільнот і політичної влади) не тільки використовувалась, але й осмислювалась уже у прадавні часи.

Родові старійшини, племінні вожді, шамани, згодом царі, імператори, інші правителі прекрасно розуміли, що власний престиж та контроль над підданими у великій мірі залежать від уміння впливати на їхні погляди, тому активно й майстерно володіли мистецтвом формування масової та індивідуальної свідомості підлеглих. Для цього застосовувались усілякі типи вербальних і невербальних повідомлень: стандартні фрази; ритуальне спілкування; набір виразів обличчя та поз і рухів тіла; певні жести; символіка публічних церемоній, архітектурних споруд та монументального живопису (мозаїк, фресок); пропагандистські прийоми, зокрема нерідко ідеологічна індоктринація («промивання мізків»); документовані чи привселюдно оголошені відомості про рішення влади, соціально-політичні процеси й події, які використовувалися для артикуляції та відстоювання групових інтересів; тощо.

Вивчення питання «комунікативна складова публічної політики» варто розпочати із з'ясування змісту загального поняття «комунікація».

Зразу зазначимо, що спостерігаються різні підходи до інтерпретації розгляданого поняття та численні дефініції, які охоплюють ті чи інші сторони комунікації, її найістотніші ознаки.

Не ставлячи за мету аналіз усього спектра концепцій, виокремимо магістральні лінії розроблення проблеми. Тут стануть у пригоді результати проведених фахівцями досліджень у багатьох галузях науки (зокрема висвітлені в: [3; 157; 161–162; 172; 182; 297; 308]), які вважаємо необхідною та достатньою умовою нашої розвідки: вони дають нагоду просуватись уперед, до досягнення цілі дисертаційної роботи, не заглиблюючись у деталі напрямів спеціальних досліджень.

Можна окреслити три підходи до розуміння терміна «комунікація», які водночас об'єднані одним завданням – визначити логічне відношення між поняттями «комунікація» і «спілкування».

Перший підхід пов'язаний з ототожненням цих понять («інформаційний обмін у суспільстві»).

Другий – із розділенням понять «комунікація» і «спілкування». У межах цього підходу існують певні гіпотези з різним трактуванням обох термінів.

Перша гіпотеза: комунікація – поняття вужче за спілкування.

Деякі автори осмислюють комунікацію як аспект спілкування, бо спілкування, на їхній погляд, має і практичний (матеріальний), і духовний (інформаційний), і практично-духовний характер. Також звертають увагу на відмінності між визначальними особливостями самого зв'язку.

Спілкування, наголошують, є суб'єкт-суб'єктний зв'язок. Через те воно діалогічне: це двонаправлений процес, де нема відправника й одержувача повідомлень – є співрозмовники, «співучасники спільної справи», рівноактивні партнери, між якими циркулює інформація. (Виходить, що мета спілкування – не так обмін інформацією, як пошук спільної позиції, творення спільності людей, що згуртовані загальною справою, залучення суб'єктів до інтеракції, участі? – *Н. Є.*)

Комунікація же суб'єкт-об'єктний зв'язок. Вона монологічна. Це інформаційний зв'язок суб'єкта з об'єктом – людиною, твариною, технічним пристроєм, однонаправлений процес передачі повідомлень: інформація лине в один бік, від відправника до пасивного одержувача, який повинен інформацію сприйняти, зрозуміти (правильно декодувати), добре засвоїти й відповідно до цього вчиняти [матеріал за: 3, с. 79; 172, с. 206–208; 182, с. 5–6; 308, с. 50].

Інші фахівці вважають, що спілкування має триєдину структуру, в якій комунікація є однією зі сторін. Ця комунікативна сторона являє собою обмін інформацією між індивідами, що спілкуються. Інтерактивна складова спілкування полягає в організації взаємодії між ними, тобто в обміні не тільки знаннями, ідеями, але й діями. А перцептивна – це процес сприйняття і пізнання партнерами у спілкуванні один одного та встановлення на цій основі взаєморозуміння [матеріал за: 172, с. 207; 182, с. 6].

Друга гіпотеза: комунікація – поняття більш широке, ніж спілкування.

Прихильники цього наукового положення виокремлюють три форми комунікаційної діяльності, залежно від цільових установок учасників: 1) суб'єкт-суб'єктне відношення як діалог рівноправних партнерів, що і є спілкування; 2) суб'єкт-об'єктне відношення, властиве комунікації у формі управління, коли комунікатор розглядає реципієнта як об'єкт комунікативного впливу, засіб досягнення своїх цілей; 3) об'єкт-суб'єктне відношення, що притаманне комунікації, яка виявляється у формі наслідування, коли реципієнт цілеспрямовано обирає комунікатора як зразок для відтворення, а останній може навіть і не усвідомлювати своєї участі в комунікаційному акті.

Якщо комунікативне спілкування – це діалог співрозмовників, то управління і наслідування – монолог в усному, письмовому або пантомімічному (поведінковому) вигляді. Отже, тут спілкування характеризується як одна з форм комунікаційної діяльності [матеріал за: 182, с. 6].

Третій підхід до проблеми співвідношення комунікації та спілкування базується на понятті інформаційного обміну.

На думку виразників такого підходу, спілкування не вичерпує всіх інформаційних процесів у суспільстві. Ці процеси насичують увесь соціальний організм, пронизують усі його підсистеми, наявні в усіх фрагментах суспільного життя. Проте вербальні повідомлення складають лише невелику частину інформаційного обміну; в решті випадків обмін інформацією проводиться в немовних формах: носіями інформації є не тільки невербальні сигнали (міміка, жести, інтонація тощо), але й предмети природи та матеріальної культури.

Саме тому терміном «спілкування» позначаються виключно ті процеси інформаційного обміну, які є специфічно людською діяльністю, що направлена на встановлення та підтримання взаємозв'язку, інтеракції між людьми, та здійснюються переважно вербально, через мову й мовлення. Усі інформаційні процеси в суспільстві номінуються як «соціальна комунікація».

Висновок: найзагальнішим поняттям стає «комунікація» (інформаційний обмін), менш широким – «соціальна комунікація» (інформаційний обмін у суспільстві) та найвужчим, яке головно стосується особливого, вербального, різновиду соціальної комунікації, – «спілкування» [матеріал за: 182, с. 6].

Ця позиція видається слушною і доцільною. Комунікація та спілкування – процеси, що органічно пов'язані з обміном інформацією між системами, які взаємодіють. Відповідно, визначення поняття інформації впливає на зміст і обсяг понять «комунікація», «спілкування» та співвідношення між ними.

Існує чимало дефініцій «інформації»; ті чи інші галузі знання по-різному потрактовують цей термін.

У цілому відмінності значеннево-сміслового навантаження поняття «інформація» обмежуються уявленнями про: відомості / вісті про щось; сигнали / імпульси в технічному й життєвому світах; властивість матерії, яка

є відбиттям різноманітності речей живої і неживої природи та тих, що створені людьми.

Розглядаючи інформацію як вияв багатогранності буття в його матеріальній організації, будь-який процес обміну інформацією (взаємозв'язки та дії), включно з тими, що здійснюються в суспільстві, можна описувати за допомогою категорій комунікації.

До слова кажучи, теорія комунікації започаткована на основі математичної теорії зв'язку (або комунікації) Шеннона – Вівера, яку згодом було модифіковано і яка дістала широке розповсюдження, а її поняттєвий апарат усталився: джерело повідомлення, одержувач інформації, інтерпретатор, повідомлення, канал зв'язку, (де)кодування, інформативність, комунікативний / комунікаційний вплив, зворотний зв'язок та ін.

За підсумками вивчення питання про сутність і співвідношення понять «комунікація» та «спілкування», залишаючи поза увагою технічний і біологічний аспекти комунікації як такі, що не вкладаються в рамки об'єкта й предмета дисертації, та зосереджуючись на соціальному значенні, допускаємо коректність синонімізації понять «комунікація» і «соціальна комунікація» при формулюванні результатів нашої наукової розвідки. Зважаючи на те, що об'єктом дослідження є вироблення публічної політики (ухвалення політико-управлінських рішень), не буде помилкою і використання в конкретному контексті терміна «спілкування» [87].

Принагідно звернемо погляд і на проблеми відповідності терміна поняттєвому значенню та вживання семантичних варіантів термінів.

Зокрема, до цих пір нема чіткості щодо найменування сторін у процесі соціальної комунікації.

Одні автори ініціатора комунікації, відправника інформації називають комунікатором, а одержувача – комунікантом [305, с. 40–41, 44, ін.] або реципієнтом [57, с. 54; 70, с. 41, ін.; 79, с. 32; 143; 162, с. 142, ін.; 254, с. 40–41, ін.; матеріал за: 297, с. 352; 308, с. 50]; другі – застосовують такі терміни, як: «комунікант» для позначення джерела, передавача інформації, а для того,

хто її сприймає, – «комунікат» [22, с. 31; 147, с. 214, 216–218; 180; 246, с. 22–26, 29, ін.] або «реципієнт» [115; 259, с. 8–9, ін.]; треті – обох разом іменують комунікаторами [180; 246, с. 24–25, 29, 40, ін.] або комунікантами [30, с. 41; 114, с. 25, 30, ін.; 147, с. 212, 214, 216; 297, с. 351–353]; тощо.

На нашу думку, доречно дотримуватись єдиного підходу до використання термінології на позначення учасників комунікації – послуговуватися тими термінами, які виражають змістовне наповнення понять та практика вживання яких є звичною і правильною (щоправда, суперечки лінгвістичного характеру продовжуються і досі):

– адресант (автор, мовець) – джерело повідомлення, ініціатор комунікації, відправник інформації;

– адресат (слухач, читач, глядач, інтерпретатор, аудиторія) – одержувач чи реципієнт (від англ. recipient – одержувач, до речі, як і *техн.* приймач [345]) інформації, споживач повідомлення.

Відповідають словотвірній нормі української мови також іменники «комунікант» і «комунікат», які формують опозицію активного – пасивного учасників, суб'єкта дії та її об'єкта, так само, як конструкція «адресант – адресат».

Щодо морфологічної будови «комунікатор», то її питома українська номінація суб'єкта викликає певні сумніви.

Виникнення цієї лексеми відбулося за допомогою запозиченої основи, що має греко-латинське походження, згідно з яким суфікс -ор указує на назви професій, дійових осіб, знарядь праці, механізмів, приладів тощо (наприклад, лектор, кредитор, актор, мотор, генератор та ін.). Таке формальне транскрибування іншомовної лексики призвело до того, що «комунікатор» витлумачується і як «фахівець з поширення інформації», і як «передавальний механізм; стільниковий телефон з функціями КПК (кишеньковий персональний комп'ютер)» [113].

Уважаємо, що національну термінологію треба творити з перейнятих іноземних слів відповідно до правил української мови, в якій уже закріплено

семантичні співвідношення із суфіксами -ант і -ат, тобто філологічно оптимальним буде застосування нормативних «комунікант» («адресант») та «комунікат» («адресат»), а не скалькованого слова «комунікатор».

Лишається відкритим питання про використання прикметників-означень «комунікаційний» і «комунікативний». Дискусії тривають на рівні всенаукового дискурсу, окремих комунікаційних наук, практики у сфері реклами, маркетингу, журналістики, PR тощо. Фахівці або уподібнюють ці терміни, і вони робляться взаємозамінними, або розрізняють їх, але відмінності варіюються залежно від професії, індивідуальної культури (освіти, сленгового лексикона, досвіду та ін.).

Абсолютно зрозуміло, що пароніми «комунікаційний» – «комунікативний» похідні від базисного поняття «комунікація».

У словнику української мови «комунікація» трактується як: «1. спец. Шляхи сполучення, лінії зв'язку тощо. 2. Обмін інформацією, спілкування. 3. лінгв., рідко. Те саме, що спілкування; зв'язок» [117].

За цими семантичними напрямками розмежовуються «комунікаційний» – прикметник до «комунікація» в першому значенні [116], стосується техніко-технологічного аспекту передавання інформації, та «комунікативний» – прикметник до «комунікація» в другому значенні та до іменника «комунікативність» [111], що має відношення до царини мови, мовлення, спілкування, соціокультурного процесу.

Примітка. *Комунікативність, те саме, що й комунікабельність (контактність), – здатність до спілкування, контактів; зв'язок, спілкування, контакти між ким-, чим-небудь [112].*

Витлумачення лексем «комунікабельність», «контактність» також доповнюється вказівкою на такий відтінок значення, як «товариськість» [110;125]. До того ж морфема «контакт» містить у собі змістовні елементи «взаємна узгодженість у роботі; взаєморозуміння», а похідні від неї, зокрема «контактний», «контактувати», – ознаки «тісного спілкування;

легкості встановлення та уміння підтримувати особисті, ділові й т. ін. стосунки / відносини з ким-, чим-небудь» [123–124; 126].

Місце тлумачення у словниковій статті і ремарка «З. лінгвістика, рідко» свідчать, що найуживанішими словами є «комунікація» (в першому значенні – як шляхи, засіб, знаряддя сполучення) та утворена від цієї основи прикметникова форма «комунікаційний».

Однак, як стверджують учені, характеристика поняття «комунікація» не вичерпується дефініціями в «класичних» тлумачних словниках; зміна уявлень про потенціал комунікації в управлінських, політичних процесах, психології, вихованні тощо спричинює появу чималої кількості визначень цього поняття, що дає нагоду дослідникам із різних галузей наук преференційного використання паронімів: «комунікаційний» – канал, засіб, структура, суб'єкт як носій повідомлення та ін.; «комунікативний» – суб'єкт взаємодії, процес, повідомлення тощо [24, с. 150–151].

До того ж аналіз лексичної сполучуваності слів показує, що прикметник «комунікаційний» здебільшого сполучається із загальнолітературними словами з конкретним значенням або є частиною термінів, пов'язаних з «інформаційними технологіями»; «комунікативний» постає атрибутом до іменників з абстрактним значенням [цит. за: 24, с. 147].

З огляду на відтінки значення цих одиниць серед підходів до застосування термінологічного апарату вихідною точкою вважається розгляд комунікації, з одного боку, як структури, системи, з іншого – як процесу.

Під час розгляду комунікації як структури варто говорити про комунікаційні структури, системи та процеси (тобто зміни структури, стану системи). Якщо ж визначаємо поняття «комунікація» як процес обміну інформацією, то правильним буде сказати: комунікативні зв'язки, відносини, процес [цит. за: 141, с. 30].

Український учений В. В. Литвиненко підкреслює потребу розрізнення понять у контексті їх належності до систем комунікації: «комунікаційна система» – це технічна комунікація, вона призначена для управління

процесами обміну, передавання інформації; «комунікативна система» – це мовленнєві форми й засоби, за допомогою яких відправник та отримувач обмінюються інформацією. Комунікативні системи, на думку автора, є складниками комунікаційної системи; функціонування пов'язаних систем можна описати за схемою: в рамках комунікаційної системи інформація з першої комунікативної системи – від відправника, через будь-які види соціальних комунікацій (технології передачі інформації) потрапляє до другої комунікативної системи – до одержувача [141, с. 31–32].

Заслуговує на особливу увагу позиція фахівчинь із питань розвитку інформаційного суспільства А. В. Баровської та І. О. Коваль щодо за інтегральним принципом: 1) відносність до іменника «комунікація» у значенні системи засобів, ліній зв'язку або як процесу формування спільних смислів, комунікування з метою забезпечення участі; 2) за лінгвістичною пасивністю – активністю станів дій, що стосуються комунікації в другому значенні цього поняття: дія, здійснювана над комунікацією (пасив), створює непроцесуальну ознаку «комунікаційний», а активна дія, виконувана за допомогою комунікації, у спосіб установаження комунікації, взаємодії, – ознаку «комунікативний» (наприклад, дослідження процесів комунікації в органах державної влади – це комунікаційний аудит; діяльність, спрямована на донесення певних смислів, ідей, – процес комунікативний) [24, с. 152–153].

Безперечно, такий підхід сприятиме однозначному трактуванню сутності соціальних процесів, підвищенню ефективності управління ними та досягненню намічених цілей і результатів.

Справу поняттєвого змісту й розрізнення термінів визнаємо вкрай важливою, бо від термінологічної чистоти мови (що є однією з її комунікативних якостей) не в останню чергу залежить ступінь сприйняття та усвідомлення інформації під час спілкування, відтак досягнення порозуміння і злагоди.

Ця проблема повністю вкладається в актуальність дисертаційної розвідки зважаючи на значущість гуманітарного фактора в розвитку людської

спільноти й гуманізації публічного управління взагалі та роль мовного чинника (передусім тих аспектів, що реалізуються безпосередньо в діалогічному спілкуванні і являють собою логос [слово, породжене розумом], етос [морально-ціннісні орієнтири], пафос [емоційно-почуттєвий інтелект], топос [правила мовлення, мовні формули / зразки думок та їх вираження]) в політичному дискурсі зокрема.

Примітка. «Топос» у перекладі з грецької – «місце», «місцевість» [366]. Починаючи з античності, це місце як у прямому значенні – географічний простір (скажімо, населений пункт), так і в переносному сенсі – мислинневий простір. Топос, за давньогрецьким науковцем-енциклопедистом Арістотелем, – це «діалектичне» або «риторичне місце», тобто «загальне місце», смислові моделі, де оратор може «знаходити» аргументи відповідно до конкретної теми [15].

Як влучно наголошує В. А. Гошовська, українська політологиня, громадська діячка й науковиця, дослідниця з-поміж іншого філологічних питань у політичних та адміністративно-управлінських організаціях і процесах, літературна форма української мови в сучасному світі «єдина здатна обслуговувати всі комунікативні потреби суспільства та представляти державу в міжнародному гуманітарному колі» [56, с. 10].

Комунікативний процес (взаємодію, обмін інформацією / смислами) вчені розглядають як систему, описуючи його через набір пов'язаних властивостей / ознак як певну схему. Специфіка цього процесу як явища, що полягає в цільовому спрямуванні та розмаїтості засобів множинних соціальних комунікацій, визначає особливості моделювання динамічних зв'язків у суспільстві, між людьми, яке «не може відмежуватись від “людського фактора”» [цит. за: 79, с. 29].

Є немало моделей комунікації загальнотеоретичного та прикладного характеру, які створені в рамках різних дисциплін природничо-технічного й соціогуманітарного знання, кожна з яких по-своєму віддзеркалює структуру і принципи функціонування цієї системи взаємозв'язку.

Застосування тих чи інших моделей (серед яких опорні – соціологічні, психологічні, семіотичні [179, с. 3]) у сфері публічного управління дає змогу як розширити уявлення про механізми публічної політики, так іноді й утрудняє поняття про відносини та інтеракції суб'єктів, процес їхнього спілкування заради ухвалення і виконання політичних рішень.

Ми не плануємо аналізувати всі відомі моделі; вони детально описані в літературі з теорії комунікації, що поєднує результати досліджень шерегу наук – філософії, соціології, психології, електротехніки, політології, лінгвістики, управління тощо. Для нас важливо з'ясувати базові елементи комунікативного процесу для ліпшого розуміння системи комунікації державних та суспільних учасників формату публічної політики.

Наведемо положення найрозповсюдженіших і фундаментальних моделей.

Ще в «Риториці» Арістотель зазначив: «Промова складається з трьох елементів: із самого оратора, з предмета, про який він говорить, та з особи, до якої він звертається; якраз вона і є кінцевою метою всього (я маю на увазі слухача)» [311, с. 33]. У цій, очевидно, одній із перших моделей комунікативного акту виокремлюються три компоненти: суб'єкт (оратор) – предмет (текст) – об'єкт (слухач, аудиторія) або, сучасною мовою, комунікант – повідомлення – комунікат.

Вивчення проблем комунікації започаткував американський політолог і дослідник пропаганди Гарольд Дуайт Лассвелл, який розглядав комунікацію як складний процес зі своїми соціальними функціями, внутрішньою структурою та загальною спрямованістю.

Запропонована ним у 30–40-х рр. ХХ ст. «п'ятипитаннева» модель комунікаційного ланцюга нині хрестоматійно називається лінійною (одновекторною) бігевіористською (від англ. behaviour – поведінка, манери; *техн.* режим (роботи) [316]) або моделлю персвазивного акту / акту переконання (від лат. persuasio – умовляння; переконання [335]). Комунікація осмислюється як односторонній потік інформації, прямий вплив на

реципієнта, який є лише об'єктом, що реагує на сприйняту інформацію за принципом «стимул – реакція».

Лассвелл описав комунікативний процес за допомогою п'яти головних компонентів. Його модель розкривається в силу послідовної відповіді на запитання: джерело інформації (хто?), повідомлення (що говорить / передає?), засіб зв'язку (яким каналом?), адресат (до кого?), ефективність (із яким результатом?).

Потім ця схема («комунікативна формула Лассвелла») стала основою інших моделей – принаймні через те, що ілюструє коло центральних проблем комунікативістики (галузі наукового знання, яка вивчає комунікацію, політичну включно).

Подальші розробки цієї моделі суттєво доповнили її; розлога версія складових акту комунікації має вигляд ряду запитань, як-то: хто, з яким наміром (метою), в якій ситуації (за яких обставин), що передає, застосовуючи які ресурси (засоби, технології і под.), яку стратегію, домагаючися впливу на яку аудиторію, з яким результатом [за: 70, с. 74; 75, с. 10; 146, с. 427].

Лассвелл також створив функціоналістську теорію масової комунікації – виділив важливі функції масмедіа як ресурсу для їх використання індивідами: новини й інформування (знайомлять аудиторію з поточними подіями суспільного життя, тим самим впливаючи на «встановлення порядку денного»); редагування (інтерпретують значення повідомлень, породжуючи так перспективи, з позиції яких оцінюватимуться події); відторгнення (засуджують небажану поведінку); соціалізація (формують установки, вірування та поширюють культурні зразки насамперед на наступні покоління) [за: 101, с. 55; 146, с. 427].

Перевага формули Лассвелла полягає в тому, що вона одночасно є і модель дослідження комунікаційного процесу, й розгорнутий план власне комунікативної дії.

Однак комунікація розуміється дещо спрощено, як лінійний, імперативний, монологічно-спонукальний акт: комунікант – відправник повідомлення, в тій чи іншій мірі намагається вчинити вплив / змінити переконання, поведінку адресата – аудиторії (масової, спеціалізованої, окремих людей); активність реципієнта, його реакція-відповідь, тобто вплив на комуніканта, – зворотний зв'язок – не передбачається.

Ідеї Лассвелла щодо ефективності комунікативної дії (його висновок про те, що за сприяння масмедіа ті, хто їх контролює, можуть виконувати демократичну функцію – розповсюджувати такі повідомлення, що підіймають свідомість «простої людини» до рівня поглядів «спеціаліста і лідера», за умови, що «влада тримається не на перекрученні дійсності» [101, с. 56]), на нашу думку, надто оптимістичні, бо містять далеко не безперечне допущення, що повідомлення завжди викликають певний жданий наслідок (у цілому результативність комунікації оцінювалася на підставі поміченого в ході аналізу інтересу до змісту повідомлення).

Проте, ця модель, а саме її питаннева структура персвазії, і тепер з успіхом використовується для планування емпіричних досліджень із чітко визначеною кінцевою метою.

Згодом, як висловлюються науковці, Ф. Балль критично розвинув схему Лассвелла, ввівши поняття зворотного зв'язку як прямого або опосередкованого виявлення реципієнтом свого відношення до інформації «комунікатора» [146, с. 427].

На подальшому розробленні моделей комунікативних процесів суттєво відбилися міркування Клода Елвуда Шеннона, американського вченого-електротехніка й одного із засновників теорії інформації, та його колеги-математика Воррена Вівера, які стосуються вирішення прикладних завдань щодо передачі інформації різними технічними каналами зв'язку.

Запропонована ними наприкінці 40-х рр. минулого сторіччя (і пізніше переглянута) модель описує розгалужену систему елементів комунікаційного процесу: джерело, повідомлення, передавач і приймач – пристрої-

перетворювачі сигналів (здійснюють кодування та декодування інформації), канал передачі, одержувач повідомлення.

Автори математичної теорії зв'язку (або комунікації) наочно продемонстрували, що повідомлення, яке передається по каналу (лініях) зв'язку, не завжди приводить до очікуваного результату, тому що під час передачі зазвичай, як наслідок неідеального стану каналу, виникає механічний шум (спотворення або перешкоди, які впливають на сигнал). Отже, належне повідомлення, що створене джерелом, та повідомлення, яке одержав адресат, тією чи іншою мірою відрізнятимуться одне від одного, матимуть неоднаковий зміст, відмінності в смисловому значенні. Зрозуміло, що в цій ситуації учасники комунікації намагаються максимізувати кількість інформації, яка передається по лінії зв'язку.

Виходить так, що, за Шенноном – Вівером, подолання технічних шумів досягається завдяки надлишковості інформації / надмірності сигналів (до речі, аналогічним чином відбувається спілкування людей природними мовами – *Н. С.*): чим більше інформації, сигналів містить система, тим більший ступінь її визначеності, тож і впорядкованості, проте занадто великий обсяг підвищує вірогідність невизначеності – з'являється інформаційний шум [за: 75, с. 10; 79, с. 30; 180].

Попри беззаперечні здобутки у вивченні технічних систем трансмісії сигналів / інформації, виокремлення основних компонентів, які стали підґрунтям для поняттєво-термінологічного апарату комунікаційної науки, модель Шеннона – Вівера вважається обмеженою через те, що головно концентрує увагу на технократичності та кількісному аспекті комунікації, абстрагуючися від питань змістовного наповнення інформації: з позиції опосередкування процесу встановлення і підтримання контактів між індивідами певними технічними засобами не важливо, яке повідомлення передається та чи «збігаються» ідея повідомлення, відправленого джерелом, із тією ідеєю, що виникла в свідомості одержувача.

У цій моделі враховано наявність шуму, спричиненого зовнішніми силами, зокрема каналом комунікації; однак комунікативний шум може бути зумовлений і внутрішніми факторами (психологічними, семантичними тощо). Також тут, як і у формулі Лассвелла, бракує елемента «зворотний зв'язок», що не дає ресурсу коректувати вплив на реципієнта, домагаючися бажаної поведінки останнього.

Узагалі лінійні моделі комунікації, які походять від досліджень ліній зв'язку, є результатом застосування кібернетичного підходу до розуміння суспільних явищ. У системі інформаційного обміну людині відводиться місце лише як її механічній частині, як «джерела» чи «приймача». Комунікація постає обміном сигналів, смисл яких не вкладається в ціннісні рамки комунікаційної системи.

Утім очевидно, що вивчення соціальних відносин і дій невіддільне від розкриття та реалізації сутнісних сил і духовних потреб особистості – всього того, що надає «людського виміру» системі (від індивіда до суспільства в цілому) та зовнішньому середовищу, забезпечуючи необхідність упровадження гуманістичного (й гуманітарного) підходу в комунікаційних процесах управління та будучи значущим чинником комунікативної взаємодії для розв'язання колективних проблем життя і розвитку спільноти.

Істотний внесок у моделювання комунікативних процесів, адаптування комунікаційних елементів до нетехнічних умов спілкування з наголошенням на акціях учасників здійснили американський соціолог, письменник і журналіст Вільбур Ланг Шрамм та французький соціолог і психолог Мелвін Лоуренс Дефлер (Де/де Флер). Їхні теорії започаткували відхід від спрощеного лінійного трактування інформаційного обміну та розроблення кругових (циклічних) моделей масових комунікацій.

Хоча дослідники й перебільшували симетричність комунікації («рівноправне спілкування двох учасників»), моделі, запропоновані ними, можна вважати базовими для визначення окремих компонентів політичної

комунікації (хай автори й не використовували теперішні поняття «комунікант», «реципієнт» і їм подібні терміни).

У 1954 р. Шрамм у статті «Як працює комунікація» яскраво окреслив циклічний характер цього процесу. Суть його циркулярної моделі полягає в тому, що суб'єкти комунікації – джерело та одержувач – є співтворцями комунікативного акту, виконують функції відправлення і прийняття повідомлень (сигналів) одночасно й порівно, періодично міняються комунікативними ролями, по черзі закодують, розкодовують та інтерпретують інформацію. Тобто комунікація виглядає нескінченним і безперервним процесом обміну повідомленнями.

Кожен учасник підходить до розшифровки сигналу зі своїми критеріями (залежно від життєвого та професійного досвіду, рівня знань, соціального стану тощо), тому може приписати символам інше значення, ніж відправник, зрозуміти повідомлення інакше, ніж того бажає його джерело. Отак з'являється комунікативний шум (термін «шум» має той же смисл, що й у технічній мові, – це все, що призводить до «перекручування» вихідного сигналу, тут – змісту повідомлення).

Мінімізувати наслідки шуму та підвищити ступінь відповідності між переданим і прийнятим значенням повідомлення, а саме зробити спілкування результативним (ефективним), можна завдяки зворотному зв'язку / фідбеку (від англ. feedback [322]) – зворотному повідомленню, що дає нагоду уявити, чи правильно було розшифроване вихідне повідомлення, відкоректувати його та знов закодувати й відправити. Отже, будь-яка зі сторін дістає можливість корегувати власні наміри, цілі, дії, набуваючи «спільного досвіду» – узгоджених позицій, ідей, символів [за: 79, с. 32; 180].

Важливими в теорії Шрамма є психологічні особливості учасників комунікативного процесу, тому що вони впливають на витлумачення повідомлень. Іншими словами, психічний стан, культурний рівень і обумовленість (освіта, характер, здібності та інтереси, потреби й мотиви, географічне походження, соціальне оточення та ін.), стать, вік тощо

відбиваються на тому, як люди сприймають і осмислюють навколишній світ, отож і повідомлення, що отримують.

Нинішні науковці наводять цитату Шрамма: «...хто вивчає комунікацію, вивчає людей, які вступають у стосунки між собою, своїми групами, організаціями і суспільством у цілому. Вони впливають одні на одних, інформують одних і стають поінформованими з боку інших, навчають одних і вчаться у інших, розважають одних і розважаються зусиллями інших за допомогою певних знаків, що існують незалежно від кожного з них. Щоб зрозуміти процес комунікації, потрібно зрозуміти як люди поєднані між собою» [цит. за: 146, с. 427].

Отже, концепція Шрамма, яка акцентує механізм зворотного зв'язку (циклічність, інтерпретація повідомлення, особистісні якості й риси, націленість на взаєморозуміння), на противагу лінійним, одновекторним моделям, передбачає двонаправлений потік інформації та діалогічний зв'язок, коли учасники в рівній мірі взаємодіють між собою, обмінюючися повідомленнями / сигналами, для досягнення відповідності їх значень.

У середині 60-х рр. ХХ ст. Дефлер доповнив схему комунікаційного акту Шеннона – Вівера петлею зворотного зв'язку, і вона набула такого вигляду: початкова ідея («значення») трансформується в повідомлення, що його відправник переводить в інформацію, яка передається по каналу одержувачу; далі йде продовження інтеракції у зворотному напрямку – адресат декодує інформацію в повідомлення, яке перетворюється ним в ідею («значення»). Значеннєва відповідність повідомлення, відправленого джерелом та усвідомленого адресатом, є показником результативності комунікації [за: 75, с. 10]. Однак, із погляду Дефлера, через наявність шуму абсолютна відповідність буває нечасто.

Ця модель багатовекторна, зі змінними комунікативними ролями учасників; також визнається необхідність зворотного зв'язку як інструменту зближення смислів, ідей. Але функції ініціатора комунікації, який тільки

формулює «значення» як повідомлення, і адресата, який лише відновлює це «значення» з одержаного повідомлення, чітко розмежовані.

Особливу важливість для розроблення теорії соціальної комунікації мають праці Пауля (Пола) Фелікса Лазарсфельда, австрійсько-американського вченого, провідного спеціаліста в галузі методології соціальних наук і застосування математичних методів в емпіричній соціології, та Бернарда Рубена Берельсона, американського політолога, відомого дослідженнями впливу масмедіа на аудиторію. Автори оприлюднили результати вивчення громадської думки при прийнятті рішення у сфері політики та висновки щодо неоднозначної реакції аудиторії на масову інформацію.

У 1955 р. ці положення були об'єднані в концепцію двоступеневого (пізніше – багатоступеневого) потоку комунікації (модель Каца – Лазарсфельда), суть якої така: (1) поширювана медіа інформація (ідеї, погляди) спочатку досягає безпосередньо свідомости «лідерів думок» і (2) через них, їхній авторитет, тепер уже опосередковано, сприймається іншими – «послідовниками думок», під час прямих контактів у горизонтальній площині, тобто в міжособистісному спілкуванні, в неформальній обстановці, в рамках однієї соціальної групи [за: 70, с. 76; 101, с. 59–61; 146, с. 427; 179, с. 45; 180].

Розвитку розуміння комунікації як двостороннього зв'язку сприяли розвідки австрійсько-американського психолога Фріца Гайдера та американського соціолога і психолога Теодора Міда Ньюкомба, предметом яких є вплив відносин індивідів (їхніх симпатій чи антипатій, інтересів, очікувань) на характер і результат комунікативної взаємодії (інтеракційний підхід).

Згідно з ідеями науковців взаємовідносини «симетричні», коли обидва учасники позитивно сприймають один одного й однаково – позитивно або негативно – ставляться до третьої особи чи об'єкта навколишнього

середовища; всі «незбалансовані» (або «ненормальні» [179, с. 231]) варіанти прагнуть вирівнювання.

Базуючися на цій гіпотезі, обґрунтовується бачення того, що комунікація виникає як реакція у відповідь на «порушення симетрії», її загальна тенденція – узгодження позицій суб'єктів і підтримання «балансу» в системі взаємних установок. А це означає підсилення комунікативної діяльності, тобто активізацію пошуку, передачі інформації, обміну повідомленнями, корегування поведінки.

Модель Гайдера – Ньюкомба, разом з іншими, які також основані на «балансних» концепціях, стали поштовхом до розгортання спіральних моделей соціальних комунікацій (на противагу циклічним тут зворотний зв'язок від реципієнта повертається не в ту саму точку, з якої почалася комунікація, а робить новий виток взаємодії на іншому рівні).

Семіотичний напрям комунікативного моделювання походить із функціональної теорії акту комунікації американського мовознавця і філолога Романа Осиповича Якобсона.

Примітка. *Семіотика – наука про знаки та системи знаків (мовні й немовні), що їх використовують у людському суспільстві для передавання інформації [255].*

Застосовуючи ідеї Шеннона – Вівера до лінгвістики, він виокремлює шість факторів, які утворюють його модель контактування (адресант, адресат, контекст або референт, повідомлення, код [однаковий для учасників], контакт). Названі складники перебувають у різних видах зв'язку й відношення із функціями: кожному з них «відповідає особлива функція мови», з-поміж яких найістотнішою для спілкування вважається фатична (підтримання саме зв'язку, не беручи до уваги обмін інформацією). Ця функція – компонент контактної функції в цілому; остання є сутньою характеристикою комунікативного процесу, через неї проявляються всі шість чинників взаємодії.

Модель Якобсона, як і модель Шеннона – Вівера, не має зворотного зв'язку, хоча, на думку дослідників, у ній «уже є натяк на певну реакцію-відповідь реципієнта» [131, с. 85], принаймні, допускається теоретична можливість цього [за: 79, с. 30–31; 131, с. 84–85].

Наступники Якобсона на полі соціолінгвістичної комунікації не тільки перейняли, але й розвинули його погляди.

Зокрема, естонський культуролог, філолог і літературознавець, автор поняття «семіосфера» (простір, в якому відбуваються комунікативні процеси) Юрій Михайлович Лотман стверджував, що модель Якобсона надто абстрактна, не охоплює всіх комунікацій у культурі.

Не може бути абсолютно однакових кодів та однакового обсягу пам'яті в мовця і слухача, бо вони самі не еквівалентні. «Мова – це код плюс його історія», – цитує Г. Г. Почепцов, український учений, спеціаліст у царині комунікативних технологій, вислів Лотмана в його критиці концепції Якобсона. І додає: «За повної подібності мовця та слухача зникає потреба в комунікації взагалі: їм не буде про що говорити» [179, с. 57–58].

Для Лотмана комунікація – багатовекторна діалогічна система контактів, що є «перекладом тексту з мови мого “я” на мову твого “ти”». Така здатність обумовлена тим, що коди обох учасників, хай і не тотожні, але утворюють безліч перехрещень [за: 179, с. 58].

Ідея розбіжності кодів чітко простежується в Лотмана в рамках аналізу «літературної» комунікації: в результаті кількарязового звернення до художнього тексту з'являється нова інформація, інше знання. Цей феномен читання вже знайомого тексту наводить автора на висновок про два типи одержання / зростання інформації: один – уся інформація надходить іззовні; другий – іззовні надходить лише частина інформації, яка стає каталізатором, що викликає збільшення інформації в свідомості реципієнта.

У першому випадку маємо справу з пасивним одержанням інформації, «спостереженням», коли індивід чи колектив переважно будуть виконавцями або зберігачами інформації. У другому – йдеться про активне споживання,

«смыслопородження»; тут реципієнту вготовано роль творця інформації, який привносить у комунікативний процес щось своє – оригінальний погляд на речі, новий смисл, – у результаті цього в системі виникають інші тексти, повідомлення [за: 131, с. 86–87; 179, с. 57–61].

Лотман виокремлює також дві комунікативні моделі: «Я – Він» та «Я – Я». Останню йменує автокомунікацією. Повідомлення, одержане внаслідок сприйняття інформації з особистою інтерпретацією, далі під впливом різних чинників модифікується, робиться «точнішим, правильнішим» для суб'єкта. Передачу повідомлення самому собі Лотман потрактовує як «перебудову власної особистості» [за: 179, с. 61].

Нинішні науковці звертають увагу на те, що діалогічний принцип моделі комунікативного акту й семіосфери в цілому в Лотмана сформувався за сприяння ідей діалогізму в культурі, які пов'язують з ім'ям ученого-мислителя, літературо- й мистецтвознавця, культуролога Михайла Михайловича Бахтіна.

На думку Бахтіна, комунікативний процес має таку особливість, як діалогічність (він назвав її «поліфонія»), що зумовлено спрямованістю і відносністю будь-якого слова / висловлювання: без адресата (слухача) нема адресанта (мовця). Слово – це двосторонній акт, воно виражає відношення між співбесідниками; діалогічним, за Бахтіним, також є відношення мовця до свого слова.

У діалозі виявляється буття людини, його сутність. Діалогічність пронизує всі відносини життя в суспільстві. Соціальна ситуація і соціальне середовище, в яких відбувається комунікативна взаємодія, повністю визначають її структуру. Тому кожне конкретне висловлення завжди є віддзеркалення «соціальної події – події спілкування, бесіди між людьми». Отже, всяке слово / висловлювання дістає сенсу лише в контексті, в конкретному місці й у конкретний час [за: 79, с. 33; 179, с. 189–190].

Бахтін говорить: «Слово зорієнтоване на співрозмовника, зорієнтоване на те, хто цей співрозмовник: людина з тієї ж соціальної групи чи ні, вищий

чи нижчий (ієрархічний ранг співрозмовника), пов'язаний чи не пов'язаний із мовцем якимись більш тісними соціальними узами (батько, брат, чоловік і т. ін.). Абстрактного співрозмовника, так би мовити, людини в собі, не буває; з ним дійсно в нас не було би спільної мови ні в буквальному, ні в переносному значенні» [цит. за: 179, с. 189].

Незважаючи на те, що тлумачення діалогу в семіотичних концепціях Лотмана й Бахтіна різні, вони дають розуміння комунікації (спілкування, обміну інформацією, смислами) як динамічного процесу, зустрічних дій заінтересованих сторін для досягнення загальної мети.

Зі змістовної сторони діалог постає специфічним відношенням, технологією взаємодії, що має великий аксіогносеологічний потенціал.

У діалогічній інтеракції «сходяться на рівних правах» різноманітні контексти, суб'єкти, унікальні позиції, ідеї, цінності, емоції; відбувається усвідомлення власної сенсовості та смислового наповнення «Іншого»; між партнерами здійснюється духовний обмін; формуються нові позиції. У результаті внутрішній світ учасників змінюється; цілісні особистості «розширюють» себе завдяки прийняттю «значення» одна одної – взаємозбагачуються, «досконалішають»; і водночас посилюються комунікативні ресурси, які втілюватимуться в наступних діалогах.

Отже, у висловленнях (повідомленнях) людина проявляє свої істотні якості, (само)стверджує особисту цінність. Діалогічне спілкування – це визнання значущої цінності кожного, узгодження різнопланових потреб, інтересів, цілей, а також способів їх реалізації як необхідної умови розвитку індивідів та спільнот на гуманістичних засадах.

Підсумовуючи розгляд питання про моделювання комунікації як єдиної системи комунікаційних і комунікативних процесів, зауважимо, що скільки та яких не було би теорій і схем, що описують функціонування цієї складної системи (залежно від наукових напрямів, мети та завдань досліджень, аспектів людської діяльності, конкретно-історичних обставин тощо), всі вони так чи інакше зараховуються до лінійних (односпрямованих) чи нелінійних

(дво- й багатовекторних) моделей, відмінності між якими зумовлені характером підходу до пізнання комунікації – технократичним чи інтеракційним.

Технократичний підхід виник під впливом нових технічних засобів комунікації, збільшення потоків інформації та швидкого технологічного розвитку, головним ресурсом якого є знання; такі зміни засвідчили стан цивілізації, що називається інформаційним суспільством.

Інтеракційний підхід акцентує «людський чинник» – роль людини як учасника взаємодії, спільної діяльності.

Завдячуючи концепціям технічних галузей, маємо достатній категоріальний апарат, що обслуговує комунікаційну систему передачі, обробки й одержання інформації.

Інтеракціонізм, висуваючи на перше місце обопільну активність сторін, яка спрямована на інформаційно-комунікативний взаємозв'язок, взаєморозуміння та взаємообмін, актуалізує гуманістичну сутність комунікації: людина висвітлюється як найвища цінність, а технічні фактори сприймаються лише як засіб, що забезпечує усвідомлення особистістю сенсу власного життя через осмислення різноманітних перспектив у «загальному з іншими» буттєванні (життєтворенні).

У цілому можна стверджувати, що вивчення моделей комунікації допомагає не просто улагодити знання про комунікативні зв'язки, відносини. Важливим є визначення діалогічної направленості в моделюємих процесах як відбиття соціальної реальності; моделі постають алгоритмом людської взаємодії в будь-якій царині суспільного буття, політиці включно (відповідно зміни в моделі комунікації спричиняють зміни в поведінці); також необхідні як інструмент дослідження та управління інтеракціями, в нашому випадку, – держави і громадян (громадянського суспільства), в процесі вироблення та реалізації публічної політики.

Публічна політика, як і інші сфери людської діяльності, закономірно має комунікативне підґрунтя, що проявляється в конкретно-історичних

формах та способах інформаційних зв'язків і відносин, спілкування (взаємодії) різних акторів – індивідів, соціальних груп, інститутів, із приводу колективно значущих інтересів та цілей. Комплекс цих комунікаційно-комунікативних систем утворює своєрідне публічне середовище (простір), в якому відбувається політичний процес, здійснюється політика.

Політичні комунікації в процесі вироблення публічної політики не тільки насичують цей простір інформацією, тобто пов'язані з її продукуванням і поширенням, передачею людського досвіду (знань). Вони є одноцінними зі взаємодією, що демонструє сполучні тенденції буттявання на всіх рівнях, напрямках інформаційного впливу, – соціалізують та активізують громадян, формують громадську думку, консолідують суспільство, координують його розвиток унаслідок інноваціонування механізмів упорядкування спільного життя, беручи до уваги приватні потреби та інтереси, спираючись на узгоджені позиції і рішення.

Політичні комунікації – це особливий вид інформаційно-комунікативного обміну, багаторівневий поліфункціональний феномен; як такий є: формою суспільно-політичних відносин та водночас їх атрибутом – типом організації контактних зв'язків різнопланових суб'єктів через цілеспрямований обмін інформацією, що необхідна для виконання ними специфічних функцій у площині публічної влади й управління; механізмом інтеракцій, співпраці влади і громадськості як основи консенсусної демократії; способом існування та передачі політичної культури (цінностей, знань, переконань, орієнтацій, манер і методів поведінки тощо).

Політичні комунікації структурують та наповнюють ідеями / смислами політичне життя; посилюють інтеграцію елементів політичного процесу; обумовлюють раціональне управління політичною системою, підтримують її життєздатність і сприяють трансформації відповідно до змін у суспільстві; визначають розвиток публічної політики загалом. Створюючи можливість впливу політичних уявлень на соціальні інститути, світогляд громадян, вони

забезпечують стійкі зв'язки між сферами людського буття, функціонування суспільства як єдиної системи, як цілісного організму.

Отже, політичні комунікації характеризують істотні параметри публічної політики як колективної цілеспрямованої взаємодії, відбивають усі аспекти процесу формування і збереження усталених інформаційно-значенневих контактів різних суб'єктів із метою реалізації завдань, які торкаються всього суспільства.

Незважаючи на невинне зростання ролі політичної комунікації у виробленні публічної політики, наукова думка не завжди здатна адекватно осмислити внутрішні зв'язки цього складного явища, зрозуміти сенс історичних перетворень політичних контактів та спрогнозувати їхню еволюцію. Комунікація повністю віддзеркалює змістовні складності, притаманні процесу організації публічного політичного діалогу, який потребує спеціальних засобів інформаційного обміну, налагодження постійних зв'язків, відносин, дій між владними інститутами, між державою і громадянами, у суспільстві в цілому.

Базуючися на тому, що вже з'ясовано, можна впевнено стверджувати, що в чисто термінологічному плані «політична комунікація» похідна від ключового, домінантного слова «комунікація», має ознаки родового поняття «соціальна комунікація», близька за значенням до «спілкування» [87].

У вивченні політичних комунікацій дослідники спираються на два узагальнені підходи, що вбирають у себе основні теорії і моделі:

– інформаційний, за якого комунікація розглядається як формальний рух інформації, пов'язаний із діяльністю медіа, організацією масового інформування населення, способами трансляції політичних знань тощо. Це лінійний, однонаправлений процес, що ігнорує реакції сторін, передусім реципієнта, не залежить від соціального, історичного контексту;

– соціальний, у межах якого значущості дістає суспільна специфіка інформаційного обміну, що проявляється в суто людському – в здатності людини мислити, аналізувати інформацію, відтворювати в думках смисл

предметів і явищ, які відбиває інформація, робити передбачення, планувати дії (мислення має індивідуальні психологічні властивості та перебуває у стані взаємовпливу із зовнішнім середовищем, що репрезентований часом, простором, текстом [знаками, символами] інформації); а також у спільному характері людського життя, в якому особистості з'єднані між собою через обмін сенсами і вчинками за посередництва мови / мовлення.

У нинішньому розумінні термін «комунікація» закріпився в політичній літературі не так давно, десь у другій половині ХХ ст.; до того його використовували тільки як технічний термін. Хоча деякі показники, що зараз охоплюються цим поняттям, з'явилися раніше: як зазначають науковці, ймовірно, одним із перших уживань «комунікації» в політологічному контексті слід уважати твердження німецького вченого Фрідріха Ратцеля, яке датується початком ХХ ст., про те, що «передача інформації в політичному відношенні є найважливішою зі всіх комунікаційних послуг» [цит. за: 57, с. 54].

Поява поняття «політична комунікація» прямо пов'язана з демократизацією політичних процесів, виникненням та поширенням нових інформаційних засобів і способів комунікаційного зв'язку, комунікативних технологій та систем, розвитком кібернетичної теорії.

Свого часу Норберт Вінер, американський математик і філософ, засновник кібернетики, виразив упевненість, що всі явища навколишнього світу в принципі можна пояснити з погляду інформаційного обміну, циркуляції інформації.

На його думку, політична комунікація – це процес створення, відправлення, одержання та обробки повідомлень, які істотно впливають на політику. Вплив має прямий і непрямий характер, його результати стаються відразу або згодом.

Про прямий (безпосередній) вплив ідеться, коли говоримо про такі види політичної діяльності, як звернення за підтримкою того чи іншого політичного курсу, пропозиція про схвалення / прийняття або, навпаки,

відхилення конкретного законопроекту. Непрямий (опосередкований) вплив проявляється при використанні повідомлень для формування «ідеальних моделей» дійсності, стереотипів; а вже останні тяжать над політичною свідомістю та поведінкою політичних еліт і громадськості.

Джерелами й відправниками повідомлень можуть бути політики, журналісти, представники груп інтересів, окремі індивіди.

Важливим для автора є те, що повідомлення викликають суттєвий політичний ефект, діючи на свідомість, переконання і поведінку індивідів, спільнот, інститутів та на середовище, в якому вони існують [матеріал за: 31, с. 12; 67, с. 20–21; 146, с. 426].

Таке розуміння політичної комунікації, як і інші уявлення на основі інформаційного підходу, зображує її процесом масового розповсюдження спеціальних повідомлень, із застосуванням технічних засобів, для досягнення певних цілей, проте залишає поза розглядом гомофактор, усі чисто «людські» аспекти цього процесу.

У рамках соціального підходу (з точки зору інформаційно-комунікативних зв'язків та відносин) цікавим видається визначення американським соціологом і політологом Карлом Вольфгангом Дойчем політичної комунікації як «нервової системи державного управління» [цит. за: 31, с. 12; 67, с. 21; 146, с. 426].

Сучасні дослідники також звертають нашу увагу на думку французького політолога Жан-Марі Коттре, відповідно до якої роль комунікації в політичному житті суспільства зіставна зі значенням кровообігу для організму людини. З однаковим успіхом її можна назвати «джерелом життєвої сили» політики, тому що політичні повідомлення характеризують сутньо-змістовний бік політичної системи. Політична комунікація є тією необхідною субстанцією, сполучною ланкою, що поєднує різні частини суспільства та забезпечує їх функціонування як нерозривного цілого [31, с. 12–13; 67, с. 21; 146, с. 426].

Як достатньо повне трактування політичної комунікації оцінюється дефініція, запропонована французьким соціологом і політологом Роже-Жераром Шварценбергом: це «процес передачі політичної інформації, завдяки якому вона циркулює від однієї частини політичної системи до іншої і між політичною системою і соціальною системою». Процес обміну інформацією, стверджує автор, безперервний, відбувається між індивідами та групами на всіх рівнях [цит. за: 31, с. 13].

Серед українських фахівців із проблем політології поширеною є інтерпретація політичної комунікації як «сислового аспекту взаємодії суб'єктів політики, що передбачає обмін інформацією у процесі боротьби за владу або її реалізацію». Науковці наголошують, що політична комунікація пов'язана з цілеспрямованою передачею та вибіркоким сприйняттям соціальної інформації; без інформації рух політичного процесу неможливий. Отже, визначають політичну комунікацію як специфічний вид політичних відносин, за допомогою якого суб'єкти, що домінують у політиці, регулюють виробництво й розповсюдження суспільно-політичних ідей свого часу з метою формування думок і дій інших соціальних суб'єктів (див., наприклад, у: [31, с. 14; 63, с. 53; 67, с. 19; 105; 146, с. 427; 288, с. 214–215]).

Докторка політичних наук, доцентка Л. П. Макаренко принагідно підкреслює акцентуацію тут необхідності інформаційного обміну в боротьбі за владу. Учена висновує: «З'ясування потреб і інтересів суспільства першочергове завдання для тих, хто змагається за владні позиції. Нехтувати інформаційними посланнями соціуму може хіба що той, хто не відчуває конкуренції, але в такому випадку не може йти мова про демократію» [146, с. 427].

Ми цілковито погоджуємося з цим твердженням. Очевидно, що той, хто бореться за владу, її утримання та реалізацію, приречений на політичні контакти з різними акторами, на політичне спілкування з громадянським суспільством. Проте, в розвинених країнах під впливом змін, які характеризують перехід до нового, демократичного типу організації

політичного життя, не менш важливими ніж збереження влади є функції політичної комунікації щодо інформування громадян, спонукання їх до критичного ставлення до дійсності й самостійної оцінки подій, актуалізації потреб і вимог, участі у виробленні публічної політики та відповідальності за спільно ухвалені рішення.

На нашу думку, найприйнятнішими є трактування політичної комунікації на основі розкриття її всесоціальної природи (продукування спільних смислів, ідей) та обумовленості конкретно-історичними обставинами (контекстом), тобто як особливої взаємодії, говорячи словами В. В. Тертички, у суспільстві й для суспільства [271, с. 12].

Зокрема, Л. П. Макаренко пропонує таке визначення політичної комунікації: це складний процес створення, передачі та обробки різноманітних за формою і різноспрямованих повідомлень, обмін якими відбувається на горизонтальному й вертикальному рівнях за допомогою прямого та опосередкованого зв'язку між суб'єктами політики й елементами суспільства в цілому [146, с. 427].

Автори навчального посібника «Публічна політика» зауважують, що політичні комунікації в теоретичному плані нерідко сприймають як «різноманітні соціальні контакти, які виникають як у публічній сфері, так і у зв'язку з впливом політичних акторів на політичні події», наприклад, в американській практиці політичні комунікації – це, зокрема, публічні дискусії зі приводу раціонального розподілу дефіцитних ресурсів [232, с. 23].

У світлі численних наукових напрацювань у галузі політичної комунікації вона постає складним – многогранним, кількарівневим, багат шаровим – феноменом, що виконує різні функції в самій політичній системі та поза нею. Однак, більшість учених визнає політичну комунікацію специфічним видом суспільної взаємодії, який є процесом послідовних рішень на основі обміну повідомленнями у зв'язку зі здійснення влади, політики, управління.

Такий підхід до інтерпретації сутності політичної комунікації означає, що принципово необхідним для ефективної взаємодії є формування особливого суспільно-політичного, публічного простору, наповненого цінностями, ідеями, уявленнями, образами, та досягнення сумісності інформаційного контенту, що їх транслює, відтак можливості смислової єдності.

Істотною ознакою політичної комунікації як політико-комунікативного процесу, обміну інформацією під час конкретної суспільно-практичної діяльності є те, що мова йде не про «політичну інформацію взагалі», але про інформацію, яка є соціально важлива, значуща в політичному контексті, в певній ситуації.

Тут виникає потреба уточнити, що варто розуміти під «політичною інформацією» та «політично значущою інформацією».

Актуалізуючи в дефініції семантичний компонент «політика», терміном «політична інформація» прийнято називати всю сукупність знань, відомостей про факти (події, явища, процеси, об'єкти, осіб, організації), які стосуються політичної сфери суспільства, включно з інформацією особистого змісту – про приватний бізнес політиків, їхнє родинне життя, хобі, позитивні й негативні звички тощо.

Акцентуючи «смисловий аспект» політичної комунікації, властивість інформації як політично значущої взаляжнюють від природи та функціональної ролі цієї царини суспільного буття, що пов'язана зі проблемою взаємовідносин між людьми, їх установа, впорядкування і розвитку.

Концепт публічної політики передбачає нерозривне єднання двох планів: політичні комунікації здійснюються у площині суспільних інтересів, які виробляються на основі артикуляції та узгодження вимог різних суб'єктів – політичних і неполітичних, інституціональних та неформальних, носіїв владних повноважень і представників громадянського суспільства;

інформація про який завгодно життєвий факт є політично значущою, коли має вплив на ухвалення рішень щодо реалізації колективних цілей та завдань.

Отже, на політично значущу інформацію може перетворитися зміст повідомлення про події в будь-якій сфері людського буття: економіці (наприклад, поширювана в ході виборчої кампанії інформація про поліпшення чи погіршення економічної ситуації в регіоні або країні в цілому), культурі (приміром, відомості про наукові, мистецькі успіхи того чи іншого кандидата) і навіть чисто технічна інформація (скажімо, характеристики національної системи протиракетного захисту, що вдосконалюються в певній державі, як аргумент на користь наступальних або оборонних стратегій кандидата в президенти країни-суперника).

Водночас далеко не вся сприйнята інформація про соціальні проблеми стає політично значущою для конкретного актора, уможливорює здійснення ним свідомого політичного вибору (оцінок подій, вимог, групових інтересів, партнерів, агентів, ресурсів тощо).

За цих умов увиразнюється суттєва сторона політичної комунікації як процесу суспільної взаємодії, де обмін інформацією та поглядами з питань, що виявляють загальний інтерес, впливає на формування політичної свідомості й ціннісних орієнтацій громадян.

Особливої ваги набуває справа гуманізації суспільно-політичного життя, бо втілення гуманістичних цінностей (розвиток людської особистості – вироблення високоморальних якостей і зростання інтелектуального потенціалу, здібностей, духовних потреб, інтересів, устремлінь; громадське самоусвідомлення – розширення суспільного та індивідуального простору свободи, рівності, солідарності, плюралізму думок, культурного різноманіття, гарантування засадничих людських прав; безпосередня участь громадян у політичному процесі – узвичаєння практики гуманної взаємодії, діалогічного спілкування, співробітництва й відповідальності; т. ін.) збагачує внутрішній світ особистості ціннісними значеннями як орієнтирами її поведінки, дає змогу реалізувати вільний усвідомлений вибір через

смісловий аналіз інформації, а також забезпечує встановлення нового, демократичного зразка взаємовідносин для вирішення колективних проблем у форматі політичного дискурсу з метою узгодження різних приватних позицій і таким чином сприяє підвищенню ефективності публічного управління, що влагоджує процеси стабільного розвитку суспільства.

Підсумовуючи розгляд питання щодо трактування політичної комунікації, на базі теоретичних здобутків сформулюємо дефініцію: політична комунікація, як окремий вид соціальної комунікації, є специфічною формою інформаційного обміну – прозорого й відкритого обміну (створення, передачі, одержання, інтерпретації, зворотного зв'язку) повідомленнями, зміст яких виражений інформацією, що політично визначена як суспільно значуща; це система взаємодій за допомогою прямого та опосередкованого (інформаційно-комунікаційними ресурсами) зв'язку між політичними й неполітичними суб'єктами зі приводу здійснення влади та політики, реалізації функцій публічного управління, результатом чого є ціленаправлений вплив акторів на свідомість і поведінку один одного та соціальну структуру, суспільство в цілому на всіх стадіях і рівнях вироблення та впровадження послідовних політико-управлінських рішень.

Будучи своєрідним видом соціоінформаційної взаємодії, політична комунікація передбачає наявність як основних складових цього процесу, так і характерних властивостей тих контактів, що існують у політичній сфері людського життя.

Зокрема, політичні комунікації публічного типу «поповнюються» участю неполітичних акторів, формально організованих та неформальних (громадян, груп інтересів), які долучаються до політичного процесу для спільного розв'язання суспільних (загальних) проблем. Змінюється роль традиційних суб'єктів – державні інститути втрачають свої першорядні позиції у визначенні та реалізації політичного курсу. Ключовим актором стають масмедіа (як елемент громадянського суспільства, припускають, що і як організаційна форма бізнесу [106, с. 141]), політичні взаємодії

переносяться на поприще електронних медіа, що, безперечно, є технологічним досягненням людства, однак супроводжується віртуалізацією соціуму та соціальних інститутів, ірраціоналізує політичний світ.

Кінець XX ст. – XXI ст. ознаменувалися широким розгортанням прогресивних технічних систем і супермасового інформаційного середовища, так званою «інтернетизацією», та, як наслідок, виходом комунікації на новий щабель розвитку у відкритому глобалізованому просторі, учасниками якого, завдяки віртуальним контактам, є практично всі. У міру того, як відбувається демократизація соціального життя (що сприяє політичній активізації індивідів) на теперішньому етапі постіндустріального, інформаційного суспільства, зростає вага комунікації і на політичній ниві: виникає багатовекторна система політичних гравців, інституалізуються їх взаємовідносини, актуалізується потреба в уміннях аналізувати, синтезувати та критично оцінювати великий обсяг різноманітної інформації, підтримувати діалогічне спілкування, працювати в мережі тощо.

У цьому контексті вже сам факт публічної комунікативної взаємодії є визначальним для всіх інших політичних процесів і завдань, тому що без неї неможливо ні налагодити інформаційні зв'язки між державними інститутами та населенням, структурами громадянського суспільства, між окремими гілками влади, між політичними й неполітичними акторами, ні консенсувати позиції та виробити групові цілі, ні легітимізувати владні рішення, намітити напрями реалізації державної політики, а отже не може бути порозуміння в демократичному суспільстві.

У рамках різних дослідницьких підходів фахівці осмислюють зміст поняття публічної комунікації, різні аспекти цього явища, хоча здебільшого акцентують увагу на системний характер, публічну сферу здійснення, високий рівень відкритості та прозорості, дискурсивну природу, функціональну скерованість на втілення суспільних інтересів, інформаційно-політичне просвітительство.

Зосібна, український науковець Є. О. Романенко, вивчаючи публічну комунікацію як засіб транспарентності державного управління, дефініює її як складний процес взаємодії органів державної влади через масмедіа у спосіб формування відповідних поглядів, уявлень, інтересів верств суспільства [249, с. 17]; вид усного спілкування органів державної влади, за допомогою чого відбувається передача офіційної інформації громадськості [249, с. 18].

Оригінальні результати є у вчених сучасної італійської школи публічної комунікативістики.

У перекладній літературі зазначається, що, на думку П. Манчіні, публічні комунікації – це простір символічної діяльності суспільства, в якому, внаслідок соціальної диференціації, взаємодіють і конкурують різні системи з метою утвердження власної точки зору зі проблем, що виражають суспільний інтерес. Тут мовиться про те, що публічна комунікація передбачає наявність особливого публічного простору, де має місце суспільний дискурс (включно з конфліктами) між його суб'єктами, що забезпечує чітку артикуляцію громадської думки з того чи іншого питання [70, с. 81–82; 249, с. 17].

За словами Ф. Фаччоліні, публічні комунікації варто аналізувати як «контекст та інструмент, які дають змогу різним суб'єктам публічної сфери вступати у взаємовідносини між собою, зіставити точки зору та цінності, щоб досягти спільної мети щодо реалізації суспільного інтересу» [цит. за: 70, с. 82; 249, с. 17–18].

Нашу увагу також звертають на судження С. Роландо, якого визнають засновником італійської теорії публічних комунікацій, щодо елементів системи комунікацій у суспільстві: політичні комунікації – здійснюються партіями й політичними діячами для того, щоб розширити вплив на політику; комунікації «соціальної солідарності» – направлені на втілення ідей та ініціатив соціального характеру; інституціональні комунікації – використовуються органами державної влади для інформування

громадськості і просування іміджу інституціональних суб'єктів публічної сфери [70, с. 82–83; 249, с. 18].

З наведених тлумачень випливає, що публічні комунікації розглядаються через розуміння змісту публічного простору (сфери), де відбуваються всілякі соціальні контакти зі приводу справ «загальної сутності» (*Ю. Габермас*), де за допомогою «дії та мовлення» людської множинності в одній площині, але «з власними позиціями, їх аспектами й перспективами» (*Х. Арендт*), способом «дискурсивно проваджених поєдинків думок» (*Ю. Габермас*) формується громадська думка стосовно спільних цілей і завдань. Ідеться про стратегічну спрямованість публічних комунікацій на вирішення суспільних потреб; водночас інформація, якою наповнюється цей простір, має статус офіційної, публічної, тобто пов'язана «з відкритістю і орієнтацією на загальне благо» [276, с. 278].

Такий підхід у вивченні комунікацій у політичній царині створює підґрунтя для осмислення політичного процесу як специфічної форми інформаційно-комунікативної взаємодії численних акторів, що базована на розширенні участі громадян у виробленні та реалізації політичних рішень. Проте термінування їх як «публічні комунікації», міркуємо собі, не додає визначеності, виразної окресленості значення, властивостей, відношень: універсалізм «публічних комунікацій» не сприяє «виокремленню» політичних комунікацій із маси інших контактів, які також мають публічну форму буття, – економічних, правових, культурних тощо.

Видиться, що максимально точно характеризує розгляданий феномен теза про те, що публічна політика відбиває лише той спектр політичних комунікацій, який відповідає рівню раціональних політичних систем.

Політичні комунікації, ліпше сказати – такого «ступеня якості», ніж «публічні комунікації», вибудовуються, як стверджують представники наукової школи Національної академії державного управління при Президентові України, в умовах, коли є вільний і безкоштовний для населення доступ до інформації, влада контролюється за допомогою дискусій,

інформація розподіляється рівномірно, а громадська думка існує в середовищі з чіткими політичними альтернативами [232, с. 23].

Висновки до розділу 2

У другому розділі досліджено різні підходи до інтерпретації змісту категорії «публічна політика».

Аналіз дефініцій поняття публічної політики (в розумінні «policy») вможливив логічний підсумок про те, що сутність публічної політики становлять такі ознаки: визначальним є процес вироблення, тобто ціннісний вимір інтеракцій держави й недержавних суб'єктів; пріоритетним визнається формування горизонтальної площини комунікативних взаємодій та інформаційних потоків; вирішальною вважається скерованість на досягнення загального блага – визначення суспільних інтересів, цілей, завдань; репрезентативними є прозорість, відкритість, безперервність, ефективність процесу, партнерські відносини.

Вивчено просторові концепції публічності Ханни Арендт і Юргена Габермаса. З'ясовано основні положення потрактування Арендт «простору появи – громадської сфери» й Габермасом «сфери відкритості – громадянської відкритості», а також політичних функцій цієї сфери у відносинах між державою та громадянами (громадянським суспільством).

Відтак доведено, що публічна сфера комунікативної взаємодії для здійснення політики має гуманістичне начало й позначена демократичною спрямованістю. Публічна сфера як поле вияву громадських потреб, обміну думками та вироблення цілей колективними зусиллями державних і суспільних учасників політичних відносин залишається частиною громадянського суспільства, приватного простору, середовища вселюдського – зв'язків, асоціацій, взаємодій, цінностей тощо. Функціонування цієї, твореної соціальною активністю високосвідомих громадян, сфери комунікації сприяє утвердженню людської гідності як само- й суспільної цінності, формуванню

духовно-моральних якостей особистості, зростанню її ресурсів та інтересів, креативній реалізації здібностей, усталенню гуманних, діалогічних і консенсусних відносин, а також поглибленню громадянської культури й досвіду використання демократичних засобів здійснення політики та ухвалення державно-управлінських рішень.

Виокремлено властивості публічної політики як комплексу комунікативних взаємодій різнопланових суб'єктів, встановлено взаємозв'язок і взаємообумовленість державних та суспільних елементів, приватних і публічних інтересів для вироблення колективно важливих цілей та завдань.

Досліджено еволюцію моделей комунікації, систематизовано опорні моделі й основну термінологію. Актуальними для впровадження гуманістичного підходу в публічній політиці та управлінні визнані дво- й багатовекторні (чи -ступеневі) діалогічні моделі комунікації, що акцентують «людський чинник» – роль людини як учасника взаємодії / спільної діяльності для формулювання загальнозначущих проблем і шляхів їх розв'язання.

Запропоновано позиції щодо вдосконалення дефініцій понять «політична комунікація», «політично значуща інформація», «політична комунікація публічного типу» або «комунікація якості публічної політики».

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВИРОБЛЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ В АСПЕКТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ГУМАНІСТИЧНОГО ПІДХОДУ

3.1 Соціокультурні передумови й базові компоненти гуманізації вироблення публічної політики

Теперішнє суспільство в контексті його новітніх трансформацій характеризується суперечностями соціального й соціокультурного розвитку людини, що вимагає вибудовування нового типу демократичних відносин у системі «особа – суспільство – держава» в рамках визначених інституційних правил чи норм.

Докорінні зміни в соціополітичних процесах потребують зрушень у царині знання про соціальне та політичне, зокрема, про сенс буття, місце людини в спільному світі, цінності, смислові орієнтири співіснування індивідів і груп, сутність взаємодії для здійснення політики й управління, т. ін. Мовиться про зсув наукових парадигм, головно про гуманістичний підхід до вирішення загальних проблем.

Ідея гуманізму як універсалія людського буття найперше актуалізує істотну рису, якість кожної людини та суспільства в цілому – людяність (гуманність), проголошує пріоритет духовних уселюдських цінностей (щастя, свобода, творчість, знання, порядок, рівність, справедливість, безпека, шанобливість, порядність, милосердя тощо), серед яких архіцінністю визнається сама людина, її життя, гідність (моральний вибір блага), права і свободи.

Гуманізм акумулює в собі та культивує на рівні свідомости й практичної діяльності духовно-етичні ідеали, природно-правові норми, соціально-політичні стандарти демократичного устрою, владно-управлінські моделі організації колективних справ на основі консенсусу задля

забезпечення миру й злагоди, розбудови держави й на користь інтересам громадян, а також інші цінності смислоіснування індивіда, групи, людства.

Гуманізм забарвлює всі сфери людської діяльності – політику, економіку, культуру, право, мораль тощо, є тією засадничою формою суспільного прогресу, яка тримає людину-простір у границях базової (необхідної для життя взагалі) людяности, та ознакою ціннісно орієнтованих зв'язків, відносин і взаємодій.

Сутні параметри міри людського / гуманного, через що тільки й можливе всебуття, переважно окреслені концептом прав людини (або людських прав).

Зміна уможливлених уявлень і досвідних, наукових прийомів пізнання людини й світу (в ній та поза нею), насамперед наростання філософського осягання людської тілесно-духовної активності в системі складної сукупності реальних зв'язків, заґрунтовують поняття залежно від антропоаксіологічних установок і принципів.

У цьому контексті привертає увагу дискусія про заміну вислову «права людини» на «людські права», яка виникла після опублікування праці українського юриста, науковця і політика С. П. Головатого «Про людські права. Лекції».

У книзі автор пропонує відійти від традиції національної правничої освіти засвоювати виключно норми права, закріплені в українському законодавстві та міжнародних документах. Такий позитивістський підхід, запроваджений ще за радянських часів на догоду «духові й потребам... репресивної політики і практики... тоталітаризму» [48, с. 21–22], виявляється абсолютно застарілим для подій, що відбуваються відповідно до обраної Україною стратегії демократичного розвитку за європейським взірцем. Є необхідність у новій методології вироблення знання – через філософське осмислення сутності права та формування на цих ідеях юридичної матерії західної моделі в актах законодавства й судовій тлумачній практиці.

Примітка. У теорії та філософії права розрізняють категорії «природне» й «позитивне» право за твірною основою їхнього буття.

Підходи до осмислення права як способу організації належного соціального життя людини започатковуються в античну добу й пов'язані з поглядами Сократа, Платона, Арістотеля та інших, що базуються на визнанні джерелом права природи взагалі. У християнському середньовіччі запановує ідея, згідно з якою Бог обдаровує людину душею та осяює її природною схильністю до добра, що спричинює правила (право) для благословенних Богом, моральних дій. У Модерну епоху від теологічного змісту відмовляються; фундаментом права стає людський розум – найзначущіше творіння природи (ці питання репрезентовані в підрозділі 1.2).

Підставою для розмежування класичних природно-правового й позитивістського підходів є «світоглядна позиція суб'єкта пізнання», інакше кажучи, доктринальні положення (наддержавно-природні, державні, реально-життєві), які дають знання про «сутність і зміст, функціонування та призначення [права] в житті людини, суспільства і держави» [268, с. 110].

Природно-правовий підхід акцентує право як комплекс вимог / ідеалів (звичай, традицій, релігійних та етичних правил, принципів, понять, концепцій, інших ціннісно-нормативних конструкцій), викликаних об'єктивними обставинами людської життєдіяльності, тобто «природним ходом речей» [283, с. 136]; властиве людству в цілому й кожній людині окремо лише завдяки факту народження та існування людською істотою (людиною). Природне право як морально-духовний феномен є началом і формою буття природних (іманентних людині) прав – на життя, особисту гідність, рівність, свободу слова та спілкування, вільне волевиявлення, безпеку тощо.

Позитивістський підхід ґрунтується на тому, що право – продукт «штучного створення цивілізації», «прояв владної волі конкретних соціальних суб'єктів, у першу чергу держави» [283, с. 136]. Воно оформлене як юридичні

норми в офіційних документах (законодавстві), обов'язковість виконання яких підтримується силою держави (див. про це, наприклад, у: [268, с. 107–115; 283, с. 135–139]).

Поділ права на природне й позитивне має певною мірою умовний характер. У теперішньому правознавстві, яке надає особливе значення ціннісним факторам правової дійсності, проблема співвідношення цих нормативних утворень «на різних рівнях дискурсу: філософсько-правовому («метафізичному»), емпірико-соціологічному, нормативно-юридичному (юридико-догматичному)» здебільшого осмислюється як «взаємодоповнюваність, комплементарність» або «інтегрування, синтез» [239, с. 64].

Як зазначає С. Головатий, правниче навчання в країнах Європи передовсім базується на засадах *природного права*, вивченні *теорій і доктрин, принципів, інститутів, механізмів та процедур*, що «стоять на сторожі людських прав» [48, с. 2]. Така філософсько-юридична підготовка уможливорює розуміння матеріально-правового змісту понять і формул поведінки, які містяться в документах «писаного» права.

Серйозною перешкодою використанню міжнародних юридичних актів у наших реаліях постає неякісний український переклад та нездатність фахівців послуговуватися мовою автентичного тексту.

В українській правничій мові й у буденному вжитку усталився термін «права людини» для означення поняття, яке англійською номіновано як «*human rights*»: офіційний документ Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН) англійською мовою називається «Universal Declaration of Human Rights» [357], що українською було перекладено як «Загальна декларація прав людини» [97] (далі – Декларація 1948 р. або Декларація). Водночас словосполука «права людини» є буквальною відповідником вислову у франкомовному оригіналі Декларації.

Термін «права людини» сягає витокami періоду Великої революції XVIII ст., яка проголосила права людини та громадянина з наміром

побудувати на них новий суспільний устрій. Це «розрізнення» стосувалося природних прав індивіда в економічному й соціальному плані – розпоряджатися собою і власністю на свій розмисел (на основі ідей «особистих» або «персональних» прав з їх «індивідуалістичними», «власницькими» формулюваннями), та прав, що законом визнавалися за людиною як за членом політичної спільноти; проте «права людини» охоплювали тільки ті аспекти, які дають змогу користуватися «правами громадянина», діяти в політичній сфері.

На думку Семюела Мойна, американського вченого, знавця сучасної європейської інтелектуальної історії, «права революційної доби були революційними: вони становили засади утворення чи відновлення простору громадянства, а не захисту “людяности”» [332, с. 26].

Відтоді розпочалася критика теми «права людини» з різних перспектив: природно-правової та позитивістської інтерпретації права, контрреволюційних і радикальних позицій, спираючися на ті чи інші політичні доктрини й соціальні розробки, пов’язуючи з демократичним процесом і зміною суспільних відносин або «звинувачуючи» в деполітизації, необмежених індивідуальних бажаннях, що перешкоджає формуванню колективних цілей.

Черговий поштовх мисленнєва активність щодо розгляданої проблематики дістала зі прийняттям Декларації 1948 р., яка запровадила в офіційний дискурс термін «human rights», і наступним унормуванням їх у міжнародних та національних юридичних актах як способом гарантування і захисту з боку держави, соціальних інститутів.

Цей документ став відповіддю французькій революційній декларації (з її упередженістю стосовно прав людини, підпорядкованістю останніх громадським інтересам та обмеженням їх громадянськими й політичними свободами; «відчуженням» прав людини від їхньої природної [людської] властивості; легковаження зв’язку між правом і мораллю; ототожненням права й закону), яка небезпідставно визнається такою, що несе на собі

підвищений ризик анархії, насилля, деспотизму. Катастрофічний досвід дальших подій та й кривава драма сьогодення в боротьбі за свободу, демократію, гуманістичні цінності – тому підтвердження.

Дві світові війни, які призвели до незліченних жертв, страждань і поневолень, трансформували систему етичних орієнтирів, знівельовали значущість людського життя. Було змінено соціальні ролі й субстантивні (ціннісно-змістовні) зобов'язання. Людство фізично опинилося на краю прірви та відійшло від гуманізму, людяности як сутнісної основи вибудовування зв'язків і відносин у загальних справах суспільного буття.

Декларація 1948 р. стала тим підґрунтям, на якому впорядковувалася нова концепція «human rights» – переосмислювалися базисні цінності, конструювався комплекс соціальних інститутів, у рамках яких учасники взаємодії розуміють, підтримують і відтворюють фундаментальні права та свободи, що можливо виключно за наявності політичної демократії.

З огляду на історичні обставини й беручи до уваги семантику слів, варто погодитися зі С. Головатим, що заміна терміносполуки «права людини» на «human rights», питомо українським відповідником чого є «людські права», має принципове значення: вислів «людські права» робить наголос на «людськості» прав, а не на тому, хто є носієм прав», тобто «спрямовує думання (вказує)... на їхню *природу* (характер їх походження)» [48, с. 8].

Не менш серйозними вчений вважає докази юридичної ваги.

Він підкреслює, що поняття «права людини» обов'язково скеровує до позитивістського трактування *прав*, «принаймні завжди спонукатиме до такого» [48, с. 9]. Саме так, на підставі юридичних актів, дістають існування всі спеціальні категорії прав (права жінок, дітей, осіб із інвалідністю, споживачів тощо). Тоді як *людські права* являють собою даність / реальність, «є внутрішньою властивістю самої людини, що вказує на *трансцендентний характер прав*» [48, с. 10].

У ситуації з людськими правами також спостерігається зв'язок між ними та позитивним правом. Останнє об'єктивує людські права, але не

створює їх. Національні й міжнародні офіційні документи формалізують людські права, текстуально закріплюють істотні сторони змісту для одноманітного використання та захисту від порушень, узагалі, втілення ідеї справедливості, з якою асоціюється право (згадаймо всевідому давньоримську максиму «право є мистецтво добра і справедливості»).

Людські права закладені в природі людини, а це потребує філософської методології, пізнавально-ціннісного осмислення їхньої сутності, засобів вираження та здійснення.

Моральна значущість людських прав запобігає їх повному ігноруванню і сприяє реалізації навіть попри брак позитивації в недемократичній державі.

Отже, можна виокремити такі тези:

– між поняттям «права людини», яке виникає з революційного проєкту XVIII ст., далі розгортається в ліберальному контексті утвердження абсолютного національного суверенітету XIX ст. – першої половини XX ст. і обумовлене належністю індивіда до певної політичної спільноти й громадянством, та поняттям «людські права» як основи нової парадигми світобачення, буття системи «людина – суспільство – держава», що неодмінно містить складову «право – мораль (справедливість)», є відмінності, й вони принципові;

– в україномовних перекладах документів міжнародного права, законодавстві та науковій літературі, передусім юридичній, застосовується термін «права людини», який хоча й має інший зміст, ніж у революційній і ліберальній традиціях, але позначається на обґрунтуванні «human rights» – їх етичного чи юридичного авторитету, трактуванні суб'єктивних прав, розумінні їхнього обсягу, ієрархії, механізму впровадження;

– інтелектуальна дискусія щодо словосполучення «людські права» закономірна й необхідна. У ній потенціал розвитку, оцінного ставлення до терміна; вона спрямовує пошуки адекватного відповідника «human rights».

Обговорення цієї проблеми засвідчує існування самих людських прав, їхнє постійне відтворення та оцінювання, формулювання і захист (державою

та міжнародними організаціями, як самозахист, мирні зібрання та акції громадянської непокори, різні форми тиску на порушника з боку інших держав тощо);

– на наше переконання, «людські права» є найвлучнішим перекладом англійського «human rights» в офіційних міжнародних актах позитивного права.

Розглядаючи переклад як засіб лінгвокультурної комунікації (обміну смислами), коли кожен вислів дістає значення в соціальному контексті (умови щодо виникнення вихідного повідомлення – «оригіналу» терміна, його сприйняття та передачі інформації [тлумачення / інтерпретації] перекладною словосполучкою, мовна та політико-правова ситуація, історичні узвичаєння та інші явища), український відповідник «людські права» оптимально відбиває філософський зміст тих ідей, які втілені в юридичному понятті «human rights»;

– будь-яка гуманітарна тема має витлумачуватися «гуманістичною (гуманною)», тобто природною мовою. Термін варто перекладати не лише насичуючи раціональним знанням, але перш за це спираючись на чуттєвий досвід, що дає змогу творити, приймати рішення, бути відповідальним.

Конструкція «людські права» закономірно акцентує присвійно-якісний прикметник «людські», сприяє доступності розуміння через «природність» смислу, «вродженість», укоріненість у колективній та індивідуальній свідомості. Усталене подвійне, флексійно-кореневе, наголошення «лю́дський» (людяний, гуманний) і «лю́дський» (властивий людині) [144–145] уможлиблює розрізнення значень слова й водночас віддзеркалює їх єднання на базі того, що вказує на властиве людям, притаманне людині від природи, її невід’ємну якість, – людяність.

Завершуючи аналіз питання про доцільність застосовування поняття «людські права», також підкреслюємо свою солідарність із думкою, висказаною С. Головатим про те, що в назві Декларації 1948 р. англійське слово «*universal*» українською треба перекладати як «*усесвітня (всесвітня)*»

[48, с. 12–15]; ознака «загальна», яку маємо в офіційному перекладі, не відповідає філософсько-юридичному змістові Декларації.

У підсумку, адекватна назва документа буде: «Усесвітня декларація людських прав» (а не «Загальна декларація прав людини», як це є зараз).

Гуманізм та людські права органічно пов'язані між собою – у суспільній свідомості між ними спостерігається чітка кореляція: тут ідеться не тільки про лексико-семантичну групу, центром якої є елемент «human / людина», але й, головнo, про сумісність цінностей, принципів, цілей, форм і засобів реалізації. Сміслове наповнення цих соціокультурних феноменів підносить їх до статусу парадигми теперішньої світобудови й духовної вершини – абсолютних цінностей, які втілюють та одночасно виробляють ідеали життя, і окремої особи, й усієї людської спільноти.

Гуманізація суспільно-політичних явищ та відносин виражається в гарантуванні (в максимально допустимому ступені) цілковитого здійснення, охорони й захисту людських прав і свобод як універсальних стандартів існування індивіда згідно з нинішнім рівнем цивілізаційного розвитку. У свою чергу визнання та фактичне забезпечення прав і свобод постає критерієм оцінки гуманістичності влади, публічної політики й управління, їхньої ефективності щодо задоволення людських потреб та інтересів, виявляє сенс людського виміру соціальної системи, конституюючи не просто людськість, але людяність, чутливість, чуйність [88, с. 59–60].

Дослідники наголошують, що в розвинених європейських країнах «права людини обіймають основоположну позицію» в концепціях сучасного державного управління, обумовлюючи принципові та пріоритетні характеристики, зміст і головні напрями його вдосконалення [159]; «належне управління та права людини доповнюють один одного» [32, с. 25]. Використання цього досвіду є актуальним для України з огляду євроінтеграційних перспектив та можливості досягнення національних цілей сталого людського розвитку, визначених на засадах природних людських прав.

Гарантування органами влади здійснення громадянами прав, повага до гідності й свободи кожної особистості, її прав через комунікативну взаємодію політичних і соціальних суб'єктів щодо вироблення рішень надають публічному управлінню гуманістично-ціннісного скерування.

Гуманізація суспільного середовища скерована на збільшення свободи та самостійності особи, додання їй відчуження від власних сутнісних сил / функцій (власного єства), результатів своєї діяльності, духовних цінностей, від влади, політики, держави; є метою реалізації демократичних процесів. У підсумку матимемо насичене й цілісне (спів)буття вільних, відповідальних, моральних і креативних особистостей із притаманним їм раціонально-пізнавальним мисленням та практичним перетворенням дійсності, долучених до владження колективних справ, а саме формування політики – ухвалення необхідних рішень заради розв'язання життєвих проблем; і це складає підґрунтя легітимації влади, державної політики, соціальних інститутів.

Трансформації, які розгортаються в усіх сферах людського буття, починаючи зі другої половини ХХ ст., хоча й неоднозначні за наслідками та обтяжені кризовими явищами (сировинного, енергетичного, продовольчого, екологічного, демографічного, фінансового характеру тощо), демонструють присутність інших, ніж у попередні періоди, тенденції у структурі виробництва (економіці, технології, зайнятості населення), політичній системі, духовному й розумовому потенціалі як певної спільноти, так і окремого індивіда.

За найважливішими показниками (згідно з концепцією американського соціолога, журналіста та футуролога Деніела Белла: пріоритет виробництва *послуг* над виробництвом товарів; перевага кваліфікованих *професійних* менеджерів, учених і *технічних* спеціалістів; центральне місце *теоретичного* знання та інформації як джерела нововведень і політико-управлінських рішень; *планування* та контроль за новаціями і їх оцінкою задля вищих життєвих стандартів; виникнення нової *«інтелектуальної технології»*, що передбачає в ході прийняття рішень орієнтацію на стратегію раціонального вибору взаємодій між людьми та між ними й навколишнім світом –

«упорядкування» вигод та обмежень як основа «міжгрупової домовленості»; поява «класу знання», нової професійно-технічної еліти, представники якої в політичній площині виконують роль технократів, консультантів, експертів [27, с. 208–227, 236–237]) ці зміни свідчать про становлення принципово нового соціуму – постіндустріального суспільства.

Примітка. Залежно від акцентуації різних аспектів постіндустріального суспільства, специфіки їхнього розвитку також використовують назви «суспільство знань», «програмоване», «інформаційне», «технологічне (технотронне)», «цифрове», «наукове», т. ін. суспільство. Подібну фрагментарність допустав власне й Д. Белл [27, с. 230–231].

Аналізуючи логіку еволюції цивілізацій, Белл та інші прихильники постіндустріальної концепції виокремлюють три епохи соціального прогресу, що являють собою тріаду «доіндустріальне – індустріальне – постіндустріальне суспільство». Перше (аграрне) ґрунтується на взаємодії людини з природою, основним виробничим ресурсом є сировина, технології характеризуються як трудомісткі. Друге (промислово-механізоване) головним ресурсом має енергію, його технології капіталомісткі, а людина взаємодіє не просто з природою, а з природою, яка перетворена її зусиллями. Третє (інформаційне) відповідно базується на людській взаємодії, наукомістких технологіях і ресурсному знанні. Постіндустріальний тип «не відмінняє» сільськогосподарське та індустріальне виробництво, але втілює фундаментальні зсуви в суспільстві й комплексність різноманітних моделей життя, що забезпечують максимальний розвиток особистісних властивостей людини, самої її сутності.

Технологічний прогрес, який базується на наукових знаннях, їх планомірному продукуванні, ліпшому застосуванні (спрямованому на підвищення якості життя) та визначеності ближніх і віддалених результатів впливу на особу й довкілля, що зі свого боку зумовлює виклики в публічній політиці й управлінні, приводить не лише до розширення границь пізнаного.

Знання та інформація, щоразу потужніші технічні можливості комунікації стають головним ресурсом і продуктом (інновацією) перетворювальної діяльності суспільства.

Особливого значення набуває проблема здатності критично оцінювати інформацію з урахуванням спроможності її переробки у знання для ухвалення рішень.

Знання, породжені інтелектом – ментальним / мислиннєвим та емоційним (останній є психологічною характеристикою учасника комунікативної інтеракції, сприяє підтриманню доброзичливих відносин людини з оточенням, ба більше – з усім живим, із культурою), згенеровані науково-дослідними, освітніми, іншими соціальними інститутами, як провідний компонент свідомості (індивідуальної, колективної) витворюють нову інформацію і нові знання.

Змінюється ставлення людини до себе та свого місця в зовнішньому світі.

Очевидно, що багато країн ще не досягли того стану речей, який відзначається постіндустріальними рисами. Навіть у найпередовіших державах чимало тих, хто неграмотні, не мають розвиненого інтелекту, чий менталітет обмежений прагненням до матеріального збагачення, орієнтований на ширвжиток і соціальну допомогу, а праця залишається основним засобом існування, мірою задоволення потреб.

Водночас невпинно зростає кількість тих, для кого інформація та знання є інструментом формування інакшого способу життя. Ціннісне сприйняття дійсності, розуміння значущості цілей діяльності в ній самій, тобто як творчості / творення (пройнятого елементами нового) буття в індивідуальному й суспільному вимірах, стають важливим джерелом мотивів і стимулів, що обумовлюють поведінку, серед яких усе частіше домінують ті, що скеровують до особистісного вивищення, самоздійснення та самоактуалізації.

Попри численні очікування теперішня «інформаційно-знаннева революція» не довела до «більш демократичного» суспільства, його «загальнодобробутности» й «уселюдськості»: розділення, нерівність не зникли – зробились іншими причини та їхня природа.

Наявні конфлікти поповнюються розломом між людьми і певними спільнотами вздовж ліній «освіта», «здібності й таланти», «доступ до інформаційної техніки та технологій», «вміння і успіх». Кожен кластер відокремлюється від решти.

Розвиток інтернету сприяє наростанню індивідуалізму в комунікативних процесах у всіх проявах (аналіз сучасного соціуму в контексті глобальної тенденції дисбалансу між загальним і приватним міститься в концепції «індивідуалізованого суспільства» – див., наприклад, у: [315]): інтелектуал (носій унікальних знань) здатен самотійно створювати інформаційний продукт; пасивний споживач інформації відбирає лише ті повідомлення, що збігаються з його переконаннями й не потребують дискусії; множинне віртуальне спілкування в онлайн-сервісах (із можливістю по-різному позиціонувати себе, послуговуватися тими чи іншими аватарами – зображеннями [1], нікнеймами / ніками – псевдонімами [156]), яке дає змогу мобільно збирати «товариство однодумців», діставати оцінку своєї діяльності, об'єднувати ресурси, а досягнувши мети, покинути групу, – все це викликає симуляцію публічності, діалогічних інтеракцій, консенсусу, партнерства, нівелює значення колективних узгоджених дій і політичних інститутів, ілюзує «суспільну важливість» індивіда, відсторонюючи його від ідеалів, цінностей уселюдського; цілковите занурення у віртуальну реальність «відключає» користувача від зовнішнього фізичного світу, веде до «розлюднення» – особа втрачає зв'язки з людьми, соціумом, система цінностей та ціннісних орієнтацій деформується, розладнуються основи спільного буттявання; суб'єктність особистості розмивається; тощо.

Примітка. Суб'єктність розглядається як соціальна конструкція, зміст якої детермінований конкретними соціокультурними й історичними умовами

та «самопідтримуваний знанневими механізмами» (Л. Сокурянська) – освітою, вміннями й навичками професійної, політичної діяльності тощо – в рамках соціально-ціннісних регуляторів (структур, інститутів). Суб'єктність – це якість суб'єкта (індивіда, групи), що знаходить своє віддзеркалення в його ціннісних орієнтаціях, стратегічному життєвому виборі та власне самостійній, активній, цілеспрямованій, творчо-твірній, відповідальній соціальній діяльності. Про це див., наприклад, у: [278; 353].

Сказане внагальнює питання духовної сфери, що сповнена ідеальних явищ (цінностей, норм, принципів, ідей, теорій, орієнтацій, відносин, взаємодій, різноманітних форм спілкування та ін.) й до якої дотична людська (активно-творча) діяльність і функціонування соціальних інститутів (науки, освіти, моралі, політики, права, мови тощо).

Виникнення масштабних загроз, їх напруження, які піддають сумніву суть людяності людини й саме існування цивілізації, спричинило «кризу гуманізму», підважило демократичний порядок правління, що проявляється в непевності щодо здатності раціонально-етично розв'язувати протиріччя, забезпечуючи цим подальший поступ людства.

У соціальному пізнанні спостерігається переосмислення шляхів вирішення «проблеми людини» – розбудови гуманістичних і демократичних цінностей, моделей політичного управління з урахуванням реалій суспільного життя, на базі теперішніх надбань у дослідженні позначеної проблематики.

Тут відкриваються перспективи коеволюції людини, суспільства, природи, «повернення» особистості її цілісності (поєднання самоактуалізації та відповідальності за спільне буття / стан справ) з акцентуванням пріоритету морального начала людської поведінки [88, с. 62].

Соціально-економічні, культурні зміни й супроводжувальне посилення вимог до урядових організацій, що помічається як у країнах розвинутої демократії, так і тих, які лише демократизуються (серед них і Україна), спонукають до пошуку нових способів формування публічної політики,

методів прийняття рішень для підвищення ефективності управління через розширення можливостей громадян брати участь у політичних процесах.

Глобальні потрясіння, яких нині зазнає наша країна й увесь людський світ на тлі, без гіперболізації, цивілізаційної війни, ще більше підносять значення універсальних цінностей, комунікації, довіри, партнерства, відповідальності, консолідації та координації цілей, завдань і ресурсів, загострюють їх сприйняття, чіткіше відбивають сенсовий вимір буття – те, довкола чого складається життєсвіт держав, окремих спільнот.

Ці інтегрувальні засади скріплюють духовну єдність суспільства, громадську (само)свідомість, політичне владнання, містять запоруку вдержання наявного балансу сил та інтересів, запобігання і протидії руйнуванню, в разі конфлікту – відновлення, переформатування. Одне слово, тримають буття, залишаючи його в гуманістичних параметрах, не дають людині впасти в недолюдське, стати нелюдом, але допомагають зберегти гідність («моральне нормативне джерело сучасних базисних прав людини» [325, с. 343]), «право мати права» (*Х. Арендт*), реалізація яких здійснює зустрічний вплив на формування людської гідності – поглиблює та розширює її, сприяє високим устремлінням і, відповідно, дальшому розвитку, збагаченню системи людських прав.

На думку дослідників (див., зокрібно, в: [17]), теперішні (постіндустріальні) суспільно трансформаційні процеси визначаються «психосоціокультурними» чинниками – духовною основою єднання соціального світу. А отже центральним принципом вибудовування суспільного порядку є «непорушність духовних кордонів людини, суспільства і цивілізації», в підмурку якої має бути закладена ціннісно скерована комунікація [17, с. 97, 108]. Тому гуманізація суспільного розвитку розглядається як одне із найважливіших завдань в управлінській практиці демократичних країн [136–137], новий етап «демократичного буття сучасної людини», що детермінується пошуком можливостей здійснити ідеал соціально-політичного співіснування [55, с. 46–50].

Природні права окреслюють ті умови життєдіяльності, які об'єктивно необхідні для нормального існування людини, суспільства; через те соціально справедливим є їхнє закріплення в нормах позитивного права, забезпечення міжнародно- й державно-юридичної охорони та захисту. Це позитивування людських прав Ю. Габермас називає «вкоріненням у громадянському статусі», що означає належність до певної політичної спільноти, яка «організована в часі та просторі» [325, с. 349], де кожен «почувається як удома, що і є його місцем у світі» [13, с. 346–348]. Такий, однаковою мірою для всіх, статус гарантуватиме тільки політичний порядок із «республіканською повагою до демократичного зусилля та орієнтацією на загальне благо» [325, с. 349].

У контексті змін, що відбуваються в суспільстві, та спричиненого ними зростання ролі й значення антропоаксіологічного мислення, можна виокремити гуманістичні засади вироблення публічної політики, які, головню, виявляються в такому:

– демократичні форми реалізації політики й управління – функціонування демократичного політичного режиму та здійснення демократичного врядування, конститутивними ознаками яких є виборність влади, її відкритість (ключові елементи останньої: прозорість, участь, відповідальність), розмежування сфери повноважень держави й громадянського суспільства та підконтрольність влади населенню, пріоритет людських прав і свобод, юридична рівність громадян, плюралізм інтересів, верховенство права, – за яких громадяни спроможні впливати на державну політику, а отже, в підсумку, на власне життя, через активне залучення безпосередньо до процесу прийняття загальноважливих рішень;

– цілі й завдання публічної політики – випрацювання спільних інтересів та колективних питань, які відбивають потреби й вимоги людей, пошук шляхів їх розв'язання, що в цілому спрямовано на підтримання і підвищення добробуту («доброго буття / життя») громадян, усього суспільства;

– зміст політико-управлінських рішень, які постають результатом співробітництва влади та навколишнього соціосередовища, «підлаштування» різноманітних інтересів одні до одних, їх співіснування;

– інструментарій / засоби й механізми публічної політики (принципи, правила, процедури), що визначені для тих чи інших конфігурацій (форм) взаємодій численних автономних акторів у подоланні назрілих проблем, кризових явищ і забезпечують ухвалення консенсусних рішень, – громадські ради, ініціативи, слухання, експертизи, опитування з метою з'ясування громадської думки, консультації, звернення, електронні петиції, теле- й радіодебати, «гарячі лінії» тощо;

– методи здійснення публічного управління, радше сказати, перехід від авторитарних (патерналістських, силових, адміністративно-командних) методів до демократичних (відповідають запитам громадян, орієнтовані на самостійний, моральний вибір), які характеризуються впливом нових горизонтальних суспільних зв'язків (мереж), глобалізації (глобальне управління), сучасних інформаційних технологій (електронне врядування та електронний уряд), – заохочення (спонукання до бажаної поведінки аргументами, прикладом, винагородою, і т. ін.), лобіювання та джіар (GR), контролю, відповідальності тощо [82, с. 245; 88, с. 62–63].

Примітка. *Джіар* – аббревіатура, утворена з початкових букв англ. *government relations*, що в перекладі означає «зв'язки з урядом» або «взаємодія з урядовими структурами», або «зв'язки з державою» [324; 346].

Безперечно, демократія є гуманістичною формою організації політики, бо нерозривно поєднана з визнанням людини абсолютною і вищою соціальною цінністю та підпорядкована інтересам громадян. Демократія – це «політичний клімат» і культура життя в країні, спосіб управління суспільством, в основі чого лежить ідея вільної конкуренції поглядів, думок, засобів їх вираження для вироблення загальнозначущих цілей та рішень.

У царині зовнішньої політики її гуманістичний вимір становить таку якість міжнародних відносин, в яких реалізуються людські права, свободи,

інтереси, що перш за все пов'язані з безпекою існування, миром і світовим порядком та передбачають, зокрема: визнання права народу на незалежність і власну державу – на власний вибір державного та громадського ладу; ствердження рівноправності держав, самоврядування народів і націй; неприпустимість утручання у внутрішні справи держав, порушення їхніх кордонів та територіальної цілісності; відмову від застосування сили для розв'язання спірних питань; розвиток взаємовигідного співробітництва й зміцнення дружби між народами; солідарність держав з усіма, хто є жертвою порушень людських прав, та підтримання справедливості проти злочинності через інститут міжнародного кримінального суду й невідворотність покарання.

Отож демократична політична система правління – найліпший механізм досягнення стану, коли є реальна можливість народу, кожного громадянина брати участь в управлінні державними справами, здійснювати фундаментальні людські права та відтворювати самоцінність моральної особистості, здобувати оцінку свого значення і ролі в суспільстві й державі, у світовій спільноті.

Демократія відома з давнього-давня та зараз є популярною формою суспільного устрою. Попри це, вона й проблемна – сповнена суперечливих процесів і різних інтерпретацій. Утім, як справедливо наголошує Л. С. Григорович, українська дослідниця морально-етичних цінностей у суспільстві, демократія є «магістральною загально визнаною цінністю» [174, с. 80], а поступова демократизація суспільного життя залишається панівною тенденцією цивілізаційної еволюції. «Мир та економічний, соціальний і культурний розвиток – це водночас і умови, і плоди демократії», – записано в Усесвітній декларації про демократію [358], що прийнята Міжпарламентським союзом у рамках ООН.

Сьогодні демократія зіштовхнулася з величезною кількістю викликів: тероризмом, економічними й екологічними кризами, пандемією, вимушеною міграцією, поширенням ідей і проявів расової та етнічної нетерпимості тощо.

Безсумнівно, російсько-українська війна, особливо її нинішній новий, масштабний етап, не тільки різко загострила й поглибила ці небезпеки. Вона продемонструвала вразливість демократії до загроз, які походять від країн, що свідомо обирають авторитарний режим функціонування держави та суспільства, агресивну політику щодо сусідів, ідеологію, в якій нема місця основоположним уселюдським, моральним цінностям. Як наслідок, розмиваються гуманістичні орієнтири демократичного прогресу; це сприяє консервації недемократичних, антилюдських і нелюдських характеристик політичного правління, як-то: зневага до гідності та значущості реалізації сутнісних сил людини, спотворення змісту поняття «верховенство права» й нехтування законом, попрання рівності, свободи та відповідальності, застосування насилля у взаємовідносинах, руйнування міжнародного миру, порядку, злагодженості, – людство вкотре «посувається» до межі катастрофи.

Сподівання на те, що демократія, яку вважали однією з опор комплексу безпеки після двох світових війн, назавжди, а авторитаризм приречений, – не справдилися. Проте виявилось, що:

- тема дослідження цих політичних режимів – із розряду «вічних» питань, які супроводжують суспільне буття впродовж усієї його історії;

- демократія – не догма, незмінний стан людського середовища, але безперервно вдосконалюється, є «єдиною політичною системою, що здатна до самокорекції» (п. 3 ч. 1 Усесвітньої декларації про демократію [358]);

- нав'язати демократію неможливо.

Акцентуючи націленість насамперед на повагу до засадничих людських прав, досягнення соціальної справедливості й задоволення нагальних економічних потреб, демократія є благодатною лише тоді, коли народ (люди) готовий до неї (належний ступінь освіти та громадянської культури, демократичний менталітет), налаштований використовувати демократичні засоби здійснення політики та ухвалення державно-управлінських рішень для забезпечення оптимальних умов індивідуального й суспільного розвитку, реалізації гуманістичних цінностей. Адже, як стверджує Л. І. Даниленко,

фахівчиня з інноваційного менеджменту та українського парламентаризму, «демократичну державу формують громадяни, у яких сформована демократична політична культура» [174, с. 92];

– демократія мусить уміти захищатися.

Ідеться не тільки про заходи, спрямовані на постійну захищеність інтересів громадян, суспільства та держави на національному й міжнародному рівнях, на оборону в мирний період і в разі збройної агресії або збройного конфлікту. Необхідно розширювати та вдосконалювати механізми, завдяки яким люди мають змогу долучатися до управління спільними справами, тобто, по суті, своїм життям, а також зміцнювати солідарність і відповідальність усіх поборників свободи, рівності й людських прав. Цей досвід обмежуватиме потенціал автократій та, нарощуючи власні перспективи, сприятиме зведенню авторитаризму на маргінес.

Нема жодного сумніву, що демократію варто сприймати «як те, що може певною мірою бути менше або більше, аніж те, що існує або ні» [65]; і ще так, виразніше: «Про демократію краще думати як про процес демократизації. *Патомакім, Тейванен*» [цит. за: 65], іншими словами, як про впровадження способів артикуляції та агрегації різнопланових інтересів і потреб суспільства.

Переконані, що демократія не вичерпала себе та здатна не просто «вижити» на зламі моральних сенсів, але продовжувати свій поступ, установлюючи оновлений «порядок денний людей, створений людьми й для людей» (п. 52 Декларації Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року [166]).

Ця впевненість ґрунтується на відомій сентенції сера Вінстона Леонарда Спенсера-Черчилля, британського політика та державного діяча, лауреата Нобелівської премії з літератури за «...блискуче ораторське мистецтво, за допомогою якого обстоювалися найвищі людські цінності» [цит. за: 291]. У промові в Палаті громад Парламенту Великої Британії 11 листопада 1947 р. він зазначив: «Ніхто не робить вигляд, що демократія є

досконалою або в усьому правильною. Насправді, як це було сказано, демократія є найгіршою формою правління, за винятком всіх тих інших форм, які були випробувані у той чи інший час; але в нашій країні є поширене переконання, що правити повинен народ, правити безперервно, і що громадська думка, виражена усіма конституційними засобами, повинна формувати, спрямовувати і контролювати дії міністрів, які є його слугами, а не володарями» [99].

Демократична практика багатоманітна через те, тому що обумовлена політичними, соціальними, економічними й культурними національними особливостями; відповідно в кожній країні вона презентує своєрідний устрій співіснування і комунікативної взаємодії індивіда, громадянського суспільства, держави на базі цінностей, які є універсальними та загально визнаними.

Ці цінності зазвичай аналізуються як тематична група понять «гуманістичні й демократичні цінності», що демонструє їх як пов'язані явища об'єктивної реальності, споріднені та взаємозалежні, навіть рівнозначні [90, с. 201].

Такий стан предмета вивчення є почасти наслідком проблеми інтерпретування категорії «цінність»: напрацьовані численні підходи, концепції і теорії; в тому чи іншому контексті термін «цінність» трактується по-різному – лише самих дефініцій науковці нараховують понад сто, тобто нема «єдиного проблемного поля» [цит. за: 49, с. 70]. Проте чітко простежується тенденція до виявлення істотних характеристик феноменів демократії та гуманізму, які й осмислюються як фундаментальні суспільно-політичні цінності.

На думку фахівців, основними демократичними цінностями є: «громадянськість, компетентність, відповідальність і свобода, конституціоналізм, свобода совісті і слова, людська гідність, моральна автономія, невтручання в особисте життя (приватність), громадянська асоціація, соціальний порядок» [58, с. 136].

Гуманістичні цінності охоплюють досить багато вселюдських ідеалів (цінностей людства), зокрема морально-етичних засад: свобода, справедливість, достойність, рівність, повага до людської гідності та прав, взаємодопомога, добropорядність, доброзичливість, співробітництво, рівноправність, відповідальність, захист від зла й насильства, т. ін.

Є цілковита рація вважати, що лауреат Нобелівської премії Ян Тінберген, нідерландський економіст, науковець, дослідник глобальних проблем людства в доповіді Римському клубу «Перегляд міжнародного порядку» в найповнішому обсязі сформулював гуманістичні цінності як підґрунтя світового розвитку: «рівність і боротьба з дискримінацією, свобода й визнання основних прав людини, демократія та участь людей у політичному, економічному, соціальному житті суспільства, солідарність, збереження культурного різноманіття, заснованого на визнанні національної самобутності народів» [цит. за: 52, с. 25].

Згодом ці гуманістичні цінності було взято за вихідні положення щодо визначення цілей людського розвою в контексті додання викликів сьогодення, що зафіксовано в міжнародних документах та адаптовано в законодавстві України з огляду на специфіку національної ситуації. Ідеться про резолюції Генеральної Асамблеї ООН: «Декларація тисячоліття Організації Об'єднаних Націй» [356], «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» [166]; укази Президента України: «Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”» [223], «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [229]; тощо.

Демократичні й гуманістичні цінності напевне сумісні, але ототожнювати їх не варто. У структурі цінностей гуманістичні здебільше лежать у площині духовних цінностей, що мають психоемоційне забарвлення, тоді як демократичні цінності зараховують до утилітарних (політичних, правових, управлінських). Як показує практика суспільного життя, всі цінності перебувають у взаємовідношенні одні з одними; людина в процесі

свого буттявання вибудовує різні комбінації цінностей, серед них і духовні, й утилітарні [90, с. 202].

Гуманізм як світобачення, сутністю чого є культурна та соціально-політична орієнтація на вищу цінність людини, людської особистості, містить великий потенціал щодо забезпечення умов для сталого, всеосяжного й безупинного розвитку «заради блага всіх людей без винятку – як нинішнього, так і прийдешніх поколінь» (п. 18 Декларації Порядку денного у сфері сталого розвитку до 2030 року [166]). Із ним за значущістю співставна демократія як ідеологія народовладдя.

Видається правильною думка про те, що «гуманізм і демократія – дві підсистеми єдиної перспективної для виживання людей системи гуманно-демократичних зв'язків» [цит. за: 90, с. 202]. Лише демократія (як політичний режим) може гарантувати реалізацію гуманістичних цінностей. Гуманізація же соціально-політичних процесів та явищ постає не тільки ціллю і завданням, але й критерієм і стрижнем демократії, її вимірювачем та обмежником.

Гуманізм є тим чинником, який здатен удосконалювати демократичний механізм управління, гуманізувати (олюднювати) його, наближаючи до ідеалу. У літературі стверджується, що на сучасному етапі в ціннісній базі суспільного прогресу й публічного управління процесами, які мають місце в ньому, «права людини – головна цінність, джерело гуманності законів і “керівництво до дії” для демократичної держави» [108, с. 103], а необхідність їх забезпечення визнається «основним трендом модернізації публічного управління» [170].

Очевидно, що гуманістично-демократичні зв'язки, відносини, взаємодії характеризують публічну політику та в ній найповніше проявляються: ухвалення рішень із загальноважливих проблем відбувається за активної участі громадськості через узгодження різнопланових приватних, групових вимог і беззаперечного пріоритету універсальних цінностей, що витікають із

природної, вселюдської властивості особи в її відношенні до довкілля – інших людей, екології, культури.

Класичні інтерпретації демократії, які спираються на етимологічне значення «народовладдя» в давньогрецьку добу, з еволюцією суспільства зазнали принципових змін і в теперішньому світі насамперед стосуються типу держави, всього державного устрою та політичної системи в цілому, – республіканської форми правління (інституціональної організації публічної влади) й демократичного режиму (інструментарію здійснення владних відносин).

Тривала історична генеза та багатоманітна практика демократії дають змогу виокремити її суттєві ознаки, постійно виявляти нові особливості, зосереджуючи увагу не так на структурі органів, розбудові державно-політичних інститутів (у кожній країні вони унікальні), як на тому, чи є в громадян реальна можливість брати участь у політичному житті, чи здатна національна інституціональна система забезпечити виконання функцій артикуляції та агрегації чисельних потреб і інтересів суспільства.

Змістовна сторона нинішньої демократії, що ґрунтується на цінностях лібералізму, охоплюючи будь-які концепції (плюралістичної, корпоративної, учасницької, деліберативної та ін. демократії), обов'язково містить у собі такі елементи (ознаки):

- формальне визнання народу джерелом влади, її сувереном;
- періодична виборність найважливіших органів публічної влади;
- поділ влади (законодавча, виконавча, судова гілки), наявність механізму стримувань і противаг між ними;
- пріоритет людських прав, захист людини від свавілля та беззаконня;
- суспільно-політичний плюралізм, уседоступність соціальної інформації, використання різних масмедіа й засобів комунікації, право всіх громадян на участь у формуванні органів влади, вплив громадськості на прийняття політико-управлінських рішень, повага до права меншості мати

свою думку та відстоювати її, громадський контроль за діяльністю владних структур;

– верховенство права, що відбиває об'єктивні, соціально справедливі потреби розвитку особистості й суспільства, зокрема задовільний рівень добробуту;

– свобода та юридична рівність громадян у галузях економічного, політичного й культурного життя;

– суспільна активність громадян, свідомість і менталітет відповідного ступеня – гуманістично-демократичної орієнтації; тощо.

Демократична форма політичної організації публічної влади є необхідною передумовою становлення правової держави як базованої на морально-юридичних нормах системи органів та інститутів влади, що гарантує функціонування громадянського суспільства в ролі партнера в управлінні колективними справами – вирішенні нагальних проблем і відповідальності за майбутнє країни.

Громадянське суспільство вчені розуміють як категорію аналітичну, а не конкретну інституціональну. «Воно не є сферою, до якої можна доторкнутися або яку можна побачити» [232, с. 47]. Це специфічна царина комунікативної взаємодії громадян та їх об'єднань щодо здійснення людських прав і свобод, яка має здатність позначатися на виробленні державно-політичних рішень.

Поняття громадянського суспільства потрактовується по-різному (про основні підходи до сучасного тлумачення див., наприклад, у: [28, с. 15–17]). Більшість дослідників осмислює його як суспільство, провідними характеристиками якого є соціокомунікативна активність громадян із високими етичними нормами й політичною, правовою культурою, а також те, що громадянські інститути вибудовуються не державою, а самими індивідами [матеріал за: 232, с. 47–50].

Особливої уваги варто визначення громадянського суспільства, запропоноване українським науковцем, соціологом В. П. Степаненком. Згідно

з його інтерпретацією, яку сприймаємо як узагальнену дефініцію поняття, «громадянське суспільство» – це комплексний соціокультурний та суспільно-політичний феномен, таке собі символічне поле, що охоплює розгалуження соціальних інститутів, практик і цінностей, як-то:

«– **соціальних інститутів** (незалежні медіа; громадська думка; добровільні асоціації та об'єднання громадян; принцип верховенства права, реалізований в рівності громадян перед законом та в реальному доступі громадян до правової справедливості; структурована та інституалізована політична опозиція; системи зовнішнього громадського контролю за владою на всіх рівнях, включаючи незалежний прокурорський нагляд, парламентські комісії, парламентські та громадські аудиторсько-контрольні комісії; правозахисні організації – “сторожові собаки суспільства”),

– **соціальних практик** (суспільна активність громадян, що не обмежується участю у виборах; громадські рухи; ініціативні групи; громадянська залученість до добровільних суспільних, почасти неформалізованих та “віртуальних” (наприклад, через інтернет-лист) об'єднань; поінформованість – знання місцевих та загальнонаціональних новин; правова культура та вміння застосовувати правозахисну та судову систему; діяльність незалежних правозахисних недержавних організацій; лобіювання суспільно-значимих ініціатив),

– суспільних **цінностей та чеснот** (плюралізм, толерантність, довіра до співвітчизників та суспільних інститутів, здатність до компромісів без втрати гідності, самоповага, ввічливість, громадська солідарність та взаємодопомога)» [261].

Хоча громадянське суспільство розглядається як незалежне від держави, проте вони взаємозв'язані та взаємообумовлені; це «дві невід'ємні складові однієї структури – сучасного соціуму, які в реальності не можуть існувати одна без одної» [232, с. 55].

Громадянське суспільство як якісно розвинена людська спільнота формується поза політичною системою, але є її «життєвою засадою», бо

містить у собі політичні структури, утворені громадянами (на основі соціокультурних і національних традицій), та впливає на формування владних структур держави [232, с. 48].

Будучи соціальним простором усіляких неполітичних відносин (зв'язків, взаємодій, асоціацій, цінностей тощо) свідомих громадян, який поширюється на людську життєдіяльність, що *«відокремлена від держави і є само-організованою»* [261], громадянське суспільство спроможне брати на себе політичні функції, репрезентуючи інтереси людей (різноманітних груп) перед державою. Це поле вияву громадських потреб, обміну думками й вироблення цілей як сполучна ланка між громадянським суспільством (приватним простором) і державною владою залишається частиною громадянського суспільства та розглядається як політична сфера публічного (від «публіка / громадськість») впливу або в певному контексті просто «публічна сфера / простір» (громадянська [раціонально-критична] або політична відкритість за Ю. Габермасом; політичний простір, що наділений публічністю, в трактуванні Х. Арендт) – розлогий виклад цього питання див. у підрозділі 2.1.

Політичний процес, який реалізується в публічному просторі комунікації громадянського суспільства й держави, набуває формату публічної політики, тобто колективних зусиль державних і суспільних суб'єктів політичних відносин через представлення та врахування всіх інтересів за допомогою діалога в горизонтальній і вертикальній площинах для досягнення консенсусу між владою та громадянами з проблем, що визначені як усезначущі. Адже публічна політика – не тільки-но діяльність органів влади, спрямована на вирішення суспільних (загальних) завдань, здійснення управління в публічній (не приватній) сфері, іншими словами, впливу на суспільство. Це численні зв'язки та взаємодії максимального кола акторів, які мають стосунок як до держави, так і до громадянського суспільства.

Поєднуючи потенціал владних інститутів та громадянської активності, публічна політика потребує підтримки і з боку держави, і з боку громадянського суспільства.

Головна позиція в залученні різних верств населення до вироблення та реалізації державної політики відводиться інститутам громадянського суспільства (громадським організаціям, політичним партіям, професійним спілкам, благодійним фондам, комерційним структурам, суспільним медіа тощо). Проте в перехідний період, коли формується нова система відносин між індивідом та державою, якраз держава (демократична, правова) ініціює зміцнення громадянського суспільства, розширення його прерогатив і простору впливу. Держава конститує зміст власних зобов'язань, а також гарантій: для людини – стосовно здійснення прав, для суспільства – щодо функціонування механізмів саморегуляції і контролю за владою, впорядкованості, злагодженості, безпеки та захисту громадського життя.

Публічна політика – це ознака громадянського суспільства, показник його зрілості й умова демократичного поступу. Ефективність публічної політики залежить від можливостей (юридичних, кадрових, фінансових та ін.) громадян (вільних, високосвідомих, діяльних) (само)організовуватись і від їхньої здатності (вміння) вибудовувати відносини з владою в процесі ухвалення важливих для суспільства рішень – передусім щодо забезпечення людських прав та свобод.

Отже, публічна політика виявляється єдиною порукою справжньої демократії – «народовладдя», водночас і фактором, і результатом гуманізації («олюдянність») публічного простору як розуміння самореалізації кожної особистості через співробітництво з іншими, визначальними чинниками чого є людська гідність та соціальна відповідальність.

Питання взаємозв'язку громадянських і державних параметрів суспільного буття, приватних та політичних (на ґрунті спільного інтересу) об'єднань, індивідуальної свободи й колективного авторитету (від лат. *authoritas* / *auctoritas* – воля, влада, вплив [313–314]), справедливості та

закону, які завжди хвилювали людські уми й почуття, на теперішньому історичному етапі тотожні загальній проблемі взаємодії громадянського суспільства, що постійно розвивається, і правової держави, яка юридичними засобами гарантує здійснення, охорону та захист фундаментальних прав її громадян.

Ця проблема є однією з актуальних у державно-політичних науках; вона відіграє центральну роль у розкритті сутності суспільно-політичних феноменів, що вивчаються, а також являє собою серцевину чільних теорій – людських прав, демократії, правової держави, солідарного суспільства, врядування та ін.

Дослідники цілком слушно наголошують, що існування інституту засадничих людських прав і свобод є «найяскравішим показником ступеня розвитку громадянського суспільства, побудови правової держави», а правозабезпечувальна функція влади становить «основу організаційно-правового механізму гуманізації публічного (державного) управління» [25, с. 5, 7; 237, с. 5].

Очевидно, що якісні гуманістично-демократичні перетворення в усіх сферах новітнього українського суспільства потребують формування адекватної національної концепції взаємодії громадянського суспільства й держави, юридичні підвалини якої вже закладено.

Насамперед ідеться про положення Конституції України [122], закріплені, зокрема, в ст. 3 (людина визнається найвищою соціальною цінністю, а її права та свободи визначають зміст і спрямованість діяльності держави), ст. 5, 7, 38 (народ є носієм суверенітету, здійснює владу безпосередньо та через органи державної влади й органи місцевого самоврядування), ст. 15, 34, 36, 40, 54 (суспільне життя ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності; кожному гарантується свобода думки й слова, доступу до інформації та обміну нею, об'єднання в політичні партії і громадські організації, вільне вираження своїх поглядів, інтересів та творчих здібностей), ст. 32 («ніхто не може зазнавати

втручання в його особисте і сімейне життя»); обмеження щодо здійснення цих прав та свобод установлюються виключно Конституцією і законами України.

Окрім конституційних норм, законодавчою базою розвитку громадянського суспільства є:

– Цивільний кодекс України [287], Господарський кодекс України [54], Кодекс законів про працю України [107];

– закони України: «Про громадські об'єднання» [184], «Про політичні партії в Україні» [216], «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [220], «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [183], «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» [212], «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [190], «Про місцеве самоврядування в Україні» [206], «Про органи самоорганізації населення» [211], «Про доступ до публічної інформації» [185], «Про звернення громадян» [200];

– укази Президента України: «Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки» [209], «Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [188], «Про Національну стратегію у сфері прав людини» [210]; «Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020”» [223], «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [229];

– постанови Кабінету Міністрів України: «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» [189], якою затверджені Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики [178] та Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації [272]; «Про затвердження Порядку проведення

консультацій органів виконавчої влади з представницькими органами корінних народів України» [195], «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні» [194], «Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади» [196], «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля» [193], «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки» [191];

– розпорядження Кабінету Міністрів України: «Про схвалення Концепції проекту Закону України “Про основні засади державної комунікативної політики”» [225], «Про схвалення Концепції проекту Закону України “Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів”» [224], «Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні» [226]; тощо.

Національна концепція взаємодії громадянського суспільства й держави розглядається як модель функціонування та саморозвитку громадянського суспільства в режимі громадянського миру й злагоди на базі людських цінностей і верховенства права та за умови суспільного порядку, що формується спільними зусиллями інститутів державної влади й громадянського суспільства.

Визначальними є відносини, пов’язані з участю громадян у сфері публічної політики. Ці відносини, як було з’ясовано раніше (див. у розділі 2), являють собою комплекс комунікативних взаємодій державних та недержавних, громадських організацій на всіх стадіях вироблення і впровадження владних рішень із питань, в яких виражені публічні та приватні інтереси, тобто інтереси суспільства загалом.

Науковці вирізняють три головні напрями діяльності громадських організацій у формуванні та реалізації політики:

– участь у роботі органів влади, підготовці проектів нормативно-правових актів;

- здійснення функцій контролю над владою;
- участь у виконанні державних, регіональних і місцевих програм, соціальних замовлень [36, с. 244; 232, с. 69].

Взаємодія інститутів громадянського суспільства та органів публічної влади має спиратися на базисні цінності, що становлять основу європейських принципів належного врядування, реалізація яких відбиває гуманістичний (людиноцентричний) підхід у соціальному управлінні, як-от: довіра, відкритість і прозорість, доступність, незалежність та неупередженість, відповідальність, ефективність і результативність [50; 51, с. 165–167].

Поширеними формами співпраці влади й громадськості є:

- громадські ради та інші консультативно-дорадчі органи (комітети, комісії, колегії, служби, штаби, групи тощо [з прикметниками-означеннями в найменуваннях, окрім родових позначень, такими, як «координаційні», «робочі», «експертні», «погоджувальні» та ін.]) при центральних і місцевих органах влади, утворені для спільного вироблення рішень із досягнення колективно важливих цілей;

- громадські слухання з питань, що належать до відання місцевого самоврядування (як окрема від представницьких органів форма участі територіальної громади в розв'язанні проблем місцевого значення). Це максимально ефективний спосіб масового залучення громадян до політичного впорядкування життя, бо, на думку фахівців, на місцевому, найближчому до людей рівні публічного управління «беруть початок усі суспільно-політичні процеси та закладаються підвалини взаємодії між людиною і державою» [256, с. 105];

- консультації суб'єктів владних повноважень із громадськістю в ході підготовки проектів нормативно-правових документів, здійснення державної, регіональної політики й вирішення питань місцевої ваги;

- громадські експертизи – проведення інститутами громадянського суспільства, громадськими радами оцінки результатів діяльності (бездіяльності) органів публічної влади, прийнятих ними рішень та їх

виконання, маючи за мету напрацювання пропозицій щодо розв'язання суспільно значущих проблем для їх урахування органами влади у своїй роботі;

– громадський моніторинг як комплекс системних заходів зі збору, накопичення, аналізу інформації про діяльність владних структур та ухвалені ними управлінські рішення, а також практику застосування законодавства з метою спостереження, контролю ситуації, прогнозування змін і рекомендацій альтернативних варіантів рішень.

Ефективність громадського моніторингу більшою мірою залежить від прозорості й відкритості органів влади та доступності, повноти й достовірності інформації;

– громадський контроль як перевірка громадськістю того, чи відповідає функціонування органів публічної влади вимогам Конституції та законів України, інших правових актів, соціальних норм, а також як нагляд за їх діяльністю щодо забезпечення реалізації та захисту людських прав, узгодження інтересів і задоволення суспільних потреб для запобігання причинам та усунення наслідків невиконання суб'єктами владних повноважень соціальних завдань.

У широкому трактуванні громадський контроль є найважливішим чинником партнерської взаємодії громадянського суспільства і влади, ознакою демократичного способу управління суспільними справами та гарантією поваги до людської гідності й утвердження гуманістичних цінностей;

– GR – нова, специфічна форма взаємодії, що її вчені розглядають як вид діяльності груп інтересів (неурядових організацій та інших інститутів громадянського суспільства, структур бізнесу), спрямований на побудову ефективних і довгострокових взаємовідносин з органами державної влади всіх рівнів із метою мати не лише взаємовигідний (в інтересах груп), а й суспільно корисний результат (як-то: втілення соціальних програм, благодійних проєктів тощо) [232, с. 124; 243, с. 59].

Соціальний зміст GR полягає в тому, що ця взаємодія:

- сприяє залученню бізнесу і громадськості до процесів прийняття політико-управлінських рішень;
- посилює можливості для представлення та обстоювання різноманітних інтересів;
- забезпечує реалізацію конституційних прав громадян на участь в управлінні своєю країною і контроль за роботою органів влади;
- орієнтована на соціально-економічний розвиток;
- створює належний простір для розбудови громадянського суспільства, прояву ініціативи, активності та морально-етичних властивостей особистості (зокрема, толерантності, доброзичливості, розважливості, здатності до співпраці, взаємодопомоги, компромісів);
- підвищує ефективність функціонування державних органів і публічного управління загалом;
- диверсифікує відповідальність влади, громадськості, бізнесу.

Зони відповідальності кожного з учасників GR-діяльності визначені Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» [223]:

- відповідальність влади – провести реформи; забезпечити баланс інтересів між громадянським суспільством, державою і бізнесом; прозора та якісно працювати за новими європейськими підходами до налагодження суспільного буття; гарантувати повагу до людських прав;
- відповідальність бізнесу – підтримувати й розвивати державу, бізнес-середовище та громадянське суспільство; сумлінно сплачувати податки; здійснювати ефективні інвестування в економіку країни; дотримуватися принципів чесною праці й конкуренції;
- відповідальність громадянського суспільства – контролювати владу; жити згідно зі принципами гідності; неухильно додержуватися Конституції та законів України.

Отже, GR, як зазначають дослідники, передбачає делегування державою бізнес-структурам і до певної міри громадським організаціям частини

управлінських повноважень на основі принципу субсидіарності. Так вибудовується суспільний діалог, в якому бізнес і громадські організації мають нагоду зрозуміти «труднощі управління державою та суспільством», а урядові структури – «складності ведення бізнесу та громадської діяльності» [232, с. 136; 243, с. 59–60].

Участь інститутів громадянського суспільства у виробленні й реалізації публічної політики в тих чи інших формах пов'язана з використанням інструментарію / різних засобів, механізмів застосування: індивідуальних і колективних звернень, «гарячих ліній», електронних петицій, лобювання, PR-технологій, обговорення актуальних проблем на конференціях, у пресі, в інтернет-просторі, теле- та радіодискусіях тощо.

Підсумовуючи міркування, викладені в цьому підрозділі, підкреслимо, що гуманізація суспільної життєдіяльності – нагальна потреба сьогодення. Вона спричинена радикальними змінами, які відбуваються в соціально-економічній структурі та доповнюються зустрічними процесами в політичній і культурній сферах, що свідчить про становлення нового типу суспільства – постіндустріального.

Швидкий технологічний розвиток, головним ресурсом якого є знання / інтелект, зростання потоків інформації, віртуалізація відносин, глобалізаційні явища – все це, з одного боку, результат колосального культурного потенціалу, що його витворила людська цивілізація, з другого, породжує масштабні протиріччя, які разом з іншими небезпеками (тероризмом, збройними агресіями, расовою та етнічною дискримінацією, економічними й екологічними кризами тощо) є викликами для людини, суспільства та соціальних інститутів, піддають сумніву сутність уселюдного й розумного, демонструють уразливість демократичного способу здійснення політики та перспектив існування людського світу. Відповідно актуалізуються питання переосмислення гуманістично-демократичних ціннісних регуляторів і шляхів вирішення «проблеми людини».

Упевнені, що антропоаксіологічна стратегія гуманізму («олюднення середовища») не втратила свого значення і нині, в постіндустріальний період із його щораз більшими викликами та загрозами. «Осучаснений» гуманізм, основи якого, на думку українського науковця-психолога Г. О. Балла, закладають цілескерована й усвідомлена активність, конструктивна діалогічна взаємодія, взаємна підтримка індивідів, спільнот, людства загалом [21, с. 8–9], є і залишається тією духовною універсалією, що вдержує буття в позитивному руслі, в полі всеосяжної гуманності – в індивідуальній та суспільній свідомості.

Гуманізація вироблення публічної політики розглядається як закономірна тенденція парадигмальних трансформацій у вивченні соціуму, як процес та показник культури людських (і людяних) відносин щодо узгодження інтересів (громадськості, бізнесу, держави) на базі моральних і правових норм, принципів співучасті й співвідповідальності. Формування уявлення про теперішній світ крізь призму «цілісність унаслідок різноманітності в єдності та єдності в різноманітності» є умовою стабільного функціонування людського співтовариства, його сталості в глобальній системі «людина – суспільство – держава – природа».

3.2 Юридичні засади забезпечення реалізації прав громадян у сфері публічної політики: міжнародний досвід і напрями вдосконалення

Посилення глобалізаційних процесів, інтеграція України до Європейського Союзу (далі – ЄС) та євроатлантичного безпекового простору зумовили неминучу потребу в прийнятті європейських стандартів життя (які дійсно вже вийшли за межі європейської спільноти і стали вселюдськими), що ґрунтуються на ціннісних началах фундаментальних людських прав і свобод, демократії, верховенства права, соціальної, правової держави та інших. Проблема гуманізації політики виступає чи не найголовнішою ціллю і

водночас надзавданням розвитку українського суспільства й держави, їх антропоаксіологічного перетворення.

Тут виникає питання про те, які механізми вможливають розбудову якісно нового, орієнтованого на людину як на найвищу цінність, соціального співіснування (в рамках конкретної історико-культурної ситуації). Особливе місце в цій розгалуженій системі принципів, форм, методів, засобів, заходів, дій тощо (враховуючи вияв широкозначности й синсемантичности в слові «механізм») займають правові механізми публічного врядування.

Термін «механізм», похідні від нього терміносполуки мають широке розповсюдження як у науковому, так і громадському дискурсі та є практично незамінними для пояснення цілої низки явищ і процесів соціально-політичної дійсности. Усталеними концептами значаться: механізм держави (державної / публічної влади), державного (публічного) управління (адміністрування), державного (урядового) регулювання, державної (публічної) політики, організаційні (з поділом на організаційно-структурні, структурно-функціональні, організаційно-технічні й т. ін.), правові, економічні, інноваційні, інформаційні, соціальні механізми тощо, комбіновані механізми – адміністративно-правові, організаційно-економічні, соціально-психологічні, інші, а також механізми в різних сферах суспільної життєдіяльності людей – механізми грошово-кредитного, валютного, інвестиційного, податкового та іншого регулювання економіки, окремих її частин; тощо.

Хоча термін «механізм» надійно закріпився в тезаурусах категоріально-поняттєвого апарату гуманітарних наук, проте єдиного узагальненого, абстрагованого знання про механізми в тій чи іншій галузі нема, що є правдивим твердженням, зосібна, й для теорії публічного врядування стосовно правових механізмів управління суспільними процесами.

Існує чимало праць українських та іноземних учених, в яких досліджуються питання щодо сутности категорії «механізм», її обсягу і змісту, інтерпретації лексичних значень, виокремлення видів, складових частин та їх характеристики [241, с. 19–20; 279]; осмислюються значущо

марковані конструкції, витворені внаслідок семантичних перетинів, – «механізм держави» [119; 286], «механізми управління державою» – «державні механізми управління» – «механізми державного управління» [128, с. 60], «механізм державного регулювання» [267, с. 21–22], «механізми державного управління» [74; 151; 240; 252; 267, с. 21–30; 279] і як однопорядковий – «механізм виконавчої влади» [69], «механізми публічного адміністрування» [234, с. 112–121], «організаційний механізм державного управління» [155, с. 37–66], «механізм управління» [269, с. 53–54], «економічні механізми» [253] та інші.

Для української науки проблема інструментальної характеристики правових явищ є недостатньо розробленою. Дискусійними залишаються положення щодо трактування багатьох поняттєвих конструкцій. Зокрема спинимось на тих, які дотичні до значеннєвого поля дисертаційного дослідження, а саме: «правовий механізм» і «механізм правового регулювання».

Поняття «правовий механізм», попри термінологічну вживаність, перебуває на етапі формування. Академічні розвідки відбуваються в площині цілого шерегу наук та їх окремих галузей, серед яких найбільший інтерес для вирішення проблеми правових механізмів у сфері публічної політики становлять юридична наука й наука управління.

На думку фахівців, використання в юридичній науці методологічного потенціалу поняття «механізм» є досить продуктивним, бо дає змогу вченим просунутись у пізнанні інструментальної специфіки об'єктів, що вивчаються. Водночас характеристика якогось явища як механізму нерідко використовується як щось само собою зрозуміле (тобто як формально-логічний прийом), не завжди забезпечуючи відповідний методологічний нахил дослідження [цит. за: 134, с. 45].

Поширеною є інтерпретація правового механізму крізь призму інструментального підходу як «об'єктивованого на нормативному рівні, системно організованого комплексу юридичних засобів, необхідного і

достатнього для досягнення конкретної цілі (сукупності цілей)» [цит. за: 134, с. 45].

У літературі з державного управління знаходимо як аналогічні дефініції [247, с. 378; 267, с. 26], так і відмінні від них визначення. Наприклад, докторка наук з державного управління, професорка Л. Л. Приходченко вважає, що правовий механізм включає в себе прийняття законодавчих актів, рішень і розпоряджень органів публічної влади, які спрямовані на практичну організацію управління (прийняття рішень індивідуального характеру, їх оформлення, організація виконання); передбачає закріплення єдиних для державної служби принципів, процедур, стандартів регулювання діяльності державних службовців [181, с. 61].

Доктор економічних наук, професор А. М. Третяк, викладаючи основні підходи до формування механізмів управління земельними ресурсами та землекористуванням, характеризує правові механізми як норми й правила, що містяться в законодавстві та обов'язкові для виконання [275, с. 125].

Докторка наук з державного управління, доцентка О. В. Федорчак розглядає правовий механізм як самостійний вид комплексного механізму державного управління, що охоплює нормативно-правове забезпечення, а саме: закони, постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови й розпорядження Кабінету Міністрів України, методичні рекомендації та інструкції тощо [279].

На нашу думку, правовий механізм, будучи складним утворенням, не підміняє собою інші, раніше сформовані юридичні поняттєві конструкції (зокрема, «норми права», «форми права», «механізм правового регулювання», «механізм дії права», «механізм реалізації права», «механізм правозастосування», «правові засоби», «правова процедура [процес]»), а тому більше вивчені, хоча деякі й не усталені, – не те що якусь одну з них чи їх групу, але, якщо мовиться про механізми, й усю сукупність загалом (тобто правові механізми не є простою сумою механізмів в юридичній площині).

Правові механізми – це певні «комплекти» юридичних засобів, що мають нормативне закріплення та орієнтовані при їх практичному використанні на реалізацію суб'єктами своїх інтересів і досягнення тієї чи іншої цілі як наслідку правового регулювання визначених суспільних відносин. Конкретний правовий механізм як цілісна, взаємопов'язана структура віддзеркалює послідовні стадії юридичної діяльності (громадян, організацій, посадових осіб, органів публічної влади) та різноманітні правові засоби, варіанти їх взаємодії на кожній стадії.

До правових засобів належать: суб'єктивні права й обов'язки, дозволи, заборони, приписи, принципи, презумпції, терміни, процедури, заходи відповідальності, заходи заохочення, обмежувальні заходи тощо. За допомогою правових механізмів здійснюється гарантована законодавством реалізація завдань правового регулювання, впливу на суспільні відносини для досягнення конкретної мети.

Попри всю дискусійність питань стосовно інтерпретації інших «механізаційних» понять, останні є правовою формою, абстрактною моделлю, відповідно до якої вибудовується типовий управлінський процес. До прикладу, механізм правового регулювання як теоретична конструкція, за словами науковців, відбиває логіку юридичного впливу на суспільні відносини (див., зокрема, в: [260, с. 26]), тобто життя соціуму, й показує, які стадії та юридичні інструменти цей процес убирає в себе. Правові механізми також відбивають логіку юридичного впливу, але в контексті певного відношення / взаємодії з урахуванням матеріальних і духовних факторів, зокрема ступеня й характеру розвитку правової культури, значущості гуманістичних і демократичних цінностей для особистості та спільноти.

Основу правових механізмів, безумовно, становлять норми права, закріплені в офіційних документах компетентних правотворчих органів – нормативно-правових актах (законах і підзаконних нормативно-правових актах).

Завдяки опосередкуванню юридичними формами й засобами та застосуванню численних правових механізмів усе людські ідеали трансформуються в реальну соціополітичну практику – відбувається якісне впорядкування суспільних відносин, публічне управління досягає свого результату. Безперечно, якість управлінської діяльності визначається тим, наскільки широким є спектр правових можливостей, що визнаються за людиною, та наскільки гарантована / забезпечена їх реалізація. Отже, людські права як внутрішня властивість людини не лише вивисшують її до абсолютної цінності в суспільстві, а є індикатором стану суспільства під кутом зору гуманістичних цінностей.

Уже наголошувалося, що проблеми життя людей – місця і ролі у світі, взаємовідносин, прав та обов'язків, суспільного і державного устрою – завжди були й залишаються актуальними протягом усього історично прогресивного соціального розвитку, процесів розвитку політико-правової думки включно: від міфологічних уявлень із божественною першопричиною сущого порядку у стародавніх народів, полісної демократії (влади народу, тобто всіх дорослих вільних уродженців певного полісу) та зародження концепції природного права в античних Греції і Римі, їх рецепції в епоху Відродження як ідеології гуманізму, далі – раціоналістично-теоретичних інтерпретацій прав та свобод людини, до морально-філософського трактування сутності людських прав, їх нормативного закріплення і втілення в політичну практику доби ліберально-демократичних перетворень.

Демократизація суспільства змінює підходи до формування відносин «людина – держава»: тут на перший план виступає саме особистість, її потреби та інтереси, забезпечення максимальної реалізації яких можливе тільки в правовій державі. Остання характеризується головню тим, що суспільне життя впорядковується на основі двох принципів – «особі дозволено чинити все, що не заборонено законом» та «органи публічної влади зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень і в спосіб, які передбачені законом».

Розширення можливостей особистості досягається за допомогою режиму правового стимулювання (наявності таких правових засобів, як суб'єктивні права, законні інтереси, дозволи, пільги, заохочення тощо), а стримування влади обумовлено режимом правового обмеження (обов'язки, заборони, приписи, відповідальність, призупинення та ін.). Діалектична взаємодія цих режимів створює відповідну «правову атмосферу», в якій формуються юридичні механізми для здійснення, охорони й захисту людських прав і свобод.

Сучасна система міжнародних стандартів стосовно людських прав була започаткована з прийняттям Усесвітньої декларації людських прав [357], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [152], Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права [153], які, разом узяті, утворюють Міжнародний білль прав (або Хартію прав) – найавторитетніший каталог фундаментальних людських прав та свобод. На європейському рівні аналогічні за значущістю Конвенція з людських прав [118] і Соціальні хартії [77–78].

Ці документи закріпили природні, невідчужувані особисті (громадянські) й соціалізовані (політичні, економічні, соціальні, культурні) права як основу свободи людини та обмеження державної влади, що передбачає максимальне розширення можливостей для саморозвитку особистості за невторчання держави в її приватні справи (але активної участі громадян у суспільно-політичному житті) й додаткових соціальних зобов'язань.

У подальшому відбулося поглиблення задекларованих та становлення так званого третього покоління прав і свобод – солідарних (колективних), отже змінилися нормативно-юридичні механізми, що їх використовує та чи інша держава в рамках своєї правової системи для забезпечення поступового здійснення універсальних стандартів життєдіяльності особи відповідно до досягнутого рівня еволюції людства. Ідеться, передусім, про міжнародні акти,

які мають на меті захист індивідів від зловживань із боку державних органів і посадових осіб та захист вразливих верств населення.

Україна приєдналася до переважної більшості зазначених міжнародних документів – ратифікувала міжнародні договори (й вони стали частиною національного законодавства) або закріпила безпосередньо в законах, що напрацьовані в державі.

У світлі обраного Україною курсу на євроінтеграцію і суспільно-державне реформування на демократичних («людських») засадах згідно з принципами європейського врядування базовим також є розуміння змісту основних положень, що закріплені в документах, на яких заснований Європейський Союз.

Серед установчих договорів першорядне значення мають сконсолідовані між собою Договір про заснування Європейської Спільноти (або Римський договір про ЄЕС) 1957 р. та Договір про Європейський Союз (або Маастрихтський договір) 1992 р., що охоплюють зміни й доповнення до договорів про європейські об'єднання, більш відомі як Амстердамський 1997 р., Ніццький 2001 р. та Лісабонський 2007 р. договори [73; 120].

Примітка. ЄЕС – Європейське економічне співтовариство або Європейська економічна спільнота. Європейський Союз (ЄС) замінив собою Європейську Спільноту, є її правонаступником.

З часів створення в 1948 р. Організації європейського економічного співробітництва (у 1961 р. перетворена в Організацію економічного співробітництва й розвитку), метою якої було сприяння повоєнному відновленню Західної Європи, інтеграція країн-учасниць мала суто економічне значення. Згодом додалися політичні цінності, правові та соціальні стандарти, моральні ідеали й культурні надбання. Поступово були закладені гуманістичні підвалини ЄС, що постійно зміцнюються, а обрії простору демократії, свободи, гуманізму та справедливості розширюються.

У преамбулі Договору про заснування Європейської Спільноти (ЄЕС) зазначено, що ціллю Договору, з-поміж інших, є збереження миру й свободи,

досягнення якої обумовлено єдністю економік та безперервним поліпшенням рівня життя і праці людей. Дальші зміни до цього Договору запровадили спільну політику в соціальній, культурній сферах, галузях освіти та професійного навчання, науково-технічного розвитку, охорони здоров'я, захисту довкілля.

Договір про Європейський Союз (ЄС), знаменуючи новий етап інтеграції (не тільки економічної, але й політичної, безпекової, правової), засвідчує відданість держав-членів ЄС принципам свободи, демократії, поваги до людських прав, основоположних свобод і правопорядку та бажання поглиблювати солідарність між народами на основі принципу поваги до їхньої історії, культури й традицій. Амстердамський договір сприяє розвитку інститутів, процедур, механізмів, що забезпечують вирішення завдань і досягнення цілей, визначених Маастрихтським договором. Ніццький договір завершує реформувальний процес, розпочатий Амстердамським договором, з огляду на розширення ЄС на південь та схід.

Лісабонський договір, який замінив собою Конституцію Євросоюзу, що так і не набула чинності (також змінив назву Договору про заснування Європейської Спільноти на Договір про функціонування Європейського Союзу), підвищив рівень по суті своїй антропоцентричних засад ЄС до універсальних цінностей, в основу яких закладено гуманістичні ідеї культурної спадщини Європи. У статті 2 цього Договору закріплені такі загальноєвропейські цінності, як: свобода, демократія, рівність, правова держава, повага до гідності особистості, дотримання людських прав, включаючи права осіб, що належать до меншин.

Ці цінності формують уявлення про модель побудови майбутньої Європи, ідеал демократичного суспільства, яке характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю і рівністю жінок та чоловіків. Феномен ЄС постає наднаціональним утворенням, що формується не стільки як об'єднання завдань і цілей, головно, як спільнота цінностей [92, с. 298].

Отже, курс України на європейську інтеграцію – це цивілізаційний вибір шляху суспільного розвитку з можливістю самоактуалізації та самореалізації творчої особистості.

Відомо, що юридичні конструкції законів і міжнародних актів закріплюють основоположні засади правового регулювання стосовно людських прав та потребують подальшої деталізації і конкретизації в інших, підзаконних, нормативно-правових актах. Сформовані таким чином правові механізми є складними утвореннями з різних засобів та процедур, які доповнюються, змінюються по мірі просування до визначеної цілі.

Наприклад, Закон України «Про звернення громадян» [200] передбачає механізм відстоювання громадянами своїх прав і законних інтересів, елементами якого є: подання звернення (пропозиції / зауваження, заяви / клопотання), розгляд звернення, прийняття рішення, його виконання. Кожен елемент також являє собою відповідний механізм, у рамках якого відбувається послідовність юридичних засобів: механізм подання звернення, механізм розгляду звернення і так далі. За необхідності механізм відстоювання прав та законних інтересів може бути підкріплений механізмами їх відновлення (в разі порушення) у сфері повноважень органів публічної влади або судового захисту на національному й міжнародному рівнях [86, с. 182].

Конституція України головню у статтях 34, 36, 38, 40 гарантує громадянам права на інформацію та участь в управлінні державними справами.

Відповідно, кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб; вступати до об'єднань для задоволення своїх політичних інтересів (здійснення цих прав може бути обмежене законом, зокрема, в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності держави, громадського порядку, для охорони здоров'я населення, захисту прав інших осіб, що переважно є характерним в умовах воєнного або надзвичайного стану);

направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб (владні інституції зобов'язані розглянути звернення та надати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк).

З метою створення умов для реалізації зазначених конституційних прав за роки незалежності в Україні напрацьовані численні нормативно-правові акти різної юридичної сили, що дає підстави вважати загальні правові засади державної інформаційно-комунікативної політики сформованими.

Попервах законодавство розвивалося як підґрунтя для врегулювання інформаційної сфери та інформаційних відносин виключно в рамках «інформаційно-роз'яснювальної» парадигми. Це є зрозумілим навіть із самих назв законів і підзаконних актів, що їх було прийнято для забезпечення високого рівня поінформованості людей стосовно суспільно значущих питань національного й місцевого значення:

– закони України «Про інформацію» [202] (в першій редакції ухвалено ще на базі Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки [121], Декларації про державний суверенітет України [64] та Акта проголошення її незалежності [4]), «Про науково-технічну інформацію» [207], «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [186], «Про телебачення і радіомовлення» [228], «Про захист інформації в автоматизованих системах» (у чинній редакції – «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах») [197], «Про інформаційні агентства» [201], «Про Національну програму інформатизації» [208] (чинний Закон із такою самою назвою прийнято 01.12.2022), «Про Концепцію Національної програми інформатизації» [204], «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [213], «Про рекламу» [221], «Про звернення громадян» [200], «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» [218], «Про доступ до публічної інформації» [185] та інші.

Примітка. Закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства» й «Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації» втратили чинність у зв'язку з ухваленням закону «Про медіа» [205];

– укази Президента України «Про Положення про технічний захист інформації в Україні» [217], «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [215], «Про першочергові заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України» [214], «Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації» [171], «Про Концепцію вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017–2020 роки» [203] тощо.

Примітка. Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України» втратив чинність на підставі указу «Про забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України» [187];

– постанови Кабінету Міністрів України «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [219], «Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади» [199], «Деякі питання оприлюднення публічної інформації у формі відкритих даних» [71] та інші;

– розпорядження Кабінету Міністрів України «Про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації» [222], «Про заходи щодо підвищення рівня інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості з питань фінансової політики» [198], «Про

затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2018 рік» [192] та інші.

З кінця 90-х рр. XX ст. політичні реалії, які характеризуються значним впливом на них сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, демонструють наявність нових форм і можливостей представлення групових інтересів, нових способів «входження» громадян у процес прийняття владних рішень. Це актуалізує потребу трансформації теперішньої інституційної основи соціальної комунікації через інструменти співуправління (зокрема GR) між державою («перший сектор»), бізнесом («другий сектор») та громадянським суспільством («третій сектор»). Необхідність інституалізації міжсекторальних взаємодій передбачає і практика публічного управління в розвинених країнах світу.

Важливими інститутами є ті, що визначають насамперед поле публічної політики – публічний простір активної громадськості, утворюючи певні норми політико-комунікативних відносин демократичної якості.

На думку дослідників, кінець XX ст. – початок XXI ст. ознаменувалися зростанням ролі громадянського суспільства в становленні й розвитку різних моделей соціальної демократії. Подібна співпраця між «державним» і «третім» секторами є вигідною для обох сторін: сприяє більш активному залученню громадян до системи публічної політики та управління (передусім на місцевому й регіональному рівнях) і водночас спонукає державу розробляти нові механізми взаємодії з інститутами громадянського суспільства, які частково звільнюють державу від надання окремих послуг населенню [231, с. 70–71].

Органи публічної влади та організації громадянського суспільства плідно співпрацюють у формуванні й реалізації державної політики за різними напрямками суспільного життя, в підготовці та прийнятті проєктів нормативно-правових, регуляторних актів і програм економічного, соціально-гуманітарного розвитку, у сфері надання послуг тощо. Організації «третього

сектору» мають реальні досягнення переважно в галузях нематеріального виробництва (освіта й наука, культура та дозвілля, екологія, охорона здоров'я, соціальний захист, ін.), тож роблять вагомий внесок у зростання добробуту людей, соціальний і культурний розвиток на національному, регіональному, місцевому рівнях.

Отже, налагодження ефективних комунікації між державними й недержавними структурами (на різних рівнях, напрямках, застосовуючи інтерактивні інструменти та технології), інституалізація цих відносин є умовами ефективної публічної політики й підвищення якості публічного управління.

Слід зазначити, що нині Україна ще не має «досвіду» демократичних комунікацій влади та суспільства в розв'язанні колективних проблем. Досі чітко не визначені в законодавстві стандарти, правила такої комунікації, зокрема права й обов'язки учасників, механізми реалізації і захисту прав, формування політичних зобов'язань, установлення меж відповідальності публічних акторів, а також громадського контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Аналіз законодавчої бази свідчить, що ступінь правового забезпечення комунікативної взаємодії державних і недержавних інститутів є невисоким. Достатньо хоча би зауваження про те, що питання доступу громадян до вироблення політико-управлінських рішень закріплюються підзаконними актами – в основному постановами й розпорядженнями Кабінету Міністрів України, а не законами, які мають вищу юридичну силу. Через це провідні форми комунікації – громадська експертиза, консультації з громадськістю (публічне громадське обговорення, електронні консультації з громадськістю, вивчення громадської думки), громадські ради як консультативно-дорадчі органи, поширюються тільки на виконавчу гілку влади, не є обов'язковими для інших державних органів та органів місцевого самоврядування.

Уважаємо за потрібне впровадити комунікативну стратегію на рівні закону, тим паче, що Урядом ще в 2009–2010 рр. схвалені відповідні

концепції проєктів Законів України – про вплив громадськості на органи державної влади під час прийняття (участі у прийнятті) ними нормативно-правових актів або про лобіювання [224] та про державну комунікативну політику [225]. Це активізує розвиток інституційного забезпечення демократичного процесу публічної політики, збільшить реальні можливості залучення до нього громадян, дасть змогу не тільки налагодити ефективну інформаційну й роз'яснювальну роботу, але і надалі вибудувати результативний діалог та партнерські відносини між владними структурами й організаціями громадянського суспільства (групами інтересів).

Також видається слушною пропозиція, що останніми роками все частіше висловлюється як політичними експертами, так і державними службовцями, про необхідність визначення органу, який відповідав би за реалізацію комунікативної політики в державі, зокрема в напрямі формування комунікативної взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування і громадськості на засадах рівноправного партнерства [91, с. 34].

Висновки до розділу 3

У третьому розділі розглянуто особливості сучасного стану вироблення публічної політики в Україні, що характеризується постіндустріальними рисами й виникненням масштабних загроз, які підважують гуманістичні параметри суспільного буття та демократичний спосіб його існування.

Констатовано, що соціально-економічні, культурні зміни й супроводжувальне підвищення вимог до урядових організацій спонукають до пошуку нових шляхів формування політики через розширення участі громадян у політичних процесах. Найліпшим способом реалізації цього завдання залишається демократичний режим функціонування політичної системи, який гарантує можливість народу, кожного громадянина долучитися до керування державними справами, тобто, по суті, власним життям,

здійснювати людські права, відтворюючи самоцінність моральної особистості та здобуваючи оцінку свого значення і ролі в суспільстві й державі, у світовій спільноті.

Наголошено, що питання взаємозв'язку громадянських та державних елементів суспільного буття на теперішньому історичному етапі тотожні проблемі взаємодії громадянського суспільства, яке постійно розвивається, і правової держави, що юридичними засобами гарантує здійснення, охорону й захист фундаментальних прав її громадян.

Виокремлено головні напрями діяльності громадських організацій у сфері політики: участь у роботі органів влади, підготовці проєктів нормативно-правових актів; здійснення функцій контролю над владою; участь у виконанні державних, регіональних і місцевих програм, соціальних замовлень.

Описано основні форми співпраці органів влади й громадськості щодо вироблення і реалізації колективно значущих рішень:

- громадські ради та інші консультативно-дорадчі органи при центральних і місцевих органах влади;
- громадські слухання з питань, що належать до відання місцевого самоврядування;
- консультації суб'єктів владних повноважень із громадськістю в ході підготовки проєктів нормативно-правових документів, здійснення державної, регіональної політики й вирішення питань місцевої ваги;
- громадські експертизи результатів діяльності органів публічної влади та прийнятих ними рішень;
- громадський моніторинг діяльності владних структур, ухвалених ними управлінських рішень і практики застосування законодавства;
- громадський контроль за функціонуванням органів публічної влади відповідно до вимог Конституції та правових актів України, соціальних і моральних норм;

– GR-діяльність груп інтересів (неурядових організацій та інших інститутів громадянського суспільства, структур бізнесу).

Підкреслено важливе значення юридичних механізмів забезпечення реалізації людських прав і свобод, які віддзеркалюють послідовні стадії правової діяльності та різноманітні юридичні засоби, варіанти їх взаємодії на кожній стадії (від формування засад нормативно-правового регулювання відносин у сфері публічного управління до практичного здійснення прав; останнє якраз може бути реальним показником дієвості публічної політики й ефективності публічного управління та адміністрування). Звернення до цієї проблематики безсумнівно сприяє не просто пізнанню юридичних явищ, але обумовлене потребою підсилення їхньої ролі в розв'язанні соціально-політичних завдань.

ВИСНОВКИ

На базі викладеного матеріалу дослідження проблеми щодо впровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики в Україні пропонуємо такі висновки теоретико-методологічного й політико-праксеологічного спрямування.

1. Аналіз українських та іноземних наукових праць дав змогу виокремити основні положення стосовно трактування сутності ключових категорій і понять, систематизувати їхні дефініції та сформулювати власне розуміння розгляданих феноменів.

Доведено, що «гуманізм», «гуманність», «гуманізація», «гуманітаризація», які є опорними поняттями для осмислення гуманістичного підходу до проблем публічного управління і публічної політики, взаємопов'язані між собою та становлять нерозривну єдність.

Наголошено на тому, що «гуманізм» – категорія поліфункціональна: вона характеризує водночас і мету, і спосіб, і умову, й результат існування світу людського співбуття. Загальне поняття гуманізму в роботі визначено таким чином: це історично обумовлене визнання людини найвищою, абсолютною цінністю суспільства, благо якої є мірилом соціальних відносин, інститутів, діяльності; це повага до гідності та свободи кожної особистості, її права на достойне, щасливе життя, вільний усебічний розвиток і духовне вдосконалення, творчу реалізацію своїх здібностей; а також високоморальні (гуманні) міжособистісні відносини та взаємодії в системі «людина – суспільство – довкілля».

Констатовано, що терміни «гуманність», «гуманізація», «гуманітаризація» номінують окремі аспекти значеннєвих ознак, зв'язків гуманізму.

Гуманність (наша автохтонна «людяність») – людська якість, властивість особистості, яка спричинена самим співбуттям і разом уможлиблює його, постає основою суспільної моралі й особистісної

моральности та виявляється в гідному ставленні (щиро, доброзичливо, уважно і под.) до себе й оточення, всього живого: людини, спільноти, природи, світу.

Гуманізація – процес та результат утілення ідей і цінностей гуманізму в усіх сферах життєдіяльності, набуття останніми антропоаксіологічних рис та їх розвитку.

Гуманітаризація – напрям, засіб гуманізації, сутність якого полягає в посиленні соціогуманітарних засад людського життя, а саме, формуванні специфічного публічного простору із цінностей, орієнтацій, цілей, значень, відносин, взаємодій і т. ін., що сприяє творенню людської особистості / свідомих громадян та «олюднює» навколишнє середовище завдяки їхній суспільній активності.

Запропоновано розуміння впровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики з позиції актуалізації духовно-ціннісних факторів людської взаємодії. Під таким кутом зору впровадження у виробленні публічної політики в Україні гуманістичного підходу (що спирається на ідеї про унікальну цінність особистості, визнання її свободи та природних прав як підґрунтя демократичного суспільного порядку) забезпечує реальну участь людини в прийнятті рішень, які стосуються її життя у спільному з іншими світі, на базі постійної діалогічної соціальної комунікації.

2. Проаналізовано фундаментальний науковий доробок щодо процесу становлення гуманістичних ідей у світоглядній площині західноєвропейського та українського суспільного знання. Висновано, що еволюція людських уявлень про взаємовідношення зі зовнішнім світом відбувається через підвищення ступеня насиченості антропоаксіологічними ідеями й охоплює кілька етапів:

– судження філософів античної доби про роль і місце людини в суспільстві й державі. Попри суттєвий внесок у розроблення концептів добродійного суспільства та ідеальної держави, проблеми індивідуальної

свободи, автономної особистості, її природних прав у цей період не мали повного розвою, хоча в загальних рисах були позначені;

– християнський світогляд у середні віки, який надає пріоритет духовним процесам, що здійснюються божественними чинниками;

– ідеї Відродження і Гуманізму, які спрямовані на теоретичну спадщину античності – її «відродження» та використання її потенціалу в питаннях цілісного сприйняття світу, демократії, освіти та виховання, особистої свободи громадян, відкритості суспільства для контактів з іншими народами тощо. Інтереси людини переносяться із царини сакрального до сфери матеріально-тілесних проявів життя з домінуванням людських властивостей як сенсоутворювальної (само)цінності особистості. Феномен гуманізму (цінність людського індивідуального) потрактовується в безпосередньому зв'язку з концептом гуманітарності (цінність людського етично-розумного);

– раціоналістично-універсальні позиції Нової доби, що проголошують культ розуму, який здатен не лише до пізнання дійсного та просвітительства правителів і народних мас (пересічних громадян, усереднених за трьома основними «природними» правами на життя, свободу [від стороннього тиску, перешкод] та власність), а й до змінення системи суспільного ладу відповідно до вимог розуму, таких, як рівність, справедливість, братерство;

– сучасна гуманістична парадигма на базі ідей про самоцінність людини як невід'ємної частини соціуму, що зараховуються до ліберального напрямку суспільно-політичних доктрин (позитивно змістовна свобода індивіда [свобода для саморозвитку], людські права, загальне благо, конституціоналізм, правова держава, самоврядування, раціонально-етичне розв'язання проблем та ін.).

З'ясовано, що антеїстичні, екзистенціальні, кордоцентричні особливості національного світоглядного менталітету, в чому справдавна закладені провідні риси так званої «української душі», відбиваються в усіх сферах духовно-практичного освоєння світу – в літературі, науці, освіті, громадсько-політичній думці, правознавстві, суспільно-державних проєктах тощо. У

цьому контексті формуються певні моральні норми та принципи, цінності, орієнтації, ідеали.

3. Розглянуто різні підходи до інтерпретації сутності категорії «публічна політика». Констатовано, що підґрунтям витлумачень є осмислення феномена, який в англійській мові номінований як «public policy» (комплекс дій і засобів для досягнення суспільно значущих цілей). Акцентовано, що оптимальним українським відповідником «public policy» є саме «публічна політика»; зважаючи на етимологічне значення компонентів терміносполуки, наповнювати цю категорію конкретним змістом треба відштовхуючися від понять «публіка», «суспільство», «громадськість», «публічна сфера», одно слово, – «публічне» («не приватне»).

Унаслідок вивчення питання про публічність в її застосуванні до вироблення політики як явища управлінської практики виокремлено головні фактори, що характеризують нормативний ідеал публічної сфери:

- достовірні джерела інформації та загальний доступ до них;
- відкрита критика дій влади й раціональні дискусії;
- плюральність (множинність) і рівність позицій;
- інклюзивність (широка участь у процесах прийняття рішень);
- незалежність від формальних владних відносин (влади примусу) – бізнесу (економічних інтересів) та держави (її контролю);
- конституційність (засаднича ознака) – підпорядкування владі права, етико-філософський зміст якого волею держави легітимізується у формі закону (юридичних норм);
- взаємозв'язок між публічною сферою і громадянським суспільством.

Наголошено, що наявність і функціонування публічної сфери обумовлює принципово новий стан політичної системи, процесів, які відбуваються в ній, та нові істотні властивості політики, результатом узагальнення яких є категорія «публічна політика». Вироблення всезначущих цілей і завдань у відкритому, прозорому просторі комунікації владних інститутів (призначених репрезентувати публічні інтереси суспільства) й

недержавних акторів (що представляють приватні, групові інтереси) докорінно змінює суть відносин держави та громадян, типові риси державної політики й визначає зміст публічно-управлінських рішень, наповнюючи їх ціннісним смислом, який відбиває гуманістичний (людський-людяний) параметр політичної системи організації суспільного життя.

4. З огляду на важливість комунікативних процесів на полі політики:

– з'ясовано зміст та логічне співвідношення між поняттями «комунікація», «спілкування», «соціальна комунікація» і «політична комунікація», «інформація», «політична інформація» та «політично значуща інформація»;

– вивчено опорні моделі комунікації з метою визначення основних елементів комунікативної взаємодії;

– здійснено систематизацію моделей (розподіл на лінійні – однонаправлені, монологічно-спонукальні, та нелінійні – дво- й багатовекторні діалогічні за технократичним чи інтеракційним підходом до досягання комунікації);

– підкреслено роль технічного знання (в розробленні категоріального апарату й засобів, що обслуговують комунікаційну систему циркуляції інформації) та гуманітарних концепцій «духовного» обміну смислами, значеннями (які увиразнюють «людський чинник» комунікації в соціальному контексті);

– визнано необхідним уніфікувати використання термінології і вживання лексики згідно з правилами української мови, бо від термінологічної чистоти мови (що є однією з її комунікативних ознак) не в останню чергу залежить ступінь сприйняття і усвідомлення інформації під час спілкування, відтак досягнення порозуміння та злагоди, на що, по суті, зрештою і скероване публічне управління.

Маючи за вихідні положення теоретичні здобутки в пізнанні соціальної комунікації, політичної включно, запропоновано таку дефініцію: політична комунікація, як окремий вид соціальної комунікації, є специфічною формою

інформаційного обміну – прозорого й відкритого обміну (створення, передачі, одержання, інтерпретації, зворотного зв'язку) повідомленнями, смисл яких виражений інформацією, що політично визначена як суспільно значуща; це система взаємодій за допомогою прямого та опосередкованого (інформаційно-комунікаційними ресурсами) зв'язку між політичними й неполітичними суб'єктами зі приводу здійснення влади та політики, реалізації функцій публічного управління, результатом чого є цілеспрямований вплив акторів на свідомість і поведінку один одного та соціальну структуру, суспільство в цілому на всіх стадіях і рівнях вироблення та впровадження послідовних політико-управлінських рішень.

Проаналізовано різні підходи до осмислення поняття «публічна комунікація». Констатовано, що зміст цього поняття здебільшого потрактовують наголошуючи системний характер, публічну сферу здійснення, участь неполітичних акторів, високу міру відкритості та прозорості, дискурсивну природу, функціональну скерованість на артикуляцію громадської думки щодо розв'язання проблем «загальної сутності», інформаційно-політичне просвітительство.

Цей контекст створює підґрунтя для розуміння політичного процесу у форматі публічної політики. Проте термінування комплексу взаємодій такого ступеня якості за допомогою «публічних комунікацій» не додає визначеності, чіткої окресленості значення, властивостей, відношень: універсалізм «публічних комунікацій» не сприяє «виокремленню» політичних комунікацій із маси інших контактів, які також мають публічну форму буття, – економічних, правових, культурних тощо. Раціональними вважаємо словосполучення «політичні комунікації публічного типу» або «комунікації якості публічної політики».

5. З'ясовано, що соціально-економічні, культурні зміни (які свідчать про становлення нового типу соціуму – постіндустріального / інформаційного суспільства) на тлі виникнення глобальних загроз, їх актуалізації та супроводжувального посилення вимог до урядових організацій спонукають

до пошуку нових форм і механізмів вироблення публічної політики, в підмурок яких має бути закладена ціннісно орієнтована комунікація. У цьому вбачаємо потенціал для підвищення ефективності публічного управління та адміністрування.

Глибокі потрясіння, що нині зазнає наша країна й увесь людський світ унаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну, активізація проявів дегуманізації та знецінення гідності, притаманної кожній особі через спільну людськість і морально-раціональну природу, актуалізують необхідність переосмислення «проблеми людини» – не тільки для збереження власне існування, але вдержання суспільного буття в параметрах ідей гуманізму й концепту людських прав. Ці інтегративні положення становлять духовну основу єднання людей та їхніх спільнот, що політико-комунікативним владнанням вибудовують демократичний порядок управління колективним життям. Тому гуманізація розглядається як закономірна тенденція у світовій політиці й управлінській практиці, виразною демонстрацією чого є консолідація всіх цивілізованих країн навколо боротьби України з росією-агресором.

Акцентовано, що комунікативна взаємодія державних і суспільних суб'єктів політичного процесу віддзеркалює гуманістичні засади вироблення публічної політики, охоплюючи такі головні компоненти їх реалізації, як:

- демократичні форми здійснення політики та управління – функціонування демократичного політичного режиму й демократичного врядування;
- цілі та завдання публічної політики – випрацювання спільних інтересів і пошук розв'язання колективних питань;
- зміст політико-управлінських рішень, які постають результатом співробітництва влади та її соціосередовища;
- інструменти / засоби й механізми публічної політики, що вможливають ухвалення консенсусних рішень;
- демократичні методи реалізації публічного управління.

6. Доведено, що впровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики безпосередньо пов'язано з концептом людських прав: визнання, закріплення в нормах позитивного права та гарантування (в максимально допустимому ступені) здійснення, охорони й захисту прав і свобод (як стандартів життя індивіда відповідно до теперішнього рівня цивілізаційного розвитку) є критерієм оцінки гуманістичності влади, політики й управління, їхньої ефективності щодо задоволення суспільних потреб та інтересів; виявляє сенс людського виміру соціальної системи, конститууючи не просто людськість, але людяність, чутливість, чуйність.

Проаналізовано міжнародні документи й акти українського законодавства, що закріплюють базисні положення стосовно регулювання відносин, які виникають унаслідок реалізації громадянами прав на інформацію та участь в управлінні державними справами. Висновано, що загальні юридичні засади державної інформаційно-комунікативної політики визначені. Проте рівень правового забезпечення комунікативної складової політичного процесу залишається невисоким.

З огляду на результати дослідження сформовані рекомендації щодо вдосконалення теорії і практики впровадження гуманістичного підходу у виробленні публічної політики в Україні, зокрема необхідно:

– дотримуватись єдиного підходу до використання термінології на позначення учасників комунікації – послуговуватися тими термінами, які виражають змістовне наповнення понять та вживання яких є звичним і правильним: адресант (автор, мовець) – джерело повідомлення, ініціатор комунікації, відправник інформації; адресат (слухач, читач, глядач, інтерпретатор, аудиторія) – одержувач чи реципієнт інформації, споживач повідомлення.

Відповідають словотвірній нормі української мови також лексеми «комунікант» і «комунікат», що формують опозицію активного – пасивного учасників, суб'єкта дії та її об'єкта, так само, як конструкція «адресант – адресат»;

– уніфікувати використання паронімічних термінів, які містять прикметники-означення «комунікаційний» і «комунікативний», що головно залежно від значення іменника «комунікація» – як системи засобів, ліній зв'язку (комунікаційні канали, технології і т. ін.) або як процесу обміну думками, смислами (комунікативний вплив, досвід, комунікативна поведінка, компетентність тощо).

Безперечно, такий підхід сприятиме однозначному трактуванню сутності соціальних процесів, підвищенню ефективності управління ними та досягненню намічених цілей і результатів;

– застосовувати поняття «людські права» замість усталеного в українській юридичній мові й у буденному вжитку терміна «права людини», що абсолютно узгоджується з ціннісно орієнтованою методологією генерування знання в сфері публічної політики та управління, зокрема й на юридичному полі.

До того ж заміна в національних офіційних документах вислову «права людини» на «людські права» – питомо український відповідник до міжнародного англійського терміна «human rights», цілком виправдана в контексті культурно- історичних, лінгвістичних, етичних обставин, пов'язаних із цією проблемою;

– розробити національну концепцію взаємодії громадянського суспільства й держави, юридичне підґрунтя якої вже закладено в нормах Конституції і законів України, інших правових актів, однак є потреба в консолідованому акті, що формулював би засади комплементарності позитивованого потенціалу владних інститутів та механізмів самореалізації громадянської активності щодо здійснення людських прав і свобод та вироблення політико-управлінських рішень;

– унормувати на рівні закону (який має вищу юридичну силу, ніж підзаконні акти) основні форми співпраці органів публічної влади й інститутів громадянського суспільства. Унаслідок цього правові вимоги поширюватимуться не тільки на виконавчу гілку влади, але будуть

обов'язковими для інших державних органів та органів місцевого самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аватар. *Тлумач. слов. укр. мови* / СЛОВНИК.ua. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=аватар> (дата звернення: 18.07.2022).
2. Адо П. Що таке антична філософія? / пер. з фр. С. Л. Йосипенка. Київ : Новий Акрополь, 2014. 428 с.
3. Акайомова А. Інформаційно-комунікативні процеси. *Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 2. С. 77–84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2012_2_8 (дата звернення: 15.02.2023).
4. Акт проголошення незалежності України / Верхов. Рада Україн. РСР : прийняття 24.08.1991, № 1427–ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text> (дата звернення: 05.04.2023).
5. Александрова О. В. Філософія Середніх віків та доби Відродження : підручник. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2002. 169 с.
6. Андрущенко В., Михальченко М. Гуманізм і гуманітаризм: спільне і специфічне. *Укр. педагогіка*. 2005. URL: <http://ukped.com/skarbnichka/732-.html> (дата звернення: 30.04.2021).
7. Андрущенко В. П., Губерський Л. В., Михальченко М. І. Соціальна філософія. Історія, теорія, методологія : підручник. Вид. 4-те, випр. та допов. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 552 с.
8. Антологія світової філософії : в 4 т. / АН СРСР. Ін-т філософії. Філософ. спадщина. Т. 1 / В. В. Соколов та ін. М. : Думка, 1969. URL: <http://ibib.ltd.ua/antologiya-mirovoy-filosofii-tomah-tom-myisl.html> (дата звернення: 04.08.2022).
9. Антологія світової філософії : в 4 т. / АН СРСР. Ін-т філософії. Філософ. спадщина. Т. 2 / В. В. Соколов та ін. М. : Думка, 1969. URL: <http://ibib.ltd.ua/antologiya-mirovoy-filosofii-tomah-tom-myisl503.html> (дата звернення: 04.08.2022).

10. Антологія світової філософії : в 4 т. / АН СРСР. Ін-т філософії. Філософ. спадщина. Т. 3 / І. С. Нарський та ін. М. : Думка, 1972. URL: <http://ibib.ltd.ua/antologiya-mirovoy-filosofii-tomah.html> (дата звернення: 04.08.2022).
11. Антологія світової філософії : в 4 т. / АН СРСР. Ін-т філософії. Філософ. спадщина. Т. 4 / В. В. Богатов, Ш. Ф. Мамедов та ін. М. : Думка, 1972. URL: <http://ibib.ltd.ua/antologiya-mirovoy-filosofii-myisl-sssr.html> (дата звернення: 04.08.2022).
12. Арендт Г. Становище людини / пер. з англ. М. Зубрицької. Львів : Літопис, 1999. 255 с.
13. Арендт Х. Джерела тоталітаризму. 2-ге вид. / пер. з англ. В. Верлоки, Д. Горчакова. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2005. 584 с.
14. Арендт Х. Між минулим і майбутнім / пер. з англ. В. Черняка ; за ред. В. Шовкуна. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2002. 322 с.
15. Аристотель. Топіка. Твори : в 4 т. Т. 2. М. : Вид-во Думка, 1976. URL: <http://ibib.ltd.ua/sochineniya-tomah-tom-izd-myisl-moskva-687.html> (дата звернення: 23.02.2023).
16. Асмус В.Ф. Антична філософія : навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. М. : Вища шк., 1976. URL: <http://ibib.ltd.ua/antichnaya-filosofiya-asmus.html> (дата звернення: 06.08.2022).
17. Афонін Е. А., Суший О. В. Закономірності та особливості української суспільної трансформації. *Стратег. панорама*. 2015. № 1. С. 94–108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Strpa_2015_1_14 (дата звернення: 20.07.2022).
18. Ашиток Н. Модернізація освіти на гуманістичних засадах. *Молодь і ринок*. 2018. № 7 (162). С. 28–31. URL: <http://mir.dsru.edu.ua/article/view/140372> (дата звернення: 30.04.2021).
19. Бакуменко В. Д., Варзар І. М., Рибчинська Л. В. Гуманістичний вимір у системі державного управління. *Енциклопедія держ. упр.* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 1 : Теорія держ. упр. / наук.-ред. кол.:

В. М. Князєв (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. С. 122–123.

20. Бакуменко В. Д., Попов С. А. Державна політика. *Енциклопедія держ. упр.* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 4 : Галуз. упр. / наук.-ред. кол.: М. М. Іжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) та ін. ; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2011. С. 122–124.

21. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Вид. 2-ге, допов. Житомир : ПП «Рута», Вид-во «Волинь», 2008. 232 с. URL: http://lib.iitta.gov.ua/1493/1/Orientity_suchasnogo_gumanizmu.pdf (дата звернення: 01.12.2020).

22. Баришполець О. Т. Український словник медіакультури / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. Київ : Міленіум, 2014. 196 с.

23. Барко В. Гуманістичний особистісно орієнтований підхід як принцип ефективного управління персоналом органів внутрішніх справ. *Вісн. Акад. упр. МВС*. 2008. № 3. С. 115–129. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ucnavs_2008_3_11 (дата звернення: 10.05.2021).

24. Баровська А., Коваль І. Комунікативний і комунікаційний: обсяг та межі понять. *Акт. питання гуманітар. наук*. 2016. Вип. 15. С. 145–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/argnd_2016_15_19 (дата звернення: 16.02.2023).

25. Баштанник В. Гуманізація публічного управління як імператив державно-управлінських трансформацій. *Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України*. 2012. Вип. 4. С. 5–13. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2012_4_3 (дата звернення: 17.04.2020).

26. Беглиця В. П., Ярошенко В. М. Політична етика : навч. посіб. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. 400 с.

27. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. *Сучас. зарубіж. соц. філософія. Хрестоматія* : навч. посіб. / упоряд. В. Лях ; пер. з англ. С. Кошарного. Київ : Либідь, 1996. С. 194–250.

28. Бельська Т. В. Глобальне громадянське суспільство: сутність, генеза та вплив на державну політику України : монографія / за наук. ред. Е. А. Афоніна ; Нац. акад. держ. упр. При Президентові України ; Укр. т-во сприяння соц. інноваціям. Київ : Вид-во «ВАДНД», 2016. 300 с.

29. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської й грецької на українську наново перекладена / пер. І. Огієнка. 1988. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/Біблія_\(Огієнко\)](https://uk.wikisource.org/wiki/Біблія_(Огієнко)) (дата звернення: 04.08.2022).

30. Болотнікова А., Безноса С. Особливості інтернет-комунікації в інформаційній діяльності. *Документно-інформ. комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми і перспективи* : матеріали VII міжнар. наук.-практ. конф. (Полтава, 24 листоп. 2022 р.). Полтава : Нац. ун-т «Полт. політехніка ім. Юрія Кондратюка», 2022. С. 39–43. URL: http://reposit.nuppp.edu.ua/bitstream/PoltNTU/11385/1/Збірник_УКД.%2024.12.22_39-43.pdf (дата звернення: 16.02.2023).

31. Боровський О. О., Бондаренко М. М. Політичні комунікації у фокусі соціологічної аналітики : навч. посіб. Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2019. 144 с. URL: https://soc.univ.kiev.ua/sites/default/files/library/elopen/polit_com_book.pdf (дата звернення: 23.02.2023).

32. Василевська Т. Е., Саламатов В. О., Марушевський Г. Б. Етика державного управління : підручник / за заг. ред. Т. Е. Василевської. Київ : НАДУ, 2015. 204 с.

33. Василевська Т. Е. Ціннісні виміри вироблення публічної політики. *Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2016. Вип. 1 (81). С. 194–206. URL: <https://ipend.gov.ua/publication/naukovi-zarysky-1-81/> (дата звернення: 29.11.2020).

34. Васильєва Л. Поняття публічності та його змістовні межі у філософсько-антропологічному вимірі. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Філософсько-політолог. студії*. 2020. Вип. 32. С. 12–20. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/32_2020/4.pdf (дата звернення: 10.10.2022).

35. Введення в філософію : навч. посіб. / Фролов І. Т. (керівник авт. кол.) та ін. 2-ге вид., перероб. і допов. URL: <http://um.co.ua/4/4-7/4-72193.html> (дата звернення: 08.08.2022).

36. Взаємодія органів державної влади та громадянського суспільства : навч. посіб. / Ю. П. Сурмін та ін. ; за наук. ред. Ю. П. Сурміна, А. М. Михненка. Київ : НАДУ, 2011. 388 с.

37. Власевич-Хоркава Т. Особливості сучасної техногенної цивілізації та вияви кризи духовності людини. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія: Філософ. науки*. 2012. Вип. 15. С. 154–161. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/filos/article/view/702> (дата звернення: 01.05.2021).

38. Волковинська В. Інтерпретація понять «публічність» та «приватність» Х. Арндт: поза просторовими та кількісними характеристиками. *Нова парадигма*. 2016. Вип. 129. С. 25–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nora_2016_129_5 (дата звернення: 10.10.2022).

39. Волковинська В. О. Публічне і приватне: необхідність кордонів чи криза інтерпретації. *Молодий вчений*. 2015. № 2 (5). С. 46–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2015_2%285%29__12 (дата звернення: 10.10.2022).

40. Воронкова В. Г. Гуманітаризація, гуманізація і гармонізація освіти, влади, суспільства. *Гуманітар. вісн. Запоріз. держ. інж. акад.* 2006. Вип. 24. С. 15–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2006_24_4 (дата звернення: 10.05.2021).

41. Воронкова В. Г. Рецепції людиновимірності в контексті антропологічного дискурсу гуманістичного управління. *Гілея: наук. вісн. : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО «Укр. Акад. Наук»*. Київ, 2014. Вип. 85. С. 145–152.

42. Вступ до філософії. Історико-філософська пропедевтика : підручник / Г. І. Волинка та ін. ; за ред. Г. І. Волинка. Київ : Вища шк., 1999. 624 с.

43. Габермас Ю. Важливо відчувати першим, або чим відрізняється інтелектуал / пер. з нім. Б. Пеленської. *Незалеж. культурол. часопис «І»*. 2006. № 45. С. 22–29.

44. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості. Дослідження категорії «громадянське суспільство» / пер. з нім. А. Онишка. Львів : Літопис, 2000. 319 с.

45. Галущинський М. Шевченко – поет життя й чину. Львів, 1921. 22 с.

46. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.

47. Головатий М. Ф. Демократія: історія, теорія, практика : навч. посіб. Київ : ДП «Видавн. дім «Персонал», 2011. 230 с.

48. Головатий С. Про людські права. Лекції. Київ : ДУХ І ЛІТЕРА, 2016. 760 с.

49. Головешкіна К. Є. Щодо визначення поняття «гуманістичних цінностей» в політології. *Наук. пр. [Чорном. держ. ун-ту ім. Петра Могили]. Серія: Політологія*. 2010. Т. 131. Вип. 118. С. 69–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2010_131_118_16 (дата звернення: 28.07.2022).

50. Гонюкова Л. В. Базові принципи взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів державної влади у здійсненні нормотворчої діяльності. *Акт. проблеми держ. упр., педагогіки та психології*. 2013. Вип. 2. С. 31–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyptp_2013_2_7 (дата звернення: 15.10.2022).

51. Гонюкова Л. Консультування влади з громадськістю для прийняття рішень. *Влада та упр.* : зб. наук. пр. Чернівці : Букрек, 2019. Вип. 6. С. 162–173. URL: https://www.academia.edu/41005962/Влада_та_управління_Збірник_

наукових праць_Vип_6_Чернівці_Букрек_2019_264_с (дата звернення: 15.10.2022).

52. Горбатюк С. Є. Теорія цінностей як методологічна основа аксіології соціогуманітарної безпеки. *Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Серія: Держ. упр.* 2016. № 4. С. 20–30. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnaddy_2016_4_5 (дата звернення: 19.04.2020).

53. Горський В. С. Історія української філософії. Курс лекцій : навч. посіб. 3-є вид. Київ : Наук. думка, 1997. 287 с.

54. Господарський кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 436–IV. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

55. Гошовська В. А., Ільчук Л. І. Людина як суб'єкт і об'єкт соціальних відносин : навч.-метод. матеріали / уклад. Л. І. Даниленко, Ю. В. Стрілецька. Київ : НАДУ, 2013. 80 с.

56. Гошовська В. А. Ораторське мистецтво публічного діяча : навч. посіб. / уклад. Л. С. Савчук. Київ : НАДУ, 2017. 220 с.

57. Громадська Н. А., Акетіна О. В. Сучасні особливості політичної комунікації та її прояви в інформаційному суспільстві. *Наук. пр. [Чорном. держ. ун-ту ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могил. акад.»]. Серія: Політологія.* 2014. Т. 248. Вип. 236. С. 53–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrphdupol_2014_248_236_10 (дата звернення: 22.02.2023).

58. Гук О. І. Демократичні цінності. *Енциклопедія держ. упр.* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 8 : Публ. врядування / наук.-ред. кол.: В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін. ; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 135–138.

59. Гуманітаризація. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 266.

60. Гусарєв С. Д. Гуманізм як основоположна ідея сучасного правового світогляду. *Альм. права*. 2012. Вип. 3. С. 47–51. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63812> (дата звернення: 02.12.2020).

61. Гусєв В. І. Західна філософія Нового часу. XVII–XVIII ст. : підручник. 2-ге вид., стер. Київ : Либідь, 2000. 368 с.

62. Гусєв В. І. Філософія доби Відродження. Київ : УКМА, 1993. 91 с.

63. Данько-Сліпцова А. А. Політико-комунікаційні процеси формування сучасного інформаційного суспільства : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2021. 223 с. URL: https://lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/08/dis_danko.pdf (дата звернення: 26.02.2023).

64. Декларація про державний суверенітет України / Верховна Рада УРСР : прийняття 16.07.1990, № 55–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

65. Демократія. КОМПАС. Посіб. з освіти в обл. прав людини за участі молоді / COUNCIL OF EUROPE PORTAL. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/democrasy> (дата звернення: 01.03.2023).

66. Дем'янчук О. Політика публічна. *Політ. енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парлам. вид-во, 2011. С. 571–572.

67. Денисюк С. Г. Технологічні виміри політичної комунікації : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2010. 276 с.

68. Державна політика : підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; редкол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) та ін. Київ : НАДУ, 2014. 448 с.

69. Державне управління в Україні : навч. посіб. / В. Б. Авер'янов (керівник авт. кол.) та ін. ; за заг. ред. В. Б. Авер'янова. 1999. 432 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/762123/grant/> (дата звернення: 17.08.2020).

70. Державно-громадянська комунікація: шлях від кризи до взаємодії : монографія / В. М. Козаков та ін. Київ : ДП «Видавн. дім «Персонал», 2017. 288 с.

71. Деякі питання оприлюднення публічної інформації у формі відкритих даних : постанова Каб. Міністрів України від 30.11.2016 № 867. Дата оновлення: 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/867-2016-п#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

72. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ : Видавн. дім «Києво-Моги́л. акад.», 2008. 719 с.

73. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства) / ЄЕС, ЄС : прийняття 25.03.1957. Дата оновлення: 01.01.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017 (дата звернення: 20.05.2020).

74. Древаль Ю. Д. До питання про сутність та зміст механізмів державного управління. *Вісн. Нац. ун-ту цив. захисту України. Серія: Держ. упр.* 2014. Вип. 1 (1). С. 57–63. URL: <https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/PublicAdministration/vol1/57-63.pdf> (дата звернення: 17.08.2020).

75. Дрешпак В. М. Комунікації в публічному управлінні : навч. посіб. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2015. 168 с.

76. Етос. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 358.

77. Європейська соціальна хартія (переглянута) / Рада Європи : прийняття 03.05.1996. Дата оновлення: 07.09.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062 (дата звернення: 20.05.2020).

78. Європейська соціальна хартія / Рада Європи : прийняття 18.10.1961. Дата оновлення: 03.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_300 (дата звернення: 20.05.2020).

79. Єжижанська Т. С. Основні підходи до вивчення комунікації. *Наук. зап. [Нац. ун-ту «Остроз. акад.»]. Серія: Культура і соц. комунікації.* 2010. Вип. 2. С. 28–35. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoaksk_2010_2_6 (дата звернення: 17.02.2021).

80. Єремеева В. М. Гуманістично-орієнтований підхід у процесі навчання майбутніх учителів як чинник їх професійного зростання. *Андрогог.*

вісн. : наук. електрон. період. вид. 2014. Вип. 5. С. 145–151. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/16988/> (дата звернення: 01.05.2021).

81. Єршова Н. Відбиток шевченківської ідеї гуманізації світу в демократичних перетвореннях в Україні. *Шевченків. весна – 2022: публ. упр. та держ. служба* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. С. 139–141.

82. Єршова Н. Г. Гуманістичні засади вироблення публічної політики в контексті соціокультурних змін. *Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінар. дослідж.* : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 17–18 листоп. 2022 р.). Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 244–246.

83. Єршова Н. Г. Категоріально-понятійна основа гуманістичного підходу у сфері публічного управління. *Держава та регіони. Серія: Держ. упр.* 2021. № 1 (71). С. 13–20.

84. Єршова Н. Г. Особливості ціннісного виміру публічної політики. *Best practices of public admin.: int. experience* : int. sci. conf.: conf. proc. (Riga, July 16–17, 2021). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. P. 6–9.

85. Єршова Н. Г. Поняття гуманістичного підходу у сфері публічного управління. *Держ. упр. в Україні: виклики та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 7–8 трав. 2021 р.). Запоріжжя : Клас. приват. ун-т, 2021. С. 6–9.

86. Єршова Н. Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід.* 2020. № 19–20. С. 179–185.

87. Єршова Н. Г. Публічні комунікації у публічній політиці: визначення основних понять. *Держ. упр.: удосконалення та розвиток* : електрон. наук. фах. вид. 2019. № 4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1418> (дата звернення: 17.02.2023).

88. Єршова Н. Г. Соціокультурні передумови гуманізації вироблення публічної політики. *Тавр. наук. вісн. Серія: Публ. упр. та адміністрування* / Херсон. держ. аграр.-екон. ун-т. Одеса : Видавн. дім «Гельветика», 2022. Вип. 3. С. 58–64.

89. Єршова Н. Гуманізм і глобалізація світу. *Сучас. проблеми публ. упр.* : матеріали VIII міжнар. наук. конф. (16 січ. 2020 р.) / за ред. В. Бебика. Київ : ВАПН-NSG, 2020. URL: intern-conferences.io.ua/s2664746/ershova_nadiya_gumanizm_i_globalizaciya_svitu_materiali_viii-oe_mijn.nauk.konf._suchasni_problemi_publichnogo_upravlinnya_16.01.2020_zh_red._v.bebika._kiev_varp-nsg_2020 (дата звернення: 10.09.2020).

90. Єршова Н. Гуманізм і демократія як суспільно-політичні цінності. *Україна 2030: публ. упр. для сталого розвитку* : матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2020 р.) : у 3 т. / за заг. ред. А. П. Савкова, М. М. Білінської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2020. Т. 2. С. 201–203.

91. Єршова Н. Законодавче забезпечення інформаційно-комунікативних відносин. *Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 черв. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 33–34.

92. Єршова Н. Засади гуманістичного виміру Європейського Союзу. *30 років незалежності України: досягнення, виклики, перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 верес. 2021 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєвої, В. А. Гошовської. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2021. С. 297–298.

93. Єршова Н. Проблема гуманізму з позиції ідейної кризи модерної філософії. *Вітчизн. парламентаризм: сучас. виміри Гідності та Свободи укр. народу* : матеріали щоріч. Всеукр. круглого столу (Київ, 23 листоп. 2022 р.) / за ред. Л. Г. Комахи, В. А. Гошовської. Київ : Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 56–57.

94. Єршова Н. Співвідношення політичної філософії та політичної науки в контексті розвитку публічного управління. *Теорія та практика публ. упр. та адміністрування у XXI ст.* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. за

міжнар. участю здобувачів вищ. освіти та молодих вчених (Київ, 22 листоп. 2019 р.) / за заг. ред. М. М. Білинської, О. М. Петроє, І. О. Дегтярьової. Київ : НАДУ, 2019. С. 94–96.

95. Жадько В. А. Філософія як гуманістичний світогляд : наук. монографія. Львів ; Запоріжжя : Вид-во ПП «Новий Світ–2000», 2019. 200 с.

96. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу. 4-те вид. Київ : Факт, 2009. 148 с.

97. Загальна декларація прав людини : Резолюція 217 А (III) / ООН, Ген. Асамблея : прийняття 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.05.2020).

98. Загорський В. С., Буник М. З. Публічна політика. *Енциклопедія держ. упр.* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 8 : Публ. врядування / наук.-ред. кол.: В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін. ; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 484–486.

99. Зінзівер Г. Хто такий Вінстон Черчилль? *Укр. інтерес.* 2022. 30 листоп. URL: <https://uain.press/blogs/1121290-1121290> (дата звернення: 01.03.2023).

100. Зуєва В.І. Гуманістичні засади впровадження інформаційних освітніх технологій (соціально-філософський аспект) : автореф. дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2005. 22 с. URL: http://lawdiss.org.ua/index.php?page=shop.product_details&flypage=flypage.tpl&product_id=1054841&category_id=9090003&option=com_virtuemart&Itemid=22 (дата звернення: 10.05.2021).

101. Іванов В. Основні теорії масової комунікації і журналістики : навч. посіб. / за наук. ред. В. В. Різуна. Київ : Центр Вільної Преси, 2010. 258 с.

102. Історія філософії в її зв'язку з освітою : підручник / Г. І. Волинка та ін. ; за ред. Г. І. Волинки. Київ : Каравела, 2006. 480 с.

103. Історія філософії : підручник / В. І. Ярошовець та ін. ; за ред. В. І. Ярошовця. Київ : Вид. ПАРАПАН, 2002. 774 с.
104. Каліна Н. Ф. Психотерапія : підручник. Київ : Академвидав, 2010. 288 с.
105. Карчевська О. В., Агафонова Г. С. Роль політичної комунікації в електоральному процесі: теоретико-методологічний аналіз. *Політол. зап.* 2012. № 6. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2012_6_19 (дата звернення: 25.02.2023).
106. Ковалевський В. О. Структура політичних комунікацій сучасної України. *Сучас. укр. політика. Політики і політологи про неї*. Київ, 2009. Вип. 17. С. 137–144. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/26631> (дата звернення: 21.02.2023).
107. Кодекс законів про працю України : Закон від 10.12.1971 № 322–VIII. Дата оновлення: 27.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 03.04.2023).
108. Козаков В. М. Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні : монографія. Київ : Вид-во НАДУ, 2007. 284 с.
109. Колюччо Салютаті. *Філософія і Релігієзнавство : Мистецтво*. 2020. 31 груд. URL: <https://tureligious.com.ua/koliuchcho-saliutati/> (дата звернення: 04.01.2021).
110. Комунікабельність. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 562.
111. Комунікативний. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 562.
112. Комунікативність. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 562.
113. Комунікатор. *Тлумач. слов. укр. мови* / СЛОВНИК.ua. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?sword=КОМУНІКАТОР> (дата звернення: 16.02.2023).

114. Комунікації в публічному управлінні: аспекти організаційної культури та ділового спілкування : навч. посіб. / уклад.: Гошовська В. А., Пашко Л. А., Ларіна Н. Б. Київ : К.І.С., 2016. 130 с.

115. Комунікаційна діяльність і спілкування : лекція 3 / Рівн. держ. гуманітар. ун-т; Центр дистанц. навчання та навч.-метод. матеріалів. С. 31–38. URL: http://moodle.dk.rv.ua/pluginfile.php/767/mod_resource/content/1/Лекція%203.pdf (дата звернення: 17.02.2021).

116. Комунікаційний. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 562.

117. Комунікація. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 562.

118. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) / Рада Європи : прийняття 04.11.1950. Дата оновлення: 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 04.05.2023).

119. Коник С. М., Москаленко С. О., Бобровникова А. О. Механізм держави. *Енциклопедія держ. упр.* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 2 : *Методологія держ. упр.* / наук.-ред. кол.: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. С. 366–368.

120. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями / ЄС, ЄЕС : станом на 30.03.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06 (дата звернення: 20.05.2020).

121. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки : Закон у ред. від 19.11.1976 № 1486–IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001#Text (дата звернення: 05.04.2023).

122. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96–ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

123. Контакт. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 567.
124. Контактний. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 567.
125. Контактність. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 567.
126. Контактувати. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 567.
127. Концептуальні засади взаємодії політики й управління : навч. посіб. / Е. А. Афонін та ін. ; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова, В. В. Голубь, В. М. Козакова. Київ : НАДУ, 2010. 300 с.
128. Коротич О. Б. Державне управління регіональним розвитком країни: визначення основних понять. *Вісн. екон. науки України*. 2010. № 2 (18). С. 57–61. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/45494/15-Korotych.pdf?sequence=1> (дата звернення: 17.08.2020).
129. Коряк В. Боротьба за Шевченка. Харків : Держ. вид-во України, 1925. 115 с.
130. Костенко Л. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 560 с.
131. Косяк О. Теорія масової комунікації : навч. посіб. Луцьк : ВНУ ім. Лесі Українки, 2012. 384 с.
132. Кралюк П. М. Історія філософії України : підручник. Київ : КНТ, 2015. 652 с.
133. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції : підручник. Київ : Книга, 2005. 528 с. URL: <https://studentbooks.com.ua/content/view/1362/53/1/0/> (дата звернення: 18.08.2022).
134. Кропивницький М. О., Альберда Т. Г. Механізм правового регулювання бюджетного та позабюджетного фінансування соціального забезпечення населення України. *Наук. вісн. Ужгор. нац. ун-ту. Серія: Право*. 2018. Вип. 53. Т. 2. С. 44–48. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/30675> (дата звернення: 04.05.2023).

135. Кузьмич В. К. Виховання гуманного відношення до людини у студентів педагогічних університетів : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2017. 23 с. URL: <https://snu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/05/KUZMYCH-V.K.-avtoreferat.pdf> (дата звернення: 04.01.2021).

136. Купрійчук В. Культурна політика як стратегічний ресурс модернізації держави. *Укр. культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2022. № 43. С. 43–49. URL: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi43> (дата звернення: 20.07.2022).

137. Купрійчук В. М. Гуманізація державного управління в Україні: сутність та основні напрями : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2008. 20 с.

138. Кучерук О. Чи доцільно вживати в українській мові «освітній коворкінг», «чек-лист» і «мейнстрим підвищення кваліфікації»? *Лінгвометод. майстерня укр. філолога* : блог. 2019. 5 трав. URL: https://newlmetod.blogspot.com/2019/05/blog-post_5.html (дата звернення: 15.10.2022).

139. Линдюк О. А. Гуманізація державної служби в контексті європейської інтеграції України. *Економіка та держава*. Серія: Держ. упр. 2017. № 2. С. 34–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eddu_2017_2_10 (дата звернення: 01.05.2021).

140. Лисенко Ю. В. Гуманізація соціальної політики в контексті демократизації. *Держава і право*. 2012. Вип. 56. С. 643–648. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/64509> (дата звернення: 01.05.2021).

141. Литвиненко В. В. Комунікативна та комунікаційна системи – диференціація понять. *Акт. питання мас. комунікації*. 2013. Вип. 14. С. 30–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apmk_2013_14_7 (дата звернення: 21.02.2023).

142. Литвинов В. Ренесансний гуманізм в Україні. Ідеї гуманізму епохи Відродження в українській філософії XV – початку XVII століття. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основа», 2000. 472 с.

143. Логунова М. Значення політичних комунікацій у здійсненні державного управління. *Персонал*. 2007. № 11. URL: <http://personal.in.ua/article.php?ida=619> (дата звернення: 17.02.2021).

144. Людський. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 631.

145. Людяний. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 631.

146. Макаренко Л. П. Політична комунікація як визначальна складова демократичної політичної системи. *Гілея: наук. вісн.* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО «Укр. Акад. Наук». Київ, 2014. Вип. 82. С. 425–430.

147. Мамчур Л. Особливості творення і сприймання мовлення як психолінгвістичні чинники формування комунікативної компетентності особистості. *Філол. часопис*. 2017. Вип. 1. С. 209–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filoljour_2017_1_25 (дата звернення: 20.02.2021).

148. Маркс К. Економічно-філософські рукописи 1844 року. *Маркс К. і Енгельс Ф. З ран. творів*. Київ : Вид-во політ. літ. України, 1973. С. 483–597.

149. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії / упоряд. Ф. Енгельс. Т. 1. Кн. 1 : Процес продукції капіталу / пер. з 4-го нім. вид. за ред. Д. Рабіновича і С. Трикоза. Харків : Партвидав «Пролетар», 1933. 950 с.

150. Маркс К. Тези про Фойєрбаха. *Карл Маркс. Вибр. твори*. Т. 1. Київ : Партвидав ЦК КП(б)У, 1936. URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/05/22/marx-feuerbach/?fbclid=IwAR1gt6N6N8FH678ByDNsOEoyg3Ty7S24U5xLfQpkREz-Rgku2cClZd-TG0g> (дата звернення: 08.08.2022).

151. Механізми державного управління / Одінцева Г. С. та ін. *Енциклопедія держ. упр.* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 2 : Методологія держ. упр. / наук.-ред. кол.: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. С. 375–376.

152. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Резолюція 2200 А (XXI) / ООН, Ген. Асамблея : прийняття 16.12.1966. Дата оновлення: 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 20.05.2020).

153. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Резолюція 2200 А (XXI) / ООН, Ген. Асамблея : прийняття 16.12.1966. Дата оновлення: 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 20.05.2020).

154. Надольний І. Ф. Гуманізм. *Енциклопедія держ. упр.* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 8 : Публ. врядування / наук.-ред. кол.: В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін. ; Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 120–121.

155. Нижник Н. Р., Машков О. А. Системний підхід в організації державного управління : навч. посіб. / за заг. ред. Н. Р. Нижник. Київ : Вид-во УАДУ, 1998. 160 с.

156. Нікнейм. *Тлумач. слов. укр. мови* / СЛОВНИК.ua. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?swrd=нікнейм> (дата звернення: 18.07.2022).

157. Новак В. О., Карпенко М. О. Вплив індивідуальних факторів на ефективність управлінських комунікацій. *Наук. матеріали каф. менеджменту зовнішньоекон. діяльності підприємств Нац. авіац. ун-ту*. 2007. URL: <https://dspace.nau.edu.ua/handle/NAU/16111?locale=en> (дата звернення: 15.02.2023).

158. Новак-Каляєва Л. М. Деякі аспекти формування новітньої парадигми публічної влади на засадах прав людини. *Ефективність держ. упр.* : зб. наук. пр. / Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; за заг. ред. В. С. Загорського та А. В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2015. Вип. 45. С. 41–47.

159. Новак-Каляєва Л. М. Пріоритетні напрямки модернізації державного управління в Україні на основі прав людини. *Демократ. врядування*. 2014. Вип. 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_14_3 (дата звернення: 16.07.2022).

160. Оболенський О., Лукін С. Публічне управління: публічна сфера, публічне право і публічна політика – співвідношення понять. *Держ. упр. та місц. самоврядування* : зб. наук. пр. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. ; редкол.: С. М. Серьогін (голов. ред.) та ін. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2013. Вип. 2 (17). С. 3–11.

161. Онуфрієнко Г., Черневич А. Термін комунікація в поняттєвому вимірі й лінгвістичному контексті. *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка»*. Серія «Проблеми укр. термінології». 2010. № 675. С. 154–160. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/terminologiya/vsi-vypusky/visnyk-no-675-2010> (дата звернення: 15.02.2023).

162. Остапенко М. Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політ. менеджмент*. 2012. № 3. С. 135–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2012_3_17 (дата звернення: 16.02.2023).

163. Парадиський Ол. Шевченко й релігія. Харків : Держ. вид-во України, 1930. 79 с.

164. Пафос. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 894–895.

165. Пащенко Д. І. Понятійний апарат з проблеми гуманізації та гуманітаризації освіти і виховання. *Психолого-пед. проблеми сіл. шк.* : наук. зб. / Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. 2004. Вип. 9. URL: <https://library.udpu.edu.ua/vydannia/vidannya-udpu/psikhologo-pedagogichni-problemi-silskoj-shkoli> (дата звернення: 01.05.2021).

166. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року : Резолюція A/RES/70/1 / ООН, Ген. Асамблея : прийняття 25.09.2015. URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/>

перетворення-нашого-світу-порядок-денний-у-сфері-сталого-розвитку-до-2030-року (дата звернення: 20.04.2020).

167. Петровський П. М. Гуманітаризм як теоретико-методологічна основа подолання радянського тоталітаризму. *Держ. буд-во*. 2011. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2011_1_11 (дата звернення: 01.05.2021).

168. Петровський П. М. Гуманітарна парадигма в системі державного управління : автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.01. Київ, 2010. 32 с.

169. Петровський П. М. Гуманітарний ресурс демократизації державного управління України: теоретико-методологічні аспекти : монографія. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2013. 265 с. URL: http://www.lvivacademy.com/download_4/poziciya_download/gumanitarniy_resurs.pdf (дата звернення: 01.05.2021).

170. Петровський П. М. Забезпечення прав і свобод людини – основний тренд модернізації публічного управління. *Ефективність держ. упр.* : зб. наук. пр. / Львів. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; за заг. ред. В. С. Загорського та А. В. Ліпенцева. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2015. Вип. 43. С. 13–20.

171. Питання забезпечення органами виконавчої влади доступу до публічної інформації: указ Президента України від 05.05.2011 № 547/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/547/2011#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

172. Пілішек С. Співвідношення понять «спілкування» і «комунікація» у контексті психології навчальної діяльності. *Зб. наук. пр. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України. Серія: Психол. науки*. 2016. № 2 (4). С. 204–217. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpnarpv_pn_2016_2_17 (дата звернення: 16.02.2023).

173. Погребняк С. Втілення принципу гуманізму в праві. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 2007. № 1 (48). С. 33–42. URL: <https://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/5010> (дата звернення: 02.12.2020).

174. Політична культура в забезпеченні єдності та консолідації українського суспільства : монографія / авт. кол.: В. А. Гошовська та ін. ; за заг. ред. В. А. Гошовської. Київ : НАДУ, 2021. 144 с.

175. Попович М. В. Гуманізм. *Енциклопедія історії України* : Т. 2 : Г–Д / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2004. С. 253. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/ehu/2.pdf> (дата звернення: 01.12.2020).

176. Попович М. В. Нарис історії культури України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с.

177. Попович М. Д. Антропоцентризм і гуманізм: минуле та сьогодення. *Гілея: наук. вісн.* : зб. наук. пр. / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, ВГО «Укр. Акад. Наук». Київ, 2010. Вип. 40. С. 250–257.

178. Порядок проведення консультацій з громадськістю з питань формування та реалізації державної політики : затв. постановою Каб. Міністрів України від 03.11.2010 № 996. Дата оновлення: 15.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

179. Почепцов Г.Г. Теория коммуникации. М. : «Рефл-бук», Киев : «Ваклер», 2001. 656 с.

180. Природа й структура комунікативного процесу / Електрон. б-ка Ін-ту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка. URL: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2> (дата звернення: 16.02.2023).

181. Приходченко Л. Л. Організаційно-правовий механізм забезпечення ефективності державного управління: теоретико-методологічні засади. *Теорія та практика держ. упр.* 2009. Вип. 1. С. 59–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trpu_2009_1_11 (дата звернення: 19.08.2020).

182. Прищак М. Д. Комунікація, спілкування, комунікативність: категоріальний аналіз. *Вісн. Вінниц. політехн. ін-ту.* 2010. № 2. С. 5–8. URL:

<https://visnyk.vntu.edu.ua/index.php/visnyk/article/view/1696> (дата звернення: 22.02.2023).

183. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 № 5073–VI. Дата оновлення: 11.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

184. Про громадські об'єднання : Закон України від 22.03.2012 № 4572–VI. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

185. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01.2011 № 2939–VI. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

186. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16.11.1992 № 2782–XII. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2782-12#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

187. Про забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України : указ Президента України від 20.08.2019 № 606/2019. Дата оновлення: 20.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/606/2019#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

188. Про забезпечення умов для більш широкої участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : указ Президента України від 31.07.2004 № 854/2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/854/2004#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

189. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : постанова Каб. Міністрів України від 03.11.2010 № 996. Дата оновлення: 15.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

190. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.07.2010 № 2411–VI. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

191. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021–2027 роки : постанова Каб. Міністрів України від 05.08.2020 № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-п#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

192. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2018 рік : розпорядж. Каб. Міністрів України від 14.02.2018 № 109-р. Дата оновлення: 21.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/109-2018-р#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

193. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань у процесі оцінки впливу на довкілля : постанова Каб. Міністрів України від 13.12.2017 № 989. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/989-2017-п#Text> (дата звернення: 27.05.2022).

194. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проектів містобудівної документації на місцевому рівні : постанова Каб. Міністрів України від 25.05.2011 № 555. Дата оновлення: 25.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555-2011-п#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

195. Про затвердження Порядку проведення консультацій органів виконавчої влади з представницькими органами корінних народів України : постанова Каб. Міністрів України від 19.08.2022 № 1018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2022-п#n10> (дата звернення: 03.04.2023).

196. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади : постанова Каб. Міністрів України від 05.11.2008 № 976. Дата оновлення: 19.03.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/976-2008-п#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

197. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах : Закон України від 05.07.1994 № 80/94–ВР. Дата оновлення: 01.07.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-вр#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

198. Про заходи щодо підвищення рівня інформаційно-аналітичного забезпечення органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості з питань фінансової політики : розпорядж. Каб. Міністрів України від 20.11.2004 № 868-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/868-2004-р#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

199. Про заходи щодо подальшого забезпечення відкритості у діяльності органів виконавчої влади: постанова Каб. Міністрів України від 29.08.2002 № 1302. Дата оновлення: 25.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1302-2002-п#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

200. Про звернення громадян : Закон України від 02.10.1996 № 393/96–ВР. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-вр#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

201. Про інформаційні агентства: Закон України від 28.02.1995 № 74/95–ВР. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/95-вр#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

202. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657–ХІІ. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

203. Про Концепцію вдосконалення інформування громадськості з питань євроатлантичної інтеграції України на 2017–2020 роки : указ Президента України від 21.02.2017 № 43/2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43/2017#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

204. Про Концепцію Національної програми інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 75/98–ВР. Дата оновлення: 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/75/98-вр#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

205. Про медіа : Закон України від 13.12.2022 № 2849–ІХ. Дата оновлення: 22.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

206. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97–ВР. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

207. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25.06.1993 № 3322–XII. Дата оновлення: 19.04.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

208. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 04.02.1998 № 74/98–ВР. Дата оновлення: 01.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-вр#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

209. Про Національну стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021–2026 роки : указ Президента України від 27.09.2021 № 487/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

210. Про Національну стратегію у сфері прав людини : указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#Text> (дата звернення: 27.05.2022).

211. Про органи самоорганізації населення : Закон України від 11.07.2001 № 2625–III. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#top> (дата звернення: 03.04.2023).

212. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності : Закон України від 22.06.2012 № 5026–VI. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5026-17#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

213. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки : Закон України від 09.01.2007 № 537–V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

214. Про першочергові заходи щодо забезпечення доступу до публічної інформації в допоміжних органах, створених Президентом України : указ Президента України від 05.05.2011 № 548/2011. Дата оновлення: 22.08.2019.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548/2011#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

215. Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування : указ Президента України від 07.02.2008 № 109/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/109/2008#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

216. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 № 2365–III. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#top> (дата звернення: 03.04.2023).

217. Про Положення про технічний захист інформації в Україні : указ Президента України від 27.09.1999 № 1229/99. Дата оновлення: 04.05.2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1229/99#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

218. Про порядок висвітлення діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні засобами масової інформації : Закон України від 23.09.1997 № 539/97–ВР. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539/97-вр#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

219. Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади: постанова Каб. Міністрів України від 04.01.2002 № 3. Дата оновлення: 25.09.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-п#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

220. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності : Закон України від 15.09.1999 № 1045–XIV. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1045-14#top> (дата звернення: 03.04.2023).

221. Про рекламу : Закон України від 03.07.1996 № 270/96–ВР. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

222. Про роботу центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення відкритості у своїй діяльності, зв'язків з громадськістю та взаємодії із засобами масової інформації : розпорядж. Каб. Міністрів України від 18.10.2004 № 759-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/759-2004-p#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

223. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> (дата звернення: 20.04.2020).

224. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про вплив громадськості на прийняття нормативно-правових актів» : розпорядж. Каб. Міністрів України від 22.04.2009 № 448-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2009-p#Text> (дата звернення: 27.05.2022).

225. Про схвалення Концепції проекту Закону України «Про основні засади державної комунікативної політики» : розпорядж. Каб. Міністрів України від 13.01.2010 № 85-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85-2010-p#Text> (дата звернення: 27.05.2022).

226. Про схвалення Концепції розвитку громадянської освіти в Україні : розпорядж. Каб. Міністрів України від 03.10.2018 № 710-р. Дата оновлення: 08.10.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-p#Text> (дата звернення: 03.04.2023).

227. Протагор. *Філософський енциклопед. слов.* / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. С. 530–531.

228. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 21.12.1993 № 3759–XII. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12#Text> (дата звернення: 05.04.2023).

229. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року : указ Президента України від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019> (дата звернення: 20.04.2020).

230. Публічна політика в процесах реформування системи державного управління України / С. О. Телешун та ін. Київ : НАДУ, 2016. 192 с.

231. Публічна політика : навч. посіб. / авт. кол.: С. О. Телешун та ін. ; за заг. ред. С. О. Телешуна. Київ : НАДУ, 2016. 340 с.

232. Публічна політика : навч. посіб. / авт. кол.: С. О. Телешун та ін. ; за заг. ред. С. О. Телешуна. 2-ге вид., випр. та допов. Київ : НАДУ, 2020. 408 с.

233. Публічна сфера міста: суб'єкти, практики, механізми (пере)форматування : монографія / Гудзенко О. З. та ін. ; за заг. ред. В. В. Кривошеїна, О. В. Ходус. Дніпро : Видавн.-полігр. дім «Формат А+», 2021. 264 с.

234. Публічне адміністрування в Україні : навч. посіб. / В. Б. Дзюндзюк та ін. ; за заг. ред. В. В. Корженка, Н. М. Мельтюхової. Харків : Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2011. 306 с. URL: https://dut.edu.ua/uploads/l_334_71011815.pdf (дата звернення: 17.08.2020).

235. Пухкал О. Г., Гомоляко О. В. Публічна та державна політика: єдність та відмінності. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 106–112. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/24_2017/20.pdf (дата звернення: 27.11.2020).

236. Пухкал О. Г. Проблеми становлення громадянського суспільства та реформування державного управління. *Економіка та держава*. 2010. № 7. С. 89–91. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2010_7_28 (дата звернення: 27.11.2020).

237. Пушкар О., Баштанник В. Теоретико-методологічні засади дослідження гуманізаційного концепту як феномену суспільних відносин в умовах модернізації державного управління. *Держ. упр. та місц. самоврядування* : зб. наук. пр. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетр. регіон. ін-т держ. упр. ; редкол.: С. М. Серьогін (голов. ред.) та ін. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2013. Вип. 1 (16). С. 3–11.

238. Пушкар О. В. Гуманізаційний концепт державного управління в умовах становлення соціальної, правової держави : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Дніпропетровськ, 2013. 20 с.

239. Рабінович С. П. Взаємозв'язки природного та позитивного права: методологічні засади дослідження. *Проблеми філософії права*. 2008–2009. Т. VI–VII. С. 64–72. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/13635> (дата звернення: 01.03.2023).

240. Радченко О. В. Категорія «механізм» у системі державного управління. *Держава та регіони. Серія: Держ. упр.* 2009. № 3. С. 64–69.

241. Радченко О. В. Родові ознаки категорії «механізм» в соціальних науках. *Публ. упр.: теорія та практика*. 2013. Вип. 3. С. 19–25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_3_5 (дата звернення: 17.08.2020).

242. Реале Дж., Антисери Д. Західна філософія від витоків до наших днів. Т. 1 : Античність. ТОО ТК «Петрополіс», 1995. 336 с. URL: <http://weblib.pp.ua/zapadnaya-filosofiya-istokov-nashih-dney276.html> (дата звернення: 01.12.2020).

243. Рейтерович І. В. Особливості розвитку публічної сфери в Україні: проблеми та перспективи. *Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Серія: Політ. науки*. 2015. № 4. С. 55–61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnadupru_2015_4_10 (дата звернення: 15.10.2022).

244. Рибчинська Л. В. Механізм оцінювання державного управління за чинником людського виміру : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2010. 20 с.

245. Ричко О. В. Гуманізація державного управління в Україні: проблеми та перспективи. *Економіка та держава*. 2013. № 12. С. 141–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2013_12_36 (дата звернення: 01.05.2021).

246. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник. Київ : ВЦ «Просвіта», 2008. 260 с.

247. Рогова О. Г. Механізми правові. *Енциклопедія держ. упр.* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол.:

Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 2 : Методологія держ. упр. / наук.-ред. кол.: Ю. П. Сурмін (співголова), П. І. Надолішній (співголова) та ін. Київ : НАДУ, 2011. С. 378–380.

248. Розвиток філософської думки в Україні : навч. посіб. / за ред. Ю. М. Вільчинського. 3-є вид., перероб. і допов. Київ : КНЕУ, 2014. 328 с.

249. Романенко Є. О. Публічна комунікація як засіб транспарентності державного управління. *Зб. наук. пр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України* / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2014. Вип. 1. С. 15–26.

250. Рубан Ю. Г. Політична комунікація як фактор зміцнення і розвитку демократії. *Держава і право*. 2011. Вип. 52. С. 644–648. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/34132> (дата звернення: 17.10.2022).

251. Рубан Ю. Політична складова в політичній комунікації: історичний досвід формування. *Зб. наук. пр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України* / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка. Київ : НАДУ, 2012. Вип. 1. С. 190–199.

252. Рудніцька Р. М., Сидорчук О. Г. Сутність та зміст механізмів державного управління та принципів їх функціонування. *Публ. упр.: теорія та практика*. 2014. Вип. 4. С. 50–60. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_4_10 (дата звернення: 17.08.2020).

253. Савостенко Т. О., Попруга В. І. Механізми економічні. *Енциклопед. слов. з держ. упр.* / уклад.: Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. С. 421–422.

254. Самчук Л. С. Мовна особистість як категорія соціальної філософії : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Одеса, 2021. 185 с. URL: <https://pdpu.edu.ua/doc/vr/2021/samchuk/dis.pdf> (дата звернення: 17.02.2023).

255. Семіотика. *Великий тлумач. слов. сучас. укр. мови* : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 1306.

256. Серьогін С., Письменний І., Липовська Н. Трансформація публічної служби України в інститут суспільної взаємодії в умовах

глобальної світової кризи. *Аспекти публ. упр.* 2020. Т. 8. № 3. С. 92–109. URL: <https://doi.org/10.15421/152073> (дата звернення: 15.10.2022).

257. Скляр П. П., Уманська Т. О. «Гуманізація» та «гуманітаризація»: поняття, співвідношення та шляхи впровадження в освіту. *Вісн. НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. пр. 2007. № 1 (19). С. 92–101. URL: <http://ela.kpi.ua/handle/123456789/8438> (дата звернення: 30.04.2021).

258. Скуратівський В. А., Трошинський В. П. Гуманітарна політика. *Енциклопедія держ. упр.* : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 4 : Галуз. упр. / наук.-ред. кол.: М. М. Іжа (співголова), В. Г. Бодров (співголова) та ін. ; Одес. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2011. С. 103–105.

259. Соціальні комунікації : конспект лекцій / Одес. нац. політехн. ун-т; каф. документознавства та інформ. діяльності. Одеса, 2016. 84 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php?file=/277740/mod_resource/content/1/konspekt_lek_SK.pdf (дата звернення: 20.02.2021).

260. Стаднік І. В. Функціональна дієвість механізму правового регулювання господарських відносин. *Правн. часопис Донец. ун-ту.* 2019. № 1. С. 22–27. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pchdu_2019_1_5 (дата звернення: 04.05.2023).

261. Степаненко В. Проблеми формування громадянського суспільства в Україні: інститути, практики, цінності. *Укр. сусп-во: 10 р. незалежності* / за ред. В. Ворони. Київ : ІС НАН України, 2001. С. 169–183. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/book/stepanenko/st2.doc>. (дата звернення: 20.05.2020).

262. Стойка Б. М. Полісемія англійського терміна public і можливі варіанти його перекладу українською мовою. *Наук. вісн. Чернів. ун-ту : Герм. філологія.* 2014. Вип. 692–693. С. 261–262. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvchnugf_2014_692-693_78 (дата звернення: 05.07.2021).

263. Сучасна філософія: основні розділи, поняття, проблеми, ідеї : навч. посіб. / А. І. Бойко та ін. ; за ред. О. В. Кулешова ; М-во освіти і науки

України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси : ФОП Гордієнко Є. І., 2017. 154 с.

264. Телешун С. О., Ситник С. В., Рейтерович І. В. Сутність публічної політики: контекст політики та публічного управління. *Відкриті очі*. 2016. 30 трав. URL: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2016/05/blog-post_30.html (дата звернення: 27.11.2020).

265. Телешун С. О., Ситник С. В., Рейтерович І. В. Що таке публічна політика? *Відкриті очі*. 2012. 26 груд. URL: http://www.vidkryti-ochi.org.ua/2012/12/blog-post_26.html (дата звернення: 27.11.2020).

266. Телешун С., Ситник С., Рейтерович І. Публічна політика в Україні: генерація нових смислів управління в контексті світових викликів (досвід євроінтеграції). *Глобаліз. світ: випробування людс. буття* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-теорет. конф. (Житомир, 6–7 жовт. 2017 р.) / редкол.: М. А. Козловець та ін. Житомир : Вид-во Євенок О. О., 2017. С. 12–18.

267. Теоретико-методологічні засади державного управління: формування понятійного апарату : метод. рек. / В. В. Корженко та ін. ; за заг. ред. В. В. Корженка. Київ : НАДУ, 2009. 56 с.

268. Теорія держави та права : навч. посіб. / Є. В. Білозьоров та ін. ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва, О. Д. Тихомирова. Київ : НАВС ; Освіта України, 2017. 320 с.

269. Теорія та історія державного управління : навч. посіб. / Одінцева Г. С. та ін. ; за заг. ред. Г. С. Одінцової, О. Ю. Амосова. Київ : Видавн. дім «Професіонал», 2008. 288 с.

270. Тертичка В. Аналіз державної політики і політологія. *Політ. менеджмент*. 2004. № 6. С. 3–22. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/tertychka_analiz.pdf (дата звернення: 08.10.2022).

271. Тертичка В. Суспільна політика: чи стала вона сферою наукового пошуку і прикладних досліджень в Україні? *Політ. менеджмент*. 2007. № 1. С. 10–23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2007_1_4 (дата звернення: 08.10.2022).

272. Типове положення про громадську раду при міністерстві, іншому центральному органі виконавчої влади, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласній, Київській та Севастопольській міській, районній, районній у м. Києві та Севастополі державній адміністрації : затв. постановою Каб. Міністрів України від 03.11.2010 № 996 (в ред. постанови Каб. Міністрів України від 24.04.2019 № 353). Дата оновлення: 15.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-п#n173> (дата звернення: 03.04.2023).

273. Титаренко О. Перспективи становлення політичної філософії. *Політ. менеджмент*. 2008. № 3. С. 43–50. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/72305/04-Tytarenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 26.11.2020).

274. Трансакція. *Глумач. слов. укр. мови* / СЛОВНИК.ua. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=трансакція> (дата звернення: 08.10.2022).

275. Третяк А. М., Дорош О. С. Управління земельними ресурсами : навч. посіб. / за ред. А. М. Третяка. Вінниця : Нова Книга, 2006. 360 с.

276. Третяк О.А., Пилипенко О. В. Держава, громадськість та публічна сфера: шляхи розбудови демократичної взаємодії. *Філософія та політологія в контексті сучас. культури*. 2011. Т. 2. № 1. С. 276–283. URL: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/597> (дата звернення: 17.02.2023).

277. Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / упоряд. С. В. Ульяновська ; вступ. ст. І. М. Дзюби ; перед. слово М. Антоновича ; дод. С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. Київ : Либідь, 1993. 592 с.

278. Фаріна Я. О. Суб'єкт і суб'єктність як соціальні феномени: наукові інтерпретації. *Наук. пр. [Чорном. держ. ун-ту ім. Петра Могили]. Серія: Соціологія*. 2012. Т. 184. Вип. 172. С. 42–46. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nrphdusoc_2012_184_172_10 (дата звернення: 20.07.2022).

279. Федорчак О. Класифікація механізмів державного управління. *Демократ. врядування*. 2008. Вип. 1. URL: http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik/fail/O_Fedorchak.pdf (дата звернення: 19.08.2020).

280. Фельдман О. Б. Альтруїзм і гуманізм: до методології розрізнення. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Серія: Філософія. Філо-перипетії.* 2014. № 1093. Вип. 49. С. 78–82. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIFLO_2014_1093_49_12 (дата звернення: 04.01.2021).

281. Фізер І. Філософія чи філо-софія Тараса Шевченка? *Зап. наук. т-ва ім. Шевченка. Філол. секція.* Т. 214 : Світи Тараса Шевченка : зб. ст. до 175-річчя з дня народж. поета / ред. Лариса М. Л. Залеська Онишкевич, Л. Рудницький, Б. Певний, Т. Гунчак. Нью Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто ; Львів, 1991. С. 40–52.

282. Філат Т. В. Гуманізація та гуманітаризація як два аспекти вдосконалення системи освіти у вищих навчальних закладах. *THE UNITY OF SCIENCE.* 2017. С. 84–86. URL: <http://repo.dma.dp.ua/1725/> (дата звернення: 30.04.2021).

283. Філософія права : підручник / О. Г. Данильян та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2009. 208 с.

284. Філософія: Світ людини. Курс лекцій : навч. посіб. / В. Г. Табачковський (керівник авт. кол.) та ін. Київ : Либідь, 2004. 432 с.

285. Філософія як історія філософії : підручник / А. К. Бичко та ін. ; за заг. ред. В. І. Ярошовця. Київ : Центр учбової літ., 2010. 648 с.

286. Харченко Н. П. Поняття механізму держави, наукові пошуки теоретико-правової дефініції. *Учен. зап. Тавр. нац. ун-та ім. В. И. Вернадського. Сер. «Юрид. науки».* 2007. Т. 20 (59). № 2. С. 287–294. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SBORNIKI_2009/uch_20_2.pdf (дата звернення: 03.04.2023).

287. Цивільний кодекс України : Закон від 16.01.2003 № 435–IV. Дата оновлення: 22.05.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 28.05.2023).

288. Цікул І. Інформаційне забезпечення функціонування політичних інститутів: формування теоретико-методологічного каркасу. *Історико-політ.*

проблеми сучас. світу. 2021. Т. 43. С. 211–219. URL: <https://doi.org/10.31861/mhri2021.43.211-219> (дата звернення: 25.02.2023).

289. Чальцева О. М. Публічна політика: теоретичний вимір і сучасна практика : монографія. Вінниця : ФОП Барановська Т. П., 2017. 336 с.

290. Черушева Г. Б. Гуманістичні основи формування професійних якостей майбутнього економіста. *Наук. вісн. Нац. акад. статистики, обліку та аудиту*. 2010. № 4. С. 96–100. URL: <http://194.44.12.92:8080/jspui/handle/123456789/2499> (дата звернення: 30.04.2021).

291. Черчілль. *Юрид. енциклопедія* : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 1998. URL: <https://leksika.com.ua/15851017/legal/cherchill> (дата звернення: 01.03.2023).

292. Чижевський Д. Антична філософія в конспективному вигляді : лекції читані в Богосл.-Пед. Акад. УАПЦ в Мюнхені. 1947. URL: <https://old.library.kr.ua/kray/chizhevsky/philosophy.html> (дата звернення: 01.08.2022).

293. Чижевський Д. Філософські твори : у 4 т. / під заг. ред. В. С. Лісового ; Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАН України, Наук. Т-во ім. Шевченка в Америці, Укр. Вільна Акад. Наук (США). Т. 1 : Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Григорія Сковороди. Київ : Смолоскип, 2005. 401 с.

294. Чижевський Д. Філософські твори : у 4 т. / під заг. ред. В. С. Лісового ; Ін-т філософії ім. Г. Сковороди НАН України, Наук. Т-во ім. Шевченка в Америці, Укр. Вільна Акад. Наук (США). Т. 2 : Між інтелектом і культурою: дослідж. з історії укр. філософії. Київ : Смолоскип, 2005. 264 с.

295. Чистовська І. П. Гуманізація та гуманітаризація навчально-виховного процесу у вищих технічних навчальних закладах. *Вісн. НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка* : зб. наук. пр. 2008. № 1 (22). С. 191–193. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/8790> (дата звернення: 30.04.2021).

296. Чиханцова О. Життєстійкість та її зв'язок із цінностями особистості. *Проблеми сучас. психології* : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2018. Вип. 42. С. 211–231.

297. Чорнобай О. Л. Природа, структура і типологія спілкування (комунікації) у професійній діяльності юриста. *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка»*. Серія: Юрид. науки. 2015. № 824. С. 347–356. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_824_57 (дата звернення: 22.02.2023).

298. Шакур Н. В. Гуманізм як духовно-моральний вимір соціальної роботи. *Проблеми соц. роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2015. № 1. С. 33–36. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prcr_2015_1_8 (дата звернення: 01.05.2021).

299. Швалб Ю. М. Благополуччя в системі життєдіяльності особистості. *Сучас. проблеми екол. психології: соц. та особистіс. ресурси створення благополуч. лок. середовища* : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. (15 трав. 2020 р., он-лайн) / за ред. Ю. М. Швалба. Київ : Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2020. С. 130–132. URL: http://ecopsy.com.ua/data/conf_2020/tezi_ecopsy_2020_x.pdf (дата звернення: 10.12.2020).

300. Шевченко В. Українська філософія в системі українознавства : теорет.-метод. комент. Київ : ДП «Видавн. дім «Персонал», 2008. 240 с.

301. Шевченкознавство в Київському національному університеті (1860–2003) : бібліогр. покажч. / авт.-уклад. В. І. Гнатенко. URL: <http://kobzar.univ.kiev.ua/info/Monog/Lit.htm> (дата звернення: 30.08.2022).

302. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Т. 1 : Поезія 1837–1847 / перед. слово І. М. Дзюби, М. Г. Жулинського. Київ : Наук. думка, 2001. 784 с.

303. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Т. 2 : Поезія 1847–1861. Київ : Наук. думка, 2001. 784 с.

304. Шляхтун П. П. Політологія та інші науки про суспільство. *Політологія (теорія та історія політ. науки)* : навч. посіб. Київ : Либідь, 2005. 576 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-1795.html> (дата звернення: 26.11.2020).

305. Штурхецький С. В. Комуникативний потенціал місцевого самоврядування в Україні : монографія. Рівне : ТОВ «Овід», 2011. 148 с.

306. Ямницький В. М. Суб'єктність та чинники життєтворчої активності особистості. *Психологія: реальність і перспективи*. 2013. Вип. 2. С. 27–31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2013_2_10 (дата звернення: 04.12.2020).

307. Ярошенко В. М. Формування гуманістичних цінностей у політичній свідомості молоді : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2002. 18 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1658/Ярошенко%20В.%20М..pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 02.12.2020).

308. Ярощук І. Д. До питання про визначення понять «спілкування», «комунікація» та їхнє співвідношення. *Мас. комунікація: історія, сьогодення, перспективи* : наук.-практ. журн. / відп. ред. С. І. Кравченко ; упоряд. М. А. Рожило. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. № 1 (1). С. 49–53. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/8676?mode=full> (дата звернення: 22.02.2023).

309. Antiqua. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 63.

310. Arendt H. *Vita activa oder Vom tätigen Leben*. München ; Zürich : Piper, 1967. 377 S. URL: <https://www.scribd.com/document/623046467/Vita-activa-oder-Vom-ta-tigen-Leben-by-Hannah-Arendt-z-lib-org> (Zugriffsdatum: 19.10.2022).

311. Aristotle. *Rhetoric* / transl. by W. Rh. Roberts. Arcadia ebook, 2016. 268 p. URL: <https://www.scribd.com/read/309485673/Rhetoric> (Accessed: 23.02.2023).

312. Atkinson & Hilgard's Introduction to Psychology / 15th ed. S. Nolen-Hoeksema, B. L. Fredrickson, G. R. Loftus, W. A. Wagenaar. Hampshire : Cengage Learning EMEA, 2009. 787 p. URL: <https://invent.ilmkidunya.com/images/Section/introduction-to-psychology-css-psychology-book.pdf> (Accessed: 28.02.2023).

313. Auctoritas. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 79–80.

314. Authoritas. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 83.

315. Bauman Z. The Individualized Society. Cambridge : Polity Press, 2001. 358 p. URL: <https://www.scribd.com/read/153514741/The-Individualized-Society> (Accessed: 18.07.2022).

316. Behaviour. *Англо-укр. слов. : алф. покажч.* URL: [http://www.unlimited-translate.org/en/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/behaviour.htm?](http://www.unlimited-translate.org/en/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/behaviour.htm) (дата звернення: 27.02.2021).

317. Burgus. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 90.

318. Cor, cordis. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 163.

319. Deliberare. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 188.

320. Dewey J. The Public and Its Problems: An Essay in Political Inquiry / ed. and with an intr. by M. L. Rogers. Athens ; Ohio : Swallow Press, 2016. 338 p. URL: <https://www.scribd.com/read/328440974/The-Public-and-Its-Problems-An-Essay-in-Political-Inquiry> (Accessed: 10.10.2022).

321. Exsistentia (existentia). *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 247.

322. Feedback. *Англо-укр. слов. : алф. покажч.* URL: [http://www.unlimited-translate.org/en/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/feedback.htm?](http://www.unlimited-translate.org/en/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/feedback.htm) (дата звернення: 21.02.2023).

323. Fromm E. *The Revolution of Hope: Toward a Humanized Technology*. New York : Open Road, 2023. 385 p. URL: <https://www.scribd.com/read/624251554/The-Revolution-of-Hope-Toward-a-Humanized-Technology> (Accessed: 28.02.2023).

324. Government. *Англ.-укр. слов.* URL: <https://e2u.org.ua/s?w=government&highlight=on> (дата звернення: 03.04.2023).

325. Habermas J. Das Konzept der Menschenwürde und die realistische Utopie der Menschenrechte. *Deutsche Zeitschrift für Philosophie*. 2010. В. 58. Н. 3. S. 343–357. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1524/dzph.2010.58.3.343/html?lang=de> (Zugriffsdatum: 25.10.2022).

326. Homo. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 301.

327. Humanitas. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 304–305.

328. Humanus. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 305.

329. Interaction. *Англо-укр. слов. : алф. покажч.* URL: <http://www.unlimited-translate.org/en/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/interaction.htm> (дата звернення: 10.05.2021).

330. Main. *Англо-укр. слов. : алф. покажч.* URL: <http://www.unlimited-translate.org/en/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/main.htm> (дата звернення: 15.10.2022).

331. Modo. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 406.

332. Moyn S. *The Last Utopia: Human Rights in History*. Cambridge ; London, 2010. 337 p.

333. Niethammer F. I. *Der Streit des Philanthropinismus und Humanismus in der Theorie des Erziehungs-Unterrichts unsrer Zeit*. Jena : Friedrich Frommann, 1808. 360 S. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=NRVNAAAACAAJ&hl=ru&pg=PP5#v=onepage&q&f=false> (Zugriffsdatum: 01.12.2020).

334. Nomen. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 430.
335. Persuasio. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 484.
336. Policy. *Англо-укр. слов. : алф. покажч.* URL: <http://www.unlimited-translate.org/en/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/policy.htm?> (дата звернення: 05.07.2021).
337. Politics. *Англо-укр. слов. : алф. покажч.* URL: <http://www.unlimited-translate.org/en/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/politics.htm?> (дата звернення: 05.07.2021).
338. Polity. *Англо-укр. слов. : алф. покажч.* URL: <http://www.unlimited-translate.org/en/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/polity.htm?> (дата звернення: 05.07.2021).
339. Public. *Англо-укр. слов. : алф. покажч.* URL: <http://www.unlimited-translate.org/uk/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/public.htm> (дата звернення: 05.07.2021).
340. Public relations. *Англо-укр. слов. : алф. покажч.* URL: <http://www.unlimited-translate.org/en/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/public-relations.htm?> (дата звернення: 20.10.2022).
341. Publicus. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 529.
342. Ratio. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 544.
343. Rationalis. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 545.
344. Realis. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов.* Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 546.
345. Recipient. *Англо-укр. слов. : алф. покажч.* URL: <http://www.unlimited-translate.org/en/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/recipient.htm?> (дата звернення: 20.02.2021).

346. Relation. *Англ.-укр. слов.* URL: <https://e2u.org.ua/s?w=relation&highlight=on> (дата звернення: 03.04.2023).
347. Renaissance. *Фр.-укр. слов.* URL: <https://dict.com/французько-український/renaissance> (дата звернення: 06.08.2022).
348. Renascor. *Бойко Н., Миронова В. Укр.-давньогр.-лат. слов. 2-ге вид., допов. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2012. С. 39.*
349. Res. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов. Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 560.*
350. Rinascimento. *Італ.-укр. слов.* URL: <https://dict.com/італійсько-український/Rinascimento> (дата звернення: 06.08.2022).
351. Schola. *Скорина Л. П., Скорина О. А. Лат.-укр., укр.-лат. слов. Київ : Обереги, 2004. С. 198.*
352. Sensus. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов. Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 586.*
353. Sokuryanskaya L. G., Golikov A. S. Discourse of social subject and subject of social discourse: possibility of knowledge theorems. *Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Sciences*. 2016. I. 108. P. 58–65. URL: <https://seanewdim.com/published-issues/humanities-and-social-sciences/i108/> (Accessed: 20.07.2022).
354. Stream. *Англо-укр. слов. : алф. покажч.* URL: <http://www.unlimited-translate.org/en/dictionaries/english-to-ukrainian/translate/stream.htm?> (дата звернення: 15.10.2022).
355. Studium. *Литвинов В. Д. Лат.-укр. слов. Київ : Укр. пропілеї, 1998. С. 612–613.*
356. United Nations Millennium Declaration : Resolution A/RES/55/2 / The United Nations, The General Assembly : adopted 08.09.2000. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/559/51/PDF/N0055951.pdf?OpenElement> (Accessed: 20.04.2020).

357. Universal Declaration of Human Rights : Resolution A/RES/217(III) / The United Nations, The General Assembly : adopted 10.12.1948. URL: <https://www.ohchr.org/en/universal-declaration-of-human-rights> (Accessed: 20.05.2020).

358. Universal Declaration on Democracy / The Inter-Parliamentary Union : adopted 16.09.1997. URL: <https://www.ipu.org/impact/democracy-and-strong-parliaments/ipu-standards/universal-declaration-democracy> (Accessed: 20.04.2020).

359. Ανθρωπος. *Гр.-укр. слов.* URL: <https://dict.com/грецько-український/ανθρωπος> (дата звернення: 10.08.2022).

360. Εθος. *Бойко Н., Миронова В. Укр.-давньогр.-лат. слов. 2-ге вид., допов. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2012. С. 78, 153.*

361. Εμπειρία. *Гр.-укр. слов.* URL: <https://dict.com/грецько-український/εμπειρία> (дата звернення: 15.08.2022).

362. Θεος. *Гр.-укр. слов.* URL: <https://dict.com/грецько-український/Θεός> (дата звернення: 04.08.2022).

363. Κρατος. *Бойко Н., Миронова В. Укр.-давньогр.-лат. слов. 2-ге вид., допов. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2012. С. 42.*

364. Παθος. *Гр.-укр. слов.* URL: <https://dict.com/грецько-український/πάθος> (дата звернення: 22.02.2023).

365. Σοφία. *Гр.-укр. слов.* URL: <https://dict.com/грецько-український/σοφία> (дата звернення: 22.08.2022).

366. Τопος. *Бойко Н., Миронова В. Укр.-давньогр.-лат. слов. 2-ге вид., допов. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2012. С. 109.*

ДОДАТОК

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Єршова Н. Г. Публічні комунікації у публічній політиці: визначення основних понять. *Держ. упр.: удосконалення та розвиток* : електрон. наук. фах. вид. 2019. № 4. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=1418>

2. Єршова Н. Г. Поняття правового механізму в контексті публічної політики: міжнародний досвід для України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 19–20. С. 179–185.

3. Єршова Н. Г. Категоріально-понятійна основа гуманістичного підходу у сфері публічного управління. *Держава та регіони. Серія: Держ. упр.* 2021. № 1 (71). С. 13–20.

4. Єршова Н. Г. Соціокультурні передумови гуманізації вироблення публічної політики. *Тавр. наук. вісн. Серія: Публ. упр. та адміністрування / Херсон. держ. аграр.-екон. ун-т. Одеса* : Видавн. дім «Гельветика», 2022. Вип. 3. С. 58–64.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Єршова Н. Співвідношення політичної філософії та політичної науки в контексті розвитку публічного управління. *Теорія та практика публ. упр. та адміністрування у XXI ст.* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю здобувачів вищ. освіти та молодих вчених (Київ, 22 листоп. 2019 р.) / за заг. ред. М. М. Білинської, О. М. Петрос, І. О. Дегтярьової. Київ : НАДУ, 2019. С. 94–96.

2. Єршова Н. Гуманізм і глобалізація світу. *Сучас. проблеми публ. упр.* : матеріали VIII міжнар. наук. конф. (16 січ. 2020 р.) / за ред. В. Бебика. Київ : ВАПН-NSG, 2020. URL: intern-conferences.io.ua/s2664746/ershova_nadiya._

gumanizm_i_globalizaciya_svitu_materiali_viii-oe_mijn.nauk.konf._suchasni_problemi_publichnogo_upravlinnya_16.01.2020_zared._v.bebika._kiev_vapn-nsg_2020

3. Єршова Н. Гуманізм і демократія як суспільно-політичні цінності. *Україна 2030: публ. упр. для сталого розвитку* : матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2020 р.) : у 3 т. / за заг. ред. А. П. Савкова, М. М. Білінської, О. М. Петроє. Київ : НАДУ, 2020. Т. 2. С. 201–203.

4. Єршова Н. Г. Поняття гуманістичного підходу у сфері публічного управління. *Держ. упр. в Україні: виклики та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 7–8 трав. 2021 р.). Запоріжжя : Клас. приват. ун-т, 2021. С. 6–9.

5. Єршова Н. Г. Особливості ціннісного виміру публічної політики. *Best practices of public admin.: int. experience* : int. sci. conf.: conf. proc. (Riga, July 16–17, 2021). Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2021. P. 6–9.

6. Єршова Н. Засади гуманістичного виміру Європейського Союзу. *30 років незалежності України: досягнення, виклики, перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 верес. 2021 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої, В. А. Гошовської. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2021. С. 297–298.

7. Єршова Н. Відбиток шевченківської ідеї гуманізації світу в демократичних перетвореннях в Україні. *Шевченків. весна – 2022: публ. упр. та держ. служба* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. С. 139–141.

8. Єршова Н. Законодавче забезпечення інформаційно-комунікативних відносин. *Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 черв. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи. Київ : ННІ ПУДС КНУ ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 33–34.

9. Єршова Н. Г. Гуманістичні засади вироблення публічної політики в контексті соціокультурних змін. *Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінар. дослідж.* : матеріали ІХ Всеукр. наук.-практ. конф.

студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 17–18 листоп. 2022 р.). Київ : Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 244–246.

10. Єршова Н. Проблема гуманізму з позиції ідейної кризи модерної філософії. *Вітчизн. парламентаризм: сучас. виміри Гідності та Свободи укр. народу* : матеріали щоріч. Всеукр. круглого столу (Київ, 23 листоп. 2022 р.) / за ред. Л. Г. Комахи, В. А. Гошовської. Київ : Навч.-наук. ін-т публ. упр. та держ. служби Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, 2022. С. 56–57.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. II Всеукраїнська науково-практична конференція за міжнародною участю здобувачів вищої освіти та молодих вчених «Теорія та практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі» (Київ, 22 листопада 2019 р., очна форма участі).

2. VIII міжнародна наукова конференція «Сучасні проблеми публічного управління» (Київ, 16 січня 2020 р., заочна форма участі).

3. Щорічна міжнародна науково-практична конференція «Україна 2030: публічне управління для сталого розвитку» (Київ, 22 травня 2020 р., очна форма участі).

4. Міжнародна науково-практична конференція «Державне управління в Україні: виклики та перспективи» (Запоріжжя, 7–8 травня 2021 р., очна форма участі).

5. Міжнародна наукова конференція «Best practices of public administration: international experience» (Рига, 16–17 липня 2021 р., дистанційна форма участі).

6. Міжнародна науково-практична конференція «30 років незалежності України: досягнення, виклики, перспективи» (Київ, 10 вересня 2021 р., дистанційна форма участі).

7. Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба» (Київ, 19 квітня 2022 р., дистанційна форма участі).

8. Міжнародна науково-практична конференція «Глобалізаційні виклики: урядування майбутнього» (Київ, 7–8 червня 2022 р., дистанційна форма участі).

9. ІХ Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень» (Київ, 17–18 листопада 2022 р., заочна форма участі).

10. Щорічний Всеукраїнський круглий стіл «Вітчизняний парламентаризм: сучасні виміри Гідності та Свободи українського народу» (Київ, 23 листопада 2022 р., дистанційна форма участі).